

PRACA NIEREJESTROWANA

Wybrane zagadnienia

Mariola Szewczyk-Jarocka

PRACA NIEREJESTROWANA

Wybrane zagadnienia

Włocławek 2022

Wydawca

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych we Włocławku

Recenzent

dr hab. Bogusław Pytlik, prof. SGH
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Redakcja językowa

dr Edmund Oberlan

Skład i łamanie

Krzysztof Czarnecki

Projekt okładki

Krzysztof Galus

Grafika na okładce

Freepik

© Copyright by Państwowa Akademia Nauk Stosowanych we Włocławku
Włocławek 2022

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka, którą nabyłeś jest dziełem twórcy i wydawcy. Żadna jej część nie może być reprodukowana jakimkolwiek sposobem – mechanicznie, elektronicznie, drogą fotokopii itp. – bez pisemnego zezwolenia wydawcy. Jeśli cytujesz fragmenty tej książki, nie zmieniaj ich treści oraz wskaż autora dzieła.

Publikacje Wydawnictwa PANS we Włocławku dostępne są w sprzedaży w Bibliotece PANS we Włocławku przy ul. Mechaników 3, pok. 8. Zamówienia można również przysyłać drogą e-mailową na adres: biblioteka@pans.wloclawek.pl

ISBN 978-83-963889-3-3

Wydawnictwo Państwowej Akademii Nauk Stosowanych we Włocławku
ul. Mechaników 3, 87-800 Włocławek
tel. 600-255-358
e-mail: wydawnictwo@pans.wloclawek.pl
<https://wyd.edu.pl/>

Druk i oprawa:

EXDRUK Spółka Cywilna Wojciech Żuchowski Adam Filipiak
ul. Rysia 6, 87-800 Włocławek
tel. 501-335-617, 507-832-458, e-mail: biuroexdruk@gmail.com

Spis treści

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ 1	
RYNEK PRACY	11
1.1. Pojęcie rynku pracy.....	11
1.2. Podaż pracy.....	11
1.3. Popyt na pracę.....	12
1.4. Zadania państwa i zadania Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej w zakresie rynku pracy.....	12
1.5. Źródła prawa pracy.....	13
1.6. Polityka zatrudnienia i jej funkcje.....	16
1.7. Wprowadzenie do bezrobocia.....	17
ROZDZIAŁ 2	
SZARA STREFA A PRACA NIEREJESTROWANA	19
2.1. Definicja i elementy szarej strefy.....	19
2.2. Formy szarej strefy.....	20
2.3. Metody badania szarej strefy.....	24
2.4. Definicja pracy nierejestrowanej jako pracy w szarej strefie.....	33
2.5. Badania BAEL nad pracą nierejestrowaną w Polsce.....	33
ROZDZIAŁ 3	
WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE EKSKLUZJI I INKLUZJI SPOŁECZNEJ	37
3.1. Definicja ekskluzji i inkluzji społecznej.....	37
3.2. Przyczyny i skutki wykluczenia społecznego.....	38
3.3. Strategie i wymiary inkluzji społecznej.....	40
ROZDZIAŁ 4	
INFORMACJE O BADANIU WŁASNYM	43
4.1. Cele badania.....	43
4.2. Metodyka badania oraz zastosowane testy statystyczne.....	44

4.3. Opis rozkładu próby	46
4.4. Charakterystyka respondentów	48
ROZDZIAŁ 5	
ANALIZA OGÓLNOPOLSKICH WYNIKÓW BADAŃ.....	51
5.1. Praca nierejestrowana – hipotezy badawcze i ich weryfikacja w świetle rezultatów przeprowadzonych badań	51
5.2. Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej	55
5.3. Badanie powodów zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia	56
5.4. Podejmowanie działań w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia	60
5.5. Zalety i wady pracy nierejestrowanej	61
5.6. Znajomość pojęć inkluzja i ekskluzja społeczna a szara strefa zatrudnienia	68
5.7. Analiza motywów włączania społecznego	70
5.8. Bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej	75
5.9. Analiza podejmowanych działań szkoleniowych w celu wejścia na rynek pracy	76
5.10. Usługa poradnictwa pracy	79
5.11. Praca w szarej strefie jako praca dodatkowa	79
5.12. Składka na ubezpieczenie społeczne przyczyną pracy nierejestrowanej ..	82
5.13. Wysokie podatki przyczyną pracy w szarej strefie	86
5.14. Wskazywana przez respondentów działalność gospodarcza, którą chcieliby zarejestrować	89
ZAKOŃCZENIE.....	91
BIBLIOGRAFIA	95
SPIS TABEL.....	99
SPIS WYKRESÓW.....	101
ZAŁĄCZNIK – ANKIETA	
BADANIE RYNKU PRACY NIEREJESTROWANEJ – EDUKACJA, WYKLUCZENIE I WŁĄCZENIE SPOŁECZNE	105

WSTĘP

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele definicji pracy nierejestrowanej przedstawianych w ujęciu szerszym bądź węższym. Praca nierejestrowana stanowi ważny, ale trudny do oszacowania element polskiego rynku pracy. Ocenia się, że jej poziom był i nadal jest wysoki. Praca nierejestrowana to z jednej strony praca najemna bez umowy o pracę lub umowy cywilnoprawnej, a z drugiej strony praca na własny rachunek wykonywana w zakresie prowadzonej działalności gospodarczej. Praca nierejestrowana w Polsce była przedmiotem zainteresowania i badań BAEL – Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności – prowadzonych w ramach badań modułowych realizowanych w latach 1993–2018. Co istotne, nadal trwają nad nią badania. Analizowane są w szczególności przyczyny i skutki tego zjawiska.

Z pracą nierejestrowaną wiąże się pojęcie wykluczenia społecznego. Praca ta dotyka w szczególności osoby bezrobotne, które traktowane są jako osoby wykluczone. Wśród przyczyn wykluczenia społecznego możemy wymienić: ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, nieodpowiednia przestrzeń życiowa, uzależnienie, odbycie kary pozbawienia wolności, przynależność do mniejszości, niski poziom wykształcenia, utrudniony dostęp do edukacji, stan zdrowia, nieumiejętność posługiwania się nowoczesnymi technikami informacyjno-komunikacyjnymi lub brak dostępu do nich. Osoby bezrobotne podejmują działania w celu włączenia społecznego.

Do najważniejszych powodów podjęcia problematyki należały następujące przesłanki:

- chęć przedstawiania autorskiego ujęcia pracy nierejestrowanej,
- zweryfikowanie informacji o pracy nierejestrowanej,

- rozszerzenie i uzupełnienie badań nad pracą nierejestrowaną prowadzonych przez innych badaczy zjawiska.

Głównym celem badania była zarówno identyfikacja zjawiska pracy nierejestrowanej w Polsce wykonywanej bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, jak i świadomość rynku pracy, w powiązaniu z elementami wykluczenia i włączenia społecznego.

Cele szczegółowe (części empirycznej) obejmowały:

1. Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej wskazywanych przez pracownika.
2. Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej, które zdaniem respondentów wymieniają pracodawcy.
3. Analiza działań podejmowanych w celu znalezienia zatrudnienia na oficjalnym rynku pracy.
4. Ocena zalet i wad pracy nierejestrowanej.
5. Znajomość pojęć inkluzji i ekskluzji społecznej.
6. Analiza motywów włączenia społecznego.
7. Ocena świadomości pracy w szarej strefie jako ryzyka wykluczenia społecznego.
8. Ocena barier wejścia na rynek pracy rejestrowanej.
9. Ocena jakości szkoleń podejmowanych przez respondentów.
10. Ocena usługi poradnictwa zawodowego.
11. Ocena wpływu składki na ubezpieczenie społeczne na podejmowanie pracy nierejestrowanej.
12. Ocena wpływu wysokości opodatkowania na rozmiary pracy nierejestrowanej.
13. Analiza działalność gospodarczej planowanej do podjęcia w celu wejścia na rynek pracy oficjalnej.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym rozdziale omówiono pojęcie rynku pracy, a także przedstawiono zagadnienie podaży i popytu na pracę. Ponadto zanalizowano dane Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w zakresie rynku pracy. Wspomniano także o polityce zatrudnienia i jej funkcjach oraz o bezrobociu. Tematem przewodnim rozdziału drugiego jest szara strefa a praca nierejestrowana. W szczególności wskazano na badania BAEL nad pracą nierejestrowaną w Polsce. Natomiast rozdział trzeci nawiązuje do zjawiska wykluczenia społecznego oraz włączenia społecznego osób bezrobotnych podej-

mujących pracę nierejestrowaną. W czwartym rozdziale przedstawiono informacje o badaniu własnym. Obejmuje on cele, metodykę badań, charakterystykę badanej próby oraz narzędzia badawcze, a także testy statystyczne wykorzystane w dalszej części opracowania. Ostatni rozdział to szeroka analiza ogólnopolskich badań naukowych na temat pracy nierejestrowanej realizowanych w II połowie roku 2021.

Najważniejszym, pierwotnym źródłem danych i informacji wykorzystanych w monografii było własne badanie empiryczne. Natomiast źródła wtórne obejmowały:

- literaturę polską i obcojęzyczną z zakresu pracy nierejestrowanej,
- publikacje prasowe i internetowe dotyczące analizowanego zjawiska,
- dane statystyczne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz inne ośrodki badawcze,
- rezultaty dostępnych badań dotyczących analizowanego zjawiska,
- materiały ze strony Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej dotyczące rynku pracy.

Autorka ma nadzieję, że przeprowadzone przez nią badania będą stanowiły załączek dalszych pogłębionych badań analizowanego zjawiska.

ROZDZIAŁ I

RYNEK PRACY

1.1. Pojęcie rynku pracy

Rynek pracy to rodzaj rynku, na którym przedmiotem wymiany pomiędzy kupującym a sprzedającym jest praca. W przypadku rynku pracy kupującym jest oferujący zatrudnienie pracodawca, a sprzedającym – pracownik otrzymujący za swoją pracę określone wynagrodzenie. Rynek pracy kształtowany jest przez podaż pracy i popyt na pracę¹.

Sytuacja, w której następuje zrównanie podaży pracy oraz popytu na nią, określa się mianem równowagi na rynku pracy. Oznacza ona pełne zatrudnienie – czyli taki stan na rynku pracy, kiedy wszystkie osoby akceptujące określony poziom wynagrodzenia mogą znaleźć pracę. W sytuacji, kiedy podaż pracy jest większa niż popyt na pracę, pojawia się zjawisko bezrobocia – część zdolnych do podjęcia pracy i poszukujących zatrudnienia osób nie znajduje posady pomimo akceptowania oferowanych na rynku pracy wynagrodzeń. W sytuacji, kiedy popyt na pracę przewyższa podaż pracy, dochodzi do zjawiska nazywanego deficytem siły roboczej, niedoborem kadr lub niedoborem talentów – oferując określony poziom wynagrodzenia, część pracodawców nie może znaleźć pracowników posiadających wymagane kwalifikacje².

1.2. Podaż pracy

Podaż pracy to dostępne na rynku zasoby pracy, czyli ilość pracy generowana przez pracowników gotowych podjąć pracę przy określonych

¹ <https://rynekpracy.pl/sloownik/rynek-pracy> (dostęp: 12.02.2022 r.).

² Tamże.

stawkach płac. Do głównych determinant podaży pracy należą: czynniki demograficzne, wysokość oferowanego za pracę wynagrodzenia, dostęp do innych dochodów, preferencje dotyczące czasu wolnego i pracy³.

Czynniki wpływające na podaż pracy to:

- czynniki demograficzne,
- poziom płac,
- system zasiłków,
- wykształcenie i kwalifikacje,
- skłonność do zatrudnienia,
- mobilność,
- oczekiwania pracowników.

1.3. Popyt na pracę

Zapotrzebowanie na pracę zgłaszane przez pracodawców to ilość pracy, jaką pracodawcy mają do zaoferowania przy określonych stawkach płac. Popyt na pracę determinowany jest przede wszystkim kosztami i wydajnością pracy oraz popytem na dobra i usługi⁴.

Czynniki wpływające na popyt na pracę:

- koszty pracy,
- wydajność pracy,
- popyt na dobra i usługi,
- faza cyklu koniunkturalnego,
- ilość miejsc pracy,
- oczekiwania pracodawców.

1.4. Zadania państwa i zadania Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej w zakresie rynku pracy

Do głównych zadań właściwego ministerstwa w zakresie rynku pracy należy kształtowanie kierunków polityki rynku pracy, tworzenie programów przeciwdziałania bezrobociu oraz koordynowanie publicznych służb zatrudnienia⁵.

³ <https://rynekpracy.pl/sloownik/podaz-pracy> (dostęp: 14.02.2022 r.).

⁴ <https://rynekpracy.pl/sloownik/popyt-na-prace> (dostęp: 14.02.2022 r.).

⁵ <https://www.gov.pl/web/rodzina/rynek-pracy> (dostęp: 15.02.2022 r.).

Zadania stosownych instytucji państwa (lub administracji publicznej) w zakresie rynku pracy dotyczą przede wszystkim⁶:

- promocji zatrudnienia,
- łagodzenia skutków bezrobocia,
- aktywizacji zawodowej.

Zadania realizują powiatowe i wojewódzkie urzędy pracy. Jednostki te podlegają starostom i marszałkom województw, a ich działania koordynuje odpowiedni minister⁷.

Do głównych zadań ministerstwa w zakresie rynku pracy należy⁸:

- kształtowanie kierunków polityki rynku pracy (m.in. przygotowywanie i monitorowanie strategii oraz planów),
- tworzenie programów przeciwdziałania bezrobociu (w tym wsparcia dla osób pracujących poprzez działania Krajowego Funduszu Szkoleniowego),
- koordynowanie publicznych służb zatrudnienia.

Ministerstwo nadzoruje prace związane z budżetem Funduszu Pracy i Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych. Współpracuje przy tym z właściwymi resortami i instytucjami w zakresie wykorzystywania środków z obu funduszy. Minister nadzoruje również Centralny Instytut Ochrony Pracy – Państwowy Instytut Badawczy oraz Ochotnicze Hufce Pracy⁹.

1.5. Źródła prawa pracy¹⁰

Podstawowym źródłem prawa pracy jest ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1320, ze zm.) oraz akty wykonawcze do Kodeksu pracy.

Niektóre zagadnienia z zakresu stosunków pracy regulują inne ustawy, takie jak np.:

- ustawa z dnia 13 marca 2003 r. o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn nie-

⁶ Tamże.

⁷ <https://www.gov.pl/web/rodzina/rynek-pracy> (dostęp: 15.02.2022 r.).

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Skorzystano z materiałów dostępnych na stronie Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej <https://www.gov.pl/web/rodzina/zrodla-prawa-pracy> (dostęp: 16.02.2022 r.).

dotyczących pracowników (tekst jedn. Dz. U. z 2018 r. poz. 1969),

- ustawa z dnia 9 lipca 2003 r. o zatrudnianiu pracowników tymczasowych (tekst jedn. Dz. U. z 2019 r., poz. 1563).

Źródłami prawa pracy są też:

- Układy zbiorowe pracy, zawierane pomiędzy pracodawcami lub ich organizacjami i organizacjami związków zawodowych. Układy takie mogą w sposób korzystniejszy określać uprawnienia pracownicze uregulowane w kodeksie pracy lub innych przepisach.
- Oparte na ustawie porozumienia zbiorowe.
- Regulaminy pracy, regulaminy wynagradzania oraz statuty. Regulaminy i statuty mogą określać uprawnienia pracownicze w sposób korzystniejszy niż przepisy Kodeksu pracy oraz układów zbiorowych pracy.

Aktami wykonawczymi są na przykład:

- rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. w sprawie wniosków dotyczących uprawnień pracowników związanych z rodzicielstwem oraz dokumentów dołączanych do takich wniosków (Dz. U. poz. 2243),
- rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 8 stycznia 1997 r. w sprawie szczegółowych zasad udzielania urlopu wypoczynkowego, ustalania i wypłacania wynagrodzenia za czas urlopu oraz ekwiwalentu pieniężnego za urlopu (Dz. U. Nr 2, poz. 14, ze zm.);
- rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 29 maja 1996 r. w sprawie sposobu ustalania wynagrodzenia w okresie niewykonywania pracy oraz wynagrodzenia stanowiącego podstawę obliczania odszkodowań, odpraw, dodatków wyrównawczych do wynagrodzenia oraz innych należności przewidzianych w Kodeksie pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 927);
- rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 15 maja 1996 r. w sprawie sposobu usprawiedliwiania nieobecności w pracy oraz udzielania pracownikom zwolnień od pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1632);

- rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 30 grudnia 2016 r. w sprawie świadectwa pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 1862).

Prawa i obowiązki poszczególnych grup zawodowych są także uregulowane szczegółowo w innych ustawach niż Kodeks pracy. Te akty normatywne są nazywane pragmatykami służbowymi. Mają one pierwszeństwo przed przepisami Kodeksu pracy, który stosuje się tylko w sprawach w tych ustawach nie uregulowanych. Przykładami takich grup zawodowych są np.: nauczyciele (ustawa – Karta nauczyciela), pracownicy urzędów państwowych (ustawa o pracownikach urzędów państwowych), pracownicy i urzędnicy służby cywilnej (ustawa o służbie cywilnej), pracownicy uczelni (ustawa – Prawo o szkolnictwie wyższym), pracownicy samorządowi (ustawa o pracownikach samorządowych).

Jeżeli określona sprawa nie jest uregulowana przepisami prawa pracy, można do stosunku pracy stosować odpowiednio przepisy Kodeksu cywilnego. Jest to możliwe pod warunkiem, że nie są one sprzeczne z zasadami prawa pracy. Jest tak w przypadku np. sposobów zawarcia umowy o pracę lub odsetek za nieterminową wypłatę wynagrodzenia. Kolejnym źródłem prawa pracy jest regulamin pracy. Jest to źródło prawa pracy o charakterze wewnętrznym, tworzone u pracodawcy. Określa organizację i porządek w procesie pracy oraz związane z tym prawa i obowiązki stron stosunków pracy. Regulamin pracy jest zobowiązany wprowadzić pracodawca zatrudniający co najmniej 50 pracowników nieobjętych układami zbiorowymi pracy albo gdy układ ten nie określa spraw organizacyjno-porządkowych. Pracodawca zatrudniający mniej niż 50 pracowników może wprowadzić regulamin pracy. Natomiast pracodawca zatrudniający co najmniej 20 i mniej niż 50 pracowników wprowadza regulamin pracy, jeżeli zakładowa organizacja związkowa wystąpi z wnioskiem o jego wprowadzenie. Regulamin pracy ustala pracodawca w uzgodnieniu z zakładową organizacją związku zawodowego. Regulamin pracy ustala samodzielnie pracodawca:

- w razie niezgodnienia treści regulaminu pracy z zakładową organizacją związkową w ustalonym przez strony terminie,
- gdy u danego pracodawcy nie działa zakładowa organizacja związkowa.

Regulamin wchodzi w życie po upływie 2 tygodni od podania go do wiadomości pracowników w sposób przyjęty u danego pracodawcy, np. poprzez ogłoszenie na tablicy ogłoszeń. Nowo przyjmowani pracownicy zaznajamiają się indywidualnie z treścią regulaminu. Przed dopuszczeniem do pracy mają oni obowiązek pisemnego potwierdzenia zapoznania się z jego treścią. Pracodawca, który nie ma obowiązku wydania regulaminu, powinien o sprawach organizacyjno-porządkowych poinformować pracowników na piśmie w ciągu 7 dni od dnia zawarcia umowy. Regulamin pracy powinien w szczególności określać:

- organizację pracy, warunki przebywania na terenie zakładu pracy w czasie pracy i po jej zakończeniu, wyposażenie pracowników w narzędzia i materiały, a także w odzież i obuwie robocze oraz w środki ochrony indywidualnej i higieny osobistej;
- systemy i rozkłady czasu pracy oraz przyjęte okresy rozliczeniowe czasu pracy;
- porę nocną;
- termin, miejsce, czas i częstotliwość wypłaty wynagrodzenia;
- wykazy prac wzbronionych pracownikom młodocianym oraz kobietom;
- rodzaje prac i wykaz stanowisk pracy dozwolonych pracownikom młodocianym w celu odbywania przygotowania zawodowego;
- wykaz lekkich prac dozwolonych pracownikom młodocianym zatrudnionym w innym celu niż przygotowanie zawodowe;
- obowiązki dotyczące bezpieczeństwa i higieny pracy oraz ochrony przeciwpożarowej, w tym także sposób informowania pracowników o ryzyku zawodowym wiążącym się z wykonywaną pracą;
- przyjęty u danego pracodawcy sposób potwierdzania przez pracowników przybycia i obecności w pracy oraz usprawiedliwiania nieobecności w pracy.

1.6. Polityka zatrudnienia i jej funkcje

Polityka zatrudnienia jako czynne oddziaływanie władz państwowych na rynek pracy pod kątem potrzeb gospodarki kraju oraz godzenie in-

interesów pracodawców i robotników rozwinęła się w czasie wielkiego kryzysu gospodarczego na początku lat 30-tych XX wieku. Warto nadmienić, iż jej początki wywodzą się z polityki pracy wieku XIX¹¹. *The Moral and Health Act*, czyli ochrona pracy, została opracowana w 1802 roku przez parlament angielski i stanowiła swego rodzaju ingerencję państwa w rynek pracy¹². W wieku XIX i XX na poziomie polityki ekonomicznej zaczęto dostrzegać czynnik pracy. W 1919 roku powstała Międzynarodowa Organizacja Pracy (MOP), która oddziałuje na politykę zatrudnienia.

Wyróżniamy dwie podstawowe funkcje polityki zatrudnienia¹³:

- funkcję społeczną, wyznaczoną przez obecne i przyszłe warunki rozwoju gospodarczego;
- funkcję ekonomiczną, związaną z rozwojem gospodarczym.

Inne funkcje to¹⁴:

- poznawczo-normatywna, dotycząca systemu kształcenia;
- dochodowa, związana z zapewnieniem uczestnictwa ludzi w tworzeniu i podziale dochodu narodowego.

Zatem do głównych zadań polityki społecznej (funkcja polityki ekonomicznej) zalicza się następujące zadania:

- redukcję bezrobocia,
- likwidację ubóstwa,
- wypełnianie luki zatrudnienia,
- decyzje między bezrobociem a inflacją,
- reorientowanie instytucji rynku pracy.

1.7. Wprowadzenie do bezrobocia

Bezrobocie to liczba osób w wielu produkcyjnym, które są chętne i zdolne do podjęcia pracy przy aktualnie obowiązujących stawkach płac, ale nie mają zatrudnienia¹⁵. Istnieją różne rodzaje bezrobocia, które można klasyfikować według różnych kryteriów, np. bezrobocie frykcyjne,

¹¹ *Polityka gospodarcza* pod red. B. Winiarskiego, Warszawa 2012, s. 402.

¹² J. Milewski, W. Czerkawski, *Polityka ekonomiczna*, Kraków 1905, s. 368–373.

¹³ *Polityka gospodarcza* pod red. B. Winiarskiego, op. cit., s. 403.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ N. G. Mankiw, M. P. Taylor, *Makroekonomia*, Warszawa 2016, s. 96.

strukturalne, wynikające z nieefektywnego popytu, klasyczne, płacowe, ukryte¹⁶.

I tak na przykład bezrobocie frykcyjne występuje w warunkach pełnego zatrudnienia, stanowiąc rezultat ruchu zatrudnionych na rynku pracy z racji procesów przystosowania się struktury podaży siły roboczej do struktury popytu. Na każdym rynku pracy ma miejsce ciągle fluktuacyjny proces dostosowania się siły roboczej do wymagań pracodawców¹⁷. Bezrobocie strukturalne to rodzaj bezrobocia, które występuje, gdy umiejętności, wiedza i poziom wykształcenia bezrobotnych nie odpowiadają potrzebom rynku. Spowodowane jest koniecznością znacznych zmian kwalifikacji pracowników wywołanych innowacjami technologicznymi lub kurczeniem się określonych dziedzin produkcji¹⁸. Bezrobocie klasyczne to rodzaj bezrobocia naturalnego, które jest spowodowane niewystarczająco elastycznym mechanizmem kształtowania cen za wykonaną pracę w stosunku do realiów rynkowych¹⁹. Bezrobocie ukryte (utajone) to rodzaj bezrobocia, które nie widnieje w oficjalnych źródłach i statystykach²⁰.

Od 1992 roku w Polsce istnieją dwa źródła informacji o bezrobociu, zatrudnieniu i osobach biernych zawodowo:

- rejestracja bezrobotnych w rejonowych biurach pracy,
- badanie aktywności ekonomicznej ludności – BAEL.

¹⁶ *Polityka gospodarcza* pod red. B. Winiarskiego, op. cit., s. 402.

¹⁷ R. Milewski, *Elementarne zagadnienia ekonomii*, Warszawa 1995, s. 249 oraz A. Nehrig, *Charakter i wielkość bezrobocia w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010, nr 836, <https://r.uek.krakow.pl/bitstream/123456789/2561/1/168177390.pdf> (dostęp: 19.02.2022 r.).

¹⁸ <https://rynekpracy.pl/slownik/bezrobocie-strukturalne> (dostęp 27.03.2022)

¹⁹ <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/przepisy/czym-jest-bezrobocie-klasyczne/fkb4yj8> (dostęp 27.03.2022).

²⁰ <https://porady.pracuj.pl/zycie-zawodowe/czym-jest-bezrobocie-ukryte/> (dostęp: 27.03.2022 r.).

ROZDZIAŁ II

SZARA STREFA A PRACA NIEREJESTROWANA

2.1. Definicja i elementy szarej strefy

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele definicji gospodarki nieoficjalnej. Wielość definicji wynika zarówno z różnych celów, jakie przyświecają badaczom tej tematyki, jaki i z odmiennego postrzegania rzeczywistości społeczno-gospodarczej czy też z innych założeń metodologicznych badań naukowych. Przyjęta w monografii terminologia stanowi zamienniki semantyczne wyrażen takich jak:

- szara strefa,
- gospodarka nieoficjalna,
- gospodarka nieformalna.

Zgodnie z Encyklopedią Zarządzania¹: *Szara strefa jest częścią gospodarki w której produkcja oraz sprzedaż dóbr i usług nie są objęte systemem ewidencji statystycznej. Obejmuje całą, w danym momencie niezarejestrowaną, działalność gospodarczą, która sprzyjałaby oficjalnemu zwiększeniu PKB brutto, jeżeli działalność byłaby zarejestrowana.*

Natomiast elementami szarej strefy są²:

- Działalność nielegalna – zakazana przez prawo i ścigana jako jego naruszenie bądź przekroczenie. Taka działalność dotyczy głównie wartości dodanej związanej z nielegalnym sprowadzaniem z zagranicy papierosów, towarów i produkcji oraz

¹ https://mfiles.pl/pl/index.php/Szara_strefa (dostęp: 17.02.2022 r.).

² Tamże.

z rozprowadzaniem narkotyków, a także z prostytutką i suterstwem.

- Działalność ukryta – kiedy transakcje same w sobie nie są sprzeczne z prawem, ale również nie są zgłaszane, żeby można było uniknąć różnych procedur administracyjnych. Ukryta działalność jest prowadzona przez legalnie zarejestrowane przedsiębiorstwa.
- Działalność „nieformalna” – to zazwyczaj w sytuacja, gdy nie prowadzi się żadnych rejestrów. Chodzi tu o zaniżanie obrotów, głównie celem obniżenia uciążliwości wynikających z opodatkowania. Inny powód ukrywania części produkcji dóbr lub usług to niewypelnianie standardów wymaganych przez przepisy prawa (na przykład z powodu braku odpowiednich uprawnień czy też niespełniania norm technicznych lub wymogów ochrony środowiska).

2.2. Formy szarej strefy

Według B. Mroza wszystkie formy i sposoby uczestnictwa w nierejestrowanej działalności gospodarczej mieszczą się w dwóch kategoriach³:

- unikanie obowiązku podatkowego i uchylanie się od podatków,
- nierejestrowana aktywność na rynku pracy (tzw. praca na czarno).

Bardzo trudno jest ustalić granicę między legalnym a nielegalnym unikaniem podatków. Najbardziej typowe formy unikania podatków obejmują⁴:

- niezgłoszenie przez podatnika odpowiednim władzom administracyjnym i fiskalnym swojej obecności lub działalności gospodarczej w kraju, w którym przebywa lub prowadzi działalność;
- niezgłoszenie źródeł przychodu, dochodów lub zysków podlegających opodatkowaniu pomimo istnienia takiego obowiązku;
- niewykazanie pełnej sumy dochodu podlegającego opodatkowaniu, zgłoszenie odliczeń od wydatków, które nie zostały poniesione lub zgłoszenie ich w rozmiarach wyższych, niż zaist-

³ Zob. B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Warszawa 2002, s. 33.

⁴ Tamże, s. 35.

niały w rzeczywistości bądź też dokonanie nieprzysługujących odliczeń;

- odliczenie ulg z tytułu fikcyjnego potomstwa lub odliczenie amortyzacji z tytułu nie istniejących maszyn i urządzeń;
- niedokonanie wpłat podatników potrąconych od płac zatrudnionych pracowników⁵.

W tabeli 1 przedstawiono przykłady różnych legalnych i nielegalnych form uczestnictwa w szarej strefie.

Tabela 1. Taksonomia form nierejestrowanej działalności gospodarczej

Rodzaj aktywności	Transakcje monetarne		Transakcje niepieniężne	
Działalność nielegalna	handel skradzionymi towarami, produkcja i dystrybucja narkotyków, prostytutka, gry hazardowe, przemyt, oszustwa, wymuszanie haraczu itp.		wymiana barterowa: narkotyki, towary z kradzieży, przemytu itp.; produkcja narkotyków w celu zaspokojenia własnych potrzeb, kradzież na własny użytek itp.	
	uchylanie się od płacenia podatków	zmniejszanie podstawy opodatkowania	uchylanie się od płacenia podatków	zmniejszanie podstawy opodatkowania
Działalność legalna	nierejestrowany dochód samozatrudnienia, płace i inne dochody pochodzące z nierejestrowanej pracy w legalnych firmach	zniżki i pozapłacowe gratyfikacje dla pracowników	wymiana barterowa legalnych towarów i usług	produkcja na własne potrzeby i w ramach wymiany sąsiedzkiej

Źródło: Opracowano na podstawie: *The underground economy: global evidence of its size and impact*, red. O. Lippert, M. Walker, The Frazer Institute, Vancouver 1997, s. 5 oraz F. Schneider: *Further Empirical Results of the Size of the Shadow Economy of 17 OECD Countries Over Time*, 54th Congress of the International Institute of Public Finance, Cordoba (Argentina), August 24–27, 1998, s. 6.

Drugą ważną zbiorczą kategorią zawierającą różne sposoby uczestnictwa w szarej strefie jest praca na czarno. Bardzo często praca na czarno podejmowana jest przez osoby o niższych kwalifikacjach i poziomie wykształcenia oraz przez imigrantów z krajów zacofanych gospodarczo. Jest ona odpowiedzią na wysokie koszty pracy, wysokie bezrobocie, trudny rynek pracy, uciążliwości prowadzenia działalności gospodarczej. Słynny klin podatkowy, czyli prawie dwukrotna różnica pomiędzy tym, co pra-

⁵ J. Gluchowski, D. Handor, J. Patyk, J. Szymańska, *Formy zmniejszania wysokości podatków w Polsce*, Warszawa 2002, s. 54–55.

ownik dostaje „do ręki”, a kosztami, które ponosi pracodawca z tytułu jego zatrudniania, jest zachętą do płacenia pracownikowi całości bądź części wynagrodzenia w sposób nieformalny. Z powodu uciążliwości biurokratycznej, wysokich podatków i składek na ZUS wiele osób pracuje bez zarejestrowania. Mimo że zwiększa to w sposób znaczący liczbę miejsc pracy, nie przyczynia się z pewnością do postępu społeczno-gospodarczego. Jest to raczej sposób na przetrwanie tak dla części pracodawców, jak i pracobiorców będących bez szans na oficjalnym rynku pracy.

Unikanie płacenia podatków i praca na czarno znajdują odzwierciedlenie w wielu formach nieoficjalnej działalności ekonomicznej. Formy te są nieustannie modyfikowane i wzbogacane (tabela 2).

Tabela 2. Wybrane formy gospodarki nieoficjalnej

Forma gospodarki nieoficjalnej	Przykłady
Wytwarzanie dóbr na własne potrzeby w gospodarstwach domowych	<ul style="list-style-type: none"> • produkcja rolna na własne potrzeby, • różne formy aktywności produkcyjnej i usługowej w gospodarstwach domowych (przetwórstwo żywności, sprząatanie, pranie, opieka nad dziećmi, remonty, prace budowlane, itp.), • wykonywane nieodpłatne prace społeczne (wolontariat)
Rynek pracy nierejestrowanej	<ul style="list-style-type: none"> • różne formy pracy na czarno, • zatrudnianie dzieci i młodocianych, • praca chałupnicza, • kradzież pracy (wykonywanie pracy zarobkowej w godzinach pracy oficjalnej), • różnego rodzaju niedeklarowane prace dodatkowe, • praca w przedsiębiorstwach podziemnych
Nielegalny rynek kapitałowy	<ul style="list-style-type: none"> • lichwa, • nielegalne banki, • nielegalny import oraz eksport kapitału
Nieoficjalny rynek dóbr i usług	<ul style="list-style-type: none"> • rynek towarów i usług nielegalnych, którymi obrót jest zabroniony (broń, narkotyki itp.), • rynek towarów legalnych, wprowadzonych do obrotu bez fakturowania
Nieprawidłowości i oszustwa podatkowe	<ul style="list-style-type: none"> • sztuczne „nadmuchiwanie” kosztów produkcji, • ukrywanie w całości lub częściowo prowadzonej działalności gospodarczej (zaniżanie obrotów, produkcji, sprzedaży), • inne sposoby zaniżania podstawy opodatkowania
Nierejestrowana wymiana handlowa z zagranicą	<ul style="list-style-type: none"> • niedofakturowanie eksportu, • nadfakturowanie importu, • przemyt

Źródło: B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Warszawa 2002, s 37.

Z kolei w tabeli 3 przedstawiono przejawy gospodarki nieoficjalnej w sferze dystrybucji i wymiany towarów.

Tabela 3. Przejawy gospodarki nieoficjalnej w sferze dystrybucji i wymiany towarów

Nieprawidłowości związane z dystrybucją dochodów (niekontrolowana redystrybucja dochodów)	Nieprawidłowości w sferze wymiany towarów
<ul style="list-style-type: none"> • unikanie płacenia podatków i uchylanie się od podatków, • unikanie płacenia składek na ubezpieczenie społeczne, • zawyżanie wydatków i kosztów uzyskania przychodu, • zaniżanie wartości produkcji, obrotów, sprzedaży i zawieranych transakcji, • korupcja, • fikcyjny eksport i reeksport towarów, • niedofakturowanie eksportu i nadfakturowanie importu, • oszustwa buchalteryjne (podwójna księgowość), • wyłudzenie ubezpieczeń, zasiłków chorobowych, zasiłków dla bezrobotnych, rent inwalidzkich itp., • niedozwolony arbitraż i wykorzystywanie poufnych informacji w transakcjach na rynku kapitałowym, • sprzeniewierzenie pieniędzy publicznych, • wyłudzenie zwrotu podatku VAT, • wymiana barterowa w celu uniknięcia płacenia podatków, • wymuszanie kredytowania od dostawców, • spekulowanie deficytowymi towarami, • dyktat cenowy wynikający z nadużywania pozycji monopolistycznej, • lichwa, nielegalne banki i lombardy, • unikanie płatności i tantiem wynikających z ochrony własności intelektualnej, praw autorskich i patentów. 	<ul style="list-style-type: none"> • naruszanie zasady ekwiwalentności wymiany w sferze stosunków pracodawca – pracobiorca (zaniżanie płac, zawyżanie norm, niezasadniona absencja, kradzież pracy), • oszustwa co do ilości i jakości wymienianych dóbr, • kradzież materiałów, surowców i wyrobów gotowych w zakładach pracy, sklepach, magazynach, • oszukiwanie konsumentów, • przemyt, • podróbki i fałszowanie towarów (piractwo markowe), • nadużycia związane z refundacją pewnych wydatków (np. leki, koszty podróży, benzyna), • handel żywym towarem, • handel organami ludzkimi przeznaczonymi do przeszczepu, • nielegalny handel zwierzętami (w tym zwłaszcza gatunkami chronionymi), • nielegalny handel odpadami radioaktywnymi i śmieciami, • handel bronią, amunicją, narkotykami i innymi zabronionymi artykułami (np. leki)

Źródło: B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Warszawa 2002, s 38.

Sporządzenie pełnego zestawienia form nierejestrowanej działalności ekonomicznej nie jest możliwe. Przede wszystkim następują ustawiczne zmiany w szarej strefie i cechuje się ona dużą wewnętrzną dynamiką. Autorka podjęła próbę usystematyzowania form aktywności gospodarki nieformalnej, bazując na dotychczasowym dorobku naukowym oraz realiach ostatnich lat.

2.3. Metody badania szarej strefy

Podstawowy problem metodyczny związany z pomiarem gospodarki nieoficjalnej wynika z samej natury zjawiska. Podejmowane są wysiłki zmierzające do ilościowego przedstawienia gospodarki nieoficjalnej i tendencji jej rozwoju. Zaslugują one na uwagę i przyczyniają się do lepszego zrozumienia fenomenu nierejestrowanej działalności gospodarczej, rzucając nieco światła na sektor działający w „cieniu”.

Jedna z bardziej znanych klasyfikacji wyodrębnia dwie grupy metod: bezpośrednie i pośrednie, przyjmując jako kryterium sposób zdobywania informacji i przeprowadzania badań.

Metody bezpośrednie⁶ opierają się na zbieraniu informacji od podmiotów – uczestników gospodarki nieoficjalnej poprzez reprezentatywne badanie ankietowe, analizę próbek wylosowanych deklaracji podatkowych, wywiady, obserwację uczestniczącą itp.⁷

Zasadniczy walor metod bezpośrednich polega na ilości i jakości szczegółowych informacji możliwych do uzyskania przy posługiwaniu się ich różnymi wersjami. Natomiast ich zasadniczy mankament wynika z faktu, iż trudno jest oczekiwać od osób zaangażowanych w gospodarkę nieoficjalną odsłonięcia wszystkich tajników swojego działania oraz udzielenia rzetelnych i wiarygodnych odpowiedzi.

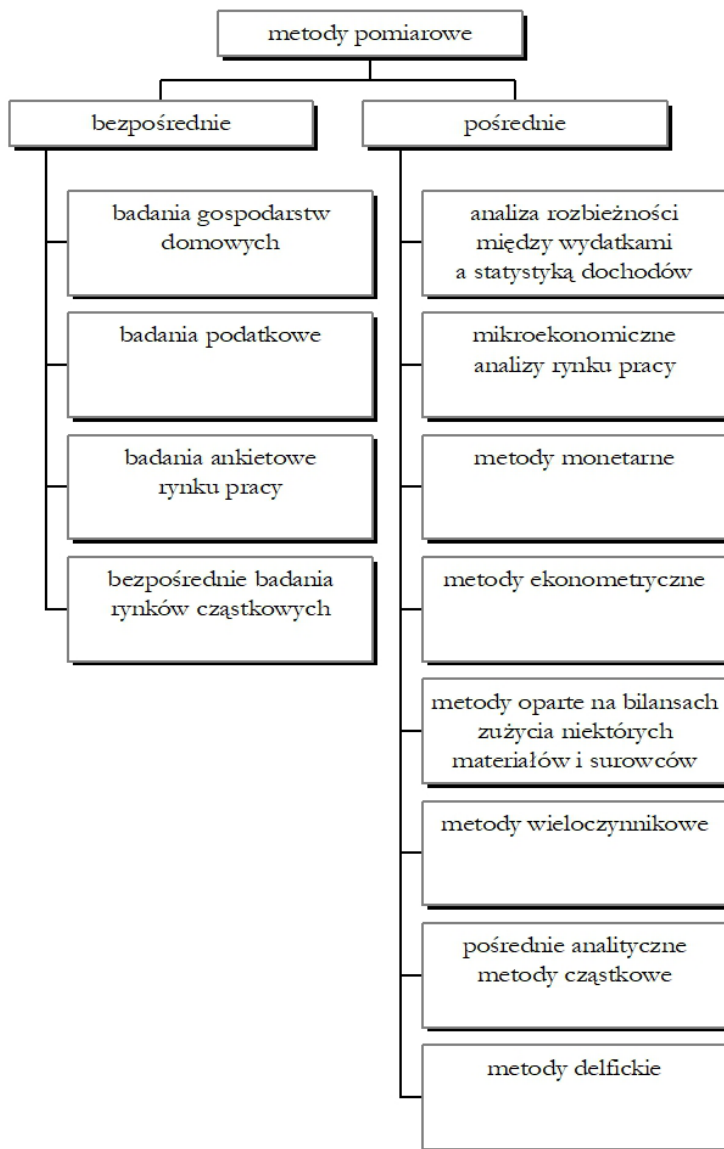
Wadą metod bezpośrednich jest ich daleko idący subiektywizm oraz fakt, iż mają charakter fragmentaryczny, co uniemożliwia dokonanie szacunku całokształtu aktywności w gospodarce ukrytej. Nie pozwalają też, przynajmniej na obecnym etapie, dokonać szacunku tempa i kierunków rozwoju gospodarki nieoficjalnej w dłuższych okresach.

Zaletą tych metod jest natomiast fakt, że dostarczają szczegółowych informacji o konkretnych formach i przejawach gospodarki nieoficjalnej, pozwalają poznać ich wewnętrzną strukturę i mechanizmy napędowe.

⁶ B. Mróz, *Metody pomiaru gospodarki nieoficjalnej*, „Ekonomista”, 2001, nr 1, s. 93–110.

⁷ B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna...*, op. cit., s. 59.

Wykres 1. Metody szacowania gospodarki nieoficjalnej

Źródło: Opracowano na podstawie: B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Warszawa 2002, s. 59.

Badanie gospodarstw domowych polega na doborze próby gospodarstw domowych i ich ankiетowaniu na temat powiązań z szarą strefą (nieformalny rynek pracy, zakup lub produkcja dóbr i usług w gospodarce ukrytej itp.). Wadą tych metod jest występowanie tzw. filtru świadomościowego, który powoduje, że respondenci zafalszowują swoje wypowiedzi o związkach z szarą strefą. Zaletą jest możliwość oceny zaangażowania w gospodarkę ukrytą na podstawie ankiетowania jej bezpośrednich uczestników. Za główny mankament należy uznać zbyt daleko idący subiektywizm ankiетowanych w określaniu własnego dochodu pochodzącego z gospodarki ukrytej.

Istotą metody badań podatkowych jest drobiazgowa kontrola zeznań podatkowych na podstawie oficjalnych rejestrów służb podatkowych. Wykorzystanie tej metody przynosi pewne niedoszacowanie szarej strefy polegające na konwencjonalnym przypisaniu pewnych typów dochodu osobom identyfikowanym jako pracujące. Badaniem objęte są tylko osoby wypełniające zeznania podatkowe, a skutki tego faktu są tylko częściowo eliminowane przez wykorzystanie arbitralnego mnożnika. Największą wadą tych badań jest nieprecyzyjność pomiaru i fakt, że uwzględnia się tylko osoby składające zeznania podatkowe.

W celu oszacowania rozmiarów nierejestrowanej działalności gospodarczej wykorzystuje się również analizy rynku pracy. Celem tych badań jest oszacowanie rozmiarów szarej strefy z punktu widzenia procesów zachodzących na rynku pracy z uwzględnieniem takich zagadnień, jak⁸:

- przyczyny podejmowania pracy w gospodarce nieoficjalnej,
- częstotliwość i rodzaje prac wykonywanych w formie nierejestrowanej,
- charakterystyka społeczno-demograficzna osób wykonujących pracę nierejestrowaną,
- szacunek dochodów uzyskiwanych z pracy nieoficjalnej,
- charakterystyka gospodarstw korzystających z pracy nierejestrowanej.

Bezpośrednie badania rynków cząstkowych odnoszą się do wybranych segmentów gospodarki nieoficjalnej (np. nielegalna produk-

⁸ B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna...*, op. cit., s. 62.

cja alkoholu, narkotyków, czarny rynek walutowy). Problemów metodycznych nastęrcza moment przejścia od szacunku konkretnych sfer gospodarki ukrytej do oceny jej globalnych rozmiarów. Na ogół stosuje się tutaj dwie metody:

Sporządzenie mapy szarej strefy przez zestawienie konkretnych obszarów gospodarki nieformalnej.

Wykorzystanie mnożników umożliwiających szacunek globalnych rozmiarów gospodarki ukrytej na podstawie szacunku cząstkowego dotyczącego konkretnej sfery nieoficjalnego życia gospodarczego.

W pierwszym przypadku pułapką metodyczną jest niebezpieczeństwo podwójnego liczenia, ponieważ niektóre sfery gospodarki nieoficjalnej mogą na siebie zachodzić; w drugim natomiast problemem jest kwestia doboru odpowiedniego mnożnika (ryzyko narażenia się na zarzut arbitralności).

Metoda delficka polega na wykorzystaniu ocen i sądów ekspertów. Stosuje się ją m.in. rozsyłając ankietę pocztową wśród losowej próby ekspertów szarej gospodarki. Pytania ankiety dotyczą rozmiaru tej strefy w poszczególnych sektorach i zawodach, udziału pełno- i częściowo zatrudnionych, czasochłonności działalności w szarej gospodarce. Wadą tej metody jest stosunkowo mała wielkość próby oraz trudność oszacowania zafalszowań świadomościowych związanych z bezpośrednim uczestnictwem w szarej gospodarce.

Metody pośrednie (wskaźnikowe) wykorzystują ślady, jakie gospodarka nieformalna zostawia w różnych wielkościach i wskaźnikach ekonomicznych. Dotyczy to na przykład badania rozbieżności między dochodami i wydatkami, analiz rynku pracy oraz metod monetarnych. Analiza może być przeprowadzana na poziomie makroekonomicznym (bada się wówczas rozbieżność między dochodem narodowym wykorzystanym, przyjmując różnicę jako szacunek gospodarki nieoficjalnej) bądź mikroekonomicznym (porównuje się strukturę dochodów z wydatkami i zasobnością gospodarstw domowych). Niekiedy metody te opierają się na wnikliwej analizie przepływów międzygałęziowych i bilansów materiałowych, dostarczając danych umożliwiających wnioskowanie o niektórych sferach nierejestrowanej działalności gospodarczej.

Analiza rozbieżności pomiędzy wydatkami a statystyką dochodów to badanie różnic między faktycznymi wydatkami a oficjalną

statystyką dochodów. Opiera się ona na wnikliwej analizie systemu rachunków społecznych. Badania te często ujawniają, że wydatki są większe od dochodów. Zaobserwowaną rozbieżność przypisuje się aktywności w gospodarce ukrytej.

Analiza ta może polegać na⁹:

- szacunku produktu krajowego brutto (PKB),
- badaniu budżetów gospodarstw domowych.

Szacunek PKB polega na analizowaniu systemu rachunków społecznych, które zwykle ujawniają, że wydatki są większe od dochodów. Także badania budżetów gospodarstw domowych wykazują na ogół wyższy poziom wydatków niż dochodów. Uzyskane w wyniku badania próby losowej rezultaty przenosi się na całą populację.

Metody te są wprawdzie stosunkowo łatwe w stosowaniu, mają jednak wiele poważnych wad. Wspomniane rozbieżności są pochodną wielu czynników i nie muszą być właściwym miernikiem nieoficjalnych form działalności gospodarczej. Traktowanie rozbieżności między oficjalnie deklarowanymi dochodami a statycznie uchwytnymi wydatkami jako miary gospodarki nieoficjalnej może być obarczone błędem, ponieważ nie uwzględnia zakupów dokonywanych na rynku nieoficjalnym. Sytuację dodatkowo komplikuje to, iż w gruncie rzeczy nie wiemy, które dochody wykorzystywane są do dokonywania zakupów na rynku nieoficjalnym: rejestrowane, nierejestrowane czy pochodzące z upłynniania nagromadzonych zasobów gospodarstw domowych.

Makroekonomiczne analizy rynku pracy są badaniami rozbieżności pomiędzy wielkością oficjalnego i faktycznego zatrudnienia. Faktyczny poziom aktywności ekonomicznej określa się na podstawie analizy szeregu danych empirycznych dotyczących przeszłości. Można dokonać zagregowanych szacunków ukrytego zatrudnienia w całej gospodarce lub w pierwszym etapie dokonać tych obliczeń dla poszczególnych gałęzi gospodarki, a następnie je zagregować. Metoda ta dostarcza wielu interesujących informacji, ale ma też swoje słabe strony. Przede wszystkim dość wątpliwe jest założenie

⁹ *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych* pod red. T. Smugi, Warszawa 2005, s. 23.

wyjściowe, że różnice między oficjalnym a faktycznym stopniem aktywności zawodowej przypisać należy uczestnictwu w gospodarce nieoficjalnej; w rzeczywistości są one wynikiem oddziaływania wielu innych czynników (np. zmian w polityce społecznej państwa w odniesieniu do bezrobotnych). Metoda ta nie uwzględnia też pracy na dwóch i więcej etatach jak również wielu innych kombinacji i poziomów zaangażowania w gospodarce nieoficjalnej.

Kolejną ważną grupą metod pośrednich¹⁰ są metody monetarne. Opierają się one na śladach, które nieformalna działalność gospodarcza pozostawia w sferze pieniężnej. O rozmiarach szarej strefy świadczy różnica między rzeczywistym popytem na pieniądź a popytem nominalnym. Metody te zakładają, że wszystkie transakcje w szarej strefie dokonywane są w gotówce. Wzrost popytu na banknoty ma świadczyć o wzroście szarej strefy. Metody te – podobnie jak pozostałe metody rezydualne – pomijają wpływ innych czynników niż gospodarka nieformalna na obserwowane rozbieżności.

Jedną z odmian metod monetarnych jest metoda opracowana przez P. M. Gutmanna badająca relację pomiędzy popytem na pieniądź gotówkowy a popytem na depozyty bankowe. Przyjmuje ona następujące założenia¹¹:

1. Jedynym środkiem wymiany w szarej strefie jest gotówka.
2. Istnieje okres bazowy, w którym wielkość szarej strefy była równa 0.
3. Szybkość obiegu gotówki w gospodarce oficjalnej i szarej strefie jest taka sama.
4. Stosunek gotówki do depozytów istniejący w okresie bazowym pozostałby w dalszym okresie niezmienny, gdyby nie wzrost szarej strefy.

Ogólną słabością wszystkich odmian metod monetarnych jest to, iż są one jednoczynnikowe, ponieważ opierają się na jednej zmiennej wyjaśniającej proces wzrostu gospodarki ukrytej. Metody te pozwalają badać tylko dynamikę gospodarki nieoficjalnej, przy-

¹⁰ B. Mróz, *Metody...*, op. cit., s. 93–110.

¹¹ Zob. P. Gutmann, *The Subterranean Economy*, „Financial Analysts Journal”, November–December 1977.

mując wątpliwą hipotezę dotyczącą tak zwanego okresu bazowego, w którym nie ma gospodarki nieoficjalnej. Niewątpliwą zaletą tych metod jest ich przejrzystość i dzięki wystandaryzowanej metodyce możliwość dokonywania porównań międzynarodowych.

Niedoskonałości podejścia monetarnego próbowano przezwyciężyć, rozwijając ekonometryczne metody szacowania gospodarki nieoficjalnej. Celem tych metod jest oszacowanie wpływu, jaki wywierają różne czynniki na wielkość popytu na pieniądź gotówkowy (banknoty i bilon). Dąży się do określenia zależności między popytem na pieniądź gotówkowy a opodatkowaniem dochodów osobistych.

Wśród metod ekonometrycznych można wyróżnić metodę miękkiego modelowania, polegającą na stosowaniu ilościowego szacowania modeli regresji ze zmiennymi nieobserwowalnymi. Wadą tej metody jest trudny do uniknięcia subiektywizm w doborze wskaźników indukcyjnych i dedukcyjnych. Procedura nadawania określonych wag obciążona jest również sporą dozą arbitralności, co może wypaczać ostateczne wyniki. Główną zaletą jest natomiast możliwość oszacowania dynamiki zmiennej nieobserwowalnej.

W grupie metod opartych na bilansach zużycia materiałów lub surowców do najczęściej stosowanych należą analizy zużycia energii elektrycznej. Metoda Kaufmanna wykorzystuje możliwość empirycznego ustalenia relacji między zużyciem energii elektrycznej a wytworzoną produkcją. Skoro w krótkim okresie elastyczność produkcji względem zużycia energii elektrycznej jest bliska jedności, na podstawie powyższej relacji uzyskanej w roku bazowym można obliczyć wielkość produkcji w roku badanym. Różnica między tą wielkością a produkcją wykazywaną oficjalnie uznawana jest za szarą strefę.

Inną wersję tej metody przedstawiła M. Lacko. Wychodząc z założenia, że znaczna część działalności w szarej strefie ma miejsce w gospodarstwach domowych, przeprowadziła ekonometryczną estymację zużycia energii elektrycznej w tych gospodarstwach jako funkcji wielu zmiennych, między innymi rozmiarów gospodarki nieformalnej przypadającej na jedną osobę w gospodarstwie domowym. Za jeden ze wskaźników świadczących o rozmiarach szarej strefy uznała relację wydatków na cele publiczne i programy opieki społecznej do PKB.

Kolejną grupą metod pośrednich są metody wieloczynnikowe, nie ograniczające się do uwzględniania tylko jednego symptomatycznego wskaźnika. Opierają się one na założeniu, że istnieje wiele przyczyn oraz wiele przejawów i skutków występowania szarej strefy, które należy uwzględnić w modelach. W wieloczynnikowym modelu *Multiple Indicators Multiple Causes* można wyróżnić dwa segmenty – dotyczący pomiaru i zawierający zestaw równań strukturalnych. Pierwszy łączy zmienne nieobserwowalne ze wskaźnikami dającymi się zaobserwować. Drugi przedstawia zależności przyczynowe między zmiennymi nieobserwowalnymi. Zmienną zależną nieobserwowalną jest gospodarka ukryta. Wpływa na nią wiele zmiennych będących jednocześnie wskaźnikami tej gospodarki¹².

Za jedną z metod wieloczynnikowych należy uznać badanie monitorujące styl życia i konsumpcję właścicieli przedsiębiorstw.

Podstawową zaletą metod wieloczynnikowych jest uwzględnianie i analizowanie wielu czynników wpływających na gospodarke nieoficjalną, natomiast zasadnicze mankamenty to umowność i arbitralność wielu założeń oraz trudności z prawidłowym doбором czynników określających ilościowe rozmiary gospodarki ukrytej.

Obok zasygnalizowanych wcześniej metod bezpośrednich istnieją także pośrednie analityczne metody cząstkowe. Można do nich zaliczyć kontrole ewidencji działalności gospodarczej, kwitów i faktur, weryfikacje ksiąg i rejestrów handlowych oraz sprawozdawczości finansowej, a także badanie gospodarstw domowych dotyczące częstotliwości kupowania bez rachunków i ich udziale w zakupach w sektorze prywatnym ogółem.

Do pośrednich metod delfickich należą szacunki ekspertów podatkowych i informacje doradców rachunkowych, inwestycyjnych, księgowych i rewizyjnych oraz administratorów.

¹² B. Mróz, *Metody...*, op. cit., s. 76.

Tabela 4. Zalety i wady pomiaru gospodarki nieoficjalnej

Metody	Plusy	Minusy
Bezpośrednie		
Badania gospodarstw domowych	Informacje zaczerpnięte bezpośrednio u źródła, od podmiotów uczestniczących w gospodarce nieformalnej	Subiektywizm i ograniczona wiarygodność respondentów
Badania podatkowe	Łatwość dotarcia do materiałów źródłowych (zeznania podatkowe)	Ograniczona przydatność (nie obejmują podmiotów niezarejestrowanych)
Badania ankietowe rynku pracy	Możliwość uzyskania szerokiego zakresu informacji od podmiotów funkcjonujących na nieoficjalnym rynku pracy	Problematyczna wiarygodność odpowiedzi respondentów, zwłaszcza na pytania dotyczące ich uczestnictwa w gospodarce ukrytej
Bezpośrednie badania rynków częstkowych	Możliwość uzyskania szczegółowych informacji o konkretnych formach i przejawach gospodarki nieoficjalnej	Fragmentaryczność badań, trudności z uogólnieniem wyników
Pośrednie		
Analiza rozbieżności między wydatkami a statystyką dochodów	Relatywna łatwość stosowania	Niebezpieczeństwo automatyzmu interpretacyjnego (traktowanie wszelkich rozbieżności jako rezultatu działalności w szarej strefie)
Makroekonomiczne analizy rynku pracy	Możliwość lepszego rozpoznania faktycznych relacji między popytem a podażą na rynku pracy (z uwzględnieniem zatrudnienia nierejestrowanego)	Silne uzależnienie wyników od sformułowanych hipotez wyjściowych
Metody monetarne	Łatwość pozyskania niezbędnych informacji, możliwość dokonywania porównań międzyokresowych	Arbitralność i subiektywizm przyjętych założeń, pomijanie wpływu innych czynników wpływających na podaż pieniądza
Metody ekonometryczne	Przejrzystość i elegancja formalna	Subiektywizm w doborze wskaźników, silne uzależnienie wyników od przyjmowanych założeń i hipotez wyjściowych
Metody oparte na bilansach zużycia niektórych materiałów i surowców	Relatywna łatwość stosowania i pozyskania niezbędnych informacji	Zbyt silne uzależnienie od jednej zmiennej objaśniającej, arbitralność i subiektywizm przyjętych założeń
Metody wieloczynnikowe	Uwzględnienie wpływu wielu czynników na gospodarkę nieoficjalną	Umowność i arbitralność przyjmowanych założeń
Pośrednie analityczne metody częstkowe	Różnorodność wykorzystywanych źródeł informacji	Fragmentaryczność badań, trudności z uogólnianiem i syntezą wyników badań

Źródło: B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, Warszawa 2002, s. 78–79

2.4. Definicja pracy nierejestrowanej jako pracy w szarej strefie

Praca nierejestrowana stanowi ważny, ale trudny do oszacowania element polskiego rynku pracy. Ocenia się, że jej skala była i nadal jest wysoka. Cechą charakterystyczną szarej strefy jest zatrudnienie nierejestrowane lub praca nierejestrowana.

Przez pracę nierejestrowaną należy rozumieć jako¹³:

- pracę najemną wykonywaną bez nawiązania stosunku pracy, czyli bez umowy o pracę, bez umowy cywilnoprawnej lub jakiegokolwiek innej pisemnej umowy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności (również u osób fizycznych i w indywidualnych gospodarstwach rolnych); praca nie może być również wykonywana na podstawie powołania, mianowania lub wyboru; z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej pracownik nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze świadczeń społecznych; okres wykonywania tej pracy nie jest także zaliczany jako składkowy z punktu widzenia Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, a pracodawca nie odprowadza na konto Zakładu Ubezpieczeń Społecznych i Funduszu Pracy odpowiednich sum z tytułu wypłacanego wynagrodzenia; od dochodów z pracy nierejestrowanej nie są płacone podatki dochodowe;
- pracę na rachunek własny, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są realizowane obowiązki finansowe wobec państwa (np. podatki).

2.5. Badania BAEL nad pracą nierejestrowaną w Polsce

Praca nierejestrowana w Polsce była przedmiotem zainteresowania i badań BAEL – Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności – w ramach badań modułowych realizowanych w latach 1993-2018. W tabeli 5 przedstawiono wybrane badania BAEL, przede wszystkim dotyczące pracy nierejestrowanej.

¹³ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2017*, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/22/5/1/praca_nierejestrowana_w_polsce_w_2017.pdf (dostęp: 12.02.2022 r.).

Tabela 5. Tematyka badań modułowych BAEL pracy nierejestrowanej w Polsce realizowanych w latach 1993–2018

Tytuł badania	Termin realizacji	Rodzaj badania	Cel badania	Wyniki badania
Praca nierejestrowana	I kw. 2018	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie opinii dotyczących występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Informacja sygnalna: Praca nierejestrowana w Polsce w 2017 r. (termin wydania październik 2018) Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 2017 r. (termin wydania luty 2019)
Nietypowe formy zatrudnienia i praca nierejestrowana	IV kw. 2014	krajowe	Dostarczenie informacji o nietyповych formach zatrudnienia, takich jak: umowa zlecenie, umowa o dzieło, świadczenie usług przez samozatrudnionego prowadzącego własną działalność gospodarczą oraz informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie opinii dotyczącej występowania zjawiska pracy nierejestrowanej, społecznodemograficznej charakterystyki zbiorowości osób ją wykonujących, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 2014 r. Notatka informacyjna: Pracujący w nietyповych formach zatrudnienia

Tytuł badania	Termin realizacji	Rodzaj badania	Cel badania	Wyniki badania
Praca nierejestrowana	IV kw. 2010	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie opinii dotyczącej występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa	Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.
Praca nierejestrowana	IV kw. 2009	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie opinii odnośnie występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.
Praca nierejestrowana	IV kw. 2004	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie opinii odnośnie występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 r.

Tytuł badania	Termin realizacji	Rodzaj badania	Cel badania	Wyniki badania
Praca nierejestrowana	IV kw. 1998	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie dotyczącym opinii odnośnie występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Publikacja: Praca nierejestrowana w 1998 r. – dostępna w wersji papierowej w Centralnej Bibliotece Statystycznej
Praca nierejestrowana	Sierpień 1995	krajowe	Dostarczenie informacji o szarej strefie gospodarki, przede wszystkim w zakresie dotyczącym opinii odnośnie występowania zjawiska, społeczno-demograficznej charakterystyki zbiorowości osób wykonujących pracę nierejestrowaną, oceny dochodów uzyskanych z pracy nierejestrowanej, częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w formie nierejestrowanej oraz liczby i charakterystyki gospodarstw domowych korzystających z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Ponadto: przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej, rodzaj tych prac, czas ich trwania, osoby wykonujące pracę nierejestrowaną, dochody z tej pracy, gospodarstwa domowe i pracodawcy korzystający z pracy nierejestrowanej, wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na te prace, praca nierejestrowana jako praca główna lub dodatkowa.	Publikacja: Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r. – dostępna w wersji papierowej w Centralnej Bibliotece Statystycznej

Źródło: Opracowano na podstawie: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5818/3/1/1/bael_zeszyt_metodologiczny_zalacznik_9.pdf (dostęp: 17.02.2022 r.).

ROZDZIAŁ III

WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE EKSKLUZJI I INKLUZJI SPOŁECZNEJ

3.1. Definicja ekskluzji i inkluzji społecznej

Według M. J. Sobczaka wykluczenie społeczne można zdefiniować nie wprost jako pojęcie przeciwstawne do społecznego uczestnictwa w podstawowych zbiorowościach, takich jak: naród, społeczeństwo czy społeczność¹. Według M. Bednarskiego deficyty, które pozbawiają jednostkę możliwości społecznej partycypacji, są bardzo rozmaite. Mogą one wyrażać słabość jednostki (brak kwalifikacji, uzależnienie) w istniejących warunkach, ale również mogą wynikać z szybkiej zmiany instytucjonalnej, za którą owe jednostki nie nadążają. Odrzucenie pewnych form partycypacji społecznej jest świadomym wyborem jednostki związanym z jej wizją własnego życia². Według K. W. Frieske wykluczenie wiąże się z brakiem dostępu do kluczowych społecznych instytucji, co oznacza nieuczestniczenie w ważnych wymiarach życia zbiorowego³. Ojczyznę nowoczesnego pojęcia wykluczenia społecznego jest Francja, ale największą karierę zrobiło ono w Wielkiej Brytanii (CASE – *Centre for Analysis of Social Exclusion* w *The London School of Economics and Political Sciences*, założone w 1997 r.), niektórzy wskazują

¹ M. J. Sobczak, *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź 2016, s. 13.

² M. Bednarski, *Wykluczenie społeczne a szara strefa w gospodarce*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9, s. 24.

³ K. W. Frieske, *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Warszawa 2004, s. 14–17.

jego podobieństwo z marksowskim pojęciem alienacji⁴. Ponadto o wykluczeniu społecznym piszą następujący autorzy: K. Grzesiak, M. Fryza, K. Ratajczak, M. Jarosz, P. Broda-Wysocki, S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, S. Marmuszewski, S. Bukowski, L. Frąckiewicz, M. Orłowska, R. Szarfenberg, E. Szczygiel, T. Kowalik, J. Grotkowska-Leder, K. Faliszek, A. Nowak, A. Nowacka, M. Szewczyk-Jarocka i inni.

Z kolei inkluzja społeczna (społeczne włączenie, integracja społeczna) to proces włączania jednostek, grup czy kategorii społecznych w funkcjonowanie szerszego społeczeństwa. Jest zjawiskiem odwrotnym do ekskluzji (wykluczenia społecznego, marginalizacji). Kraje członkowskie UE od dawna starają się przeciwdziałać ekskluzji poprzez szereg działań inicjowanych przez rządy, organizacje pozarządowe i przedsiębiorstwa prywatne. Wskaźniki statystyczne związane z zagadnieniami inkluzji społecznej są regularnie zbierane i publikowane przez Eurostat⁵. Celem inkluzji społecznej jest ograniczenie liczby osób i rodzin funkcjonujących na marginesie życia społecznego lub poza nim z powodu wykluczenia, to znaczy umożliwienie im powrotu do społeczeństwa, udziału w życiu społecznym, zawodowym, rodzinnym, towarzyskim, kulturalnym i politycznym⁶. Pojęcie inkluzji społecznej, jak trafnie zauważył P. Broda-Wysocki, wymaga odwołania się do różnych koncepcji teoretycznych:

- integracji społecznej,
- porządku instytucjonalnego (przyjętego modelu polityki społecznej),
- obywatelskości.

3.2. Przyczyny i skutki wykluczenia społecznego

Wśród przyczyn wykluczenia społecznego możemy wymienić: ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, nieodpowiednia przestrzeń życiowa, uzależnienie, odbycie kary pozbawienia wolności, przynależność

⁴ Zob. I. Kotowska (red.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków*, Diagnoza społeczna 2013, Raport tematyczny, Warszawa 2014.

⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Inkluzja_spo%C5%82eczna (dostęp 9.07.2021).

⁶ <https://pkps.org.pl/wp-content/uploads/2016/12/Inkluzja-spo%C5%82eczna.pdf> (dostęp 12.02.2022 r.).

do mniejszości, niskie wykształcenie, utrudniony dostęp do edukacji, stan zdrowia, nieumiejętność posługiwania się nowoczesnymi technikami informacyjno-komunikacyjnymi lub brak dostępu do nich. W tabeli 6 przedstawiono za M. J. Sobczak wybrane przyczyny wykluczenia społecznego (ekskluzji społecznej), jak i ich skutki.

Tabela 6. Wybrane przyczyny i skutki wykluczenia społecznego

Przyczyny wykluczenia społecznego	Skutki wykluczenia społecznego
Ubóstwo	<ul style="list-style-type: none"> • konsumpcja ograniczona do dóbr potrzebnych do egzystencji, • ograniczenia funkcjonowania w wielu sferach życia, • deprywacja jednostek i ich rodzin w sferze aspiracji zawodowych, edukacji, ochrony zdrowia i innych, • niemożność nadążenia za kulturą konsumpcjonistyczną
Bezrobocie	<ul style="list-style-type: none"> • ubóstwo, • zmiana środowiska społecznego ze współpracowników na innych bezrobotnych, • samoizolacja i depresja, • utrata kompetencji umożliwiających powrót na rynek pracy, • pojawienie się dysfunkcji w rodzinie, • rozwój patologicznych zjawisk społecznych (przestępczość, uzależnienia itp.)
Niepełnosprawność	<ul style="list-style-type: none"> • pozbawienie lub ograniczenie dostępu do podejmowania decyzji w społeczeństwie, • mniejsze możliwości wyboru, a większe przymusu w działaniach życiowych, • mniejsze szanse i gorsza sytuacja ekonomiczna, • mniejsze możliwości zawodowe, w tym zdobywania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji, • mniejszy dostęp do kultury, • przebywanie w odizolowaniu od reszty społeczeństwa w zakładach leczniczych i opiekuńczych
Nieodpowiednia przestrzeń życiowa	<ul style="list-style-type: none"> • utrudniony wypoczynek i rozwój życia rodzinnego, • zaniedbana infrastruktura społeczna i edukacyjna, • utrudnione wychowywanie dzieci, • niska gwarancja ochrony posiadanych dóbr i bezpieczeństwa zamieszkania
Uzależnienia	<ul style="list-style-type: none"> • pogorszenie stanu zdrowia, • powstawania stanów depresyjnych, • problemy ze znalezieniem pracy lub utrata zatrudnienia, • problemy z prawem

Przyczyny wykluczenia społecznego	Skutki wykluczenia społecznego
Odbycie kary pozbawienia wolności	<ul style="list-style-type: none"> • zły stosunek reszty społeczeństwa do osób karanych, • problemy ze znalezieniem pracy, • nałogi, • trafiać do złej przestrzeni życiowej, • ubóstwo
Przynależność do mniejszości seksualnych, narodowych i etnicznych, migrantów lub uchodźców	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczenie dostępu do dóbr i korzystania z różnorodnych zasobów kapitału (ekonomicznego, politycznego społecznego, kulturowego), • brak zaufania ze strony reszty społeczeństwa
Niskie wykształcenie	<ul style="list-style-type: none"> • bezrobocie
Nierówność w dostępie do edukacji	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczenie w dostępie do podręczników, dodatkowych zajęć, • konieczność wcześniejszego zakończenia edukacji, • ograniczony dostęp do rynku pracy
Stan zdrowia	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczony dostęp do rynku pracy, • ubóstwo, • ograniczenia funkcjonowania w wielu sferach życia
Brak dostępu lub nieumiejętność posługiwania się nowoczesnymi technikami informacyjnymi	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczony dostęp do rynku pracy, • ograniczenia w podnoszeniu kwalifikacji, • problemy w dostępie do usług publicznych, • ograniczenie możliwości edukacyjnych, • ograniczenie rozwoju i możliwości funkcjonowania w społeczeństwie

Źródło: Opracowano na podstawie: M. J. Sobczak, *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź 2016, s. 18–19.

3.3. Strategie i wymiary inkluzji społecznej

W literaturze przedmiotu można znaleźć charakterystykę strategii inkluzji społecznej uzależnionych są od przyczyn wykluczenia społecznego⁷. Zostały one zaprezentowane w tabeli 7.

⁷ *Inkluzja społeczna osób wykluczonych społecznie – z doświadczeń Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej*, projekt „Magazyny Wsparcia Społecznego PKPS” współfinansowany ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego, <https://pkps.org.pl/wp-content/uploads/2016/12/Inkluzja-spo%C5%82eczna.pdf> (dostęp 17.03.2022 r.)

Tabela 7. Strategie inkluzji społecznej

Strategie inkluzji społecznej	Charakterystyka
Reproduktywne	W strategiach reproduktywnych przyjmuje się założenie, że ubóstwo stanowi część życia społecznego, jest jego nieodzownym elementem. Uważa się zatem, że działania podejmowane w jednym obszarze będą miały negatywny wpływ w innym. Strategia ta zakłada więc, że nie ma jednolitych uniwersalnych metod zapobiegania czy zwalczania ubóstwa.
Paliatywne	Działania w strategii paliatywnej skierowane są na konkretne problemy społeczne, które pojawiają się nagle, bez wcześniejszych symptomów. Zdarzenia te wymagają szybkiej i zdecydowanej reakcji ze strony podmiotów zajmujących się rozwiązywaniem problemów społecznych.
Prewencyjne	Strategie prewencyjne to mechanizmy zapobiegające wystąpieniu negatywnych zjawisk społecznych. Przyjmują formę „kampanii” prowadzonych na obszarze ochrony zdrowia, edukacji i szkoleń zawodowych.
Emancypacyjne	Strategia emancypacyjna obejmuje działania zmierzające do eliminacji wykluczenia i przekształcenia osób nim dotkniętych w pełnoprawnych i pełnowartościowych obywateli.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Raczkowska, *Procesy inkluzji społecznej na obszarach wiejskich w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2013, t. XV, z. 5, s. 242.

Ponadto zauważmy, iż wszelkie działania inkluzyjne są prowadzone w trzech wymiarach i oznaczają wdrożenie w praktyce wielosektorowej polityki społecznej⁸. Wymiary inkluzji społecznej prezentuje A. Woodward, M. Kohl, M. J. Sobczak. Zostały one przedstawione w tabeli 8.

⁸ Zob. M. Grewiński, *Wielosektorowa polityka społeczna. O przeobrażeniach Państwa opiekuńczego*, Warszawa 2009.

Tabela 8. Wymiary inkluzji społecznej

Wymiar inkluzji społecznej	Charakterystyka
Polityczny	Można rozpatrywać na dwóch poziomach: indywidualnym i terytorialnym. Pod pojęciem poziomu indywidualnego kryje się rozszerzenie praw jednostek: od prawa do wolności przez prawa polityczne po prawo do zabezpieczenia społecznego. Poziom terytorialny odnosi się do obszaru kontynentu europejskiego, który po wiekach wojen stał się oazą względnego dobrobytu, tolerancji i pokoju. Obszar ten obejmuje coraz więcej krajów.
Ekonomiczny	Związany jest z posiadaniem pracy, która poza związanymi z nią korzyściami ekonomicznymi oznacza często uzyskanie dodatkowych praw społecznych (możliwość nabycia praw związana jest w wielu krajach z posiadaniem pracy, np. prawo do emerytury). Brak pracy oznacza również swoistą stygmatyzację społeczną jako osoby nieprzydatnej społeczeństwu.
Obywatelski	Związany z aktywną partycypacją społeczną. Może się wiązać z działaniami inkluzywnymi podejmowanymi przez organizacje społeczne (trzeci sektor, podmioty ekonomii społecznej), jak również wszelkiego typu niesformalizowane grupy (sąsiedzkie, rodzina). Wymiar ten może być uzupełnieniem pierwszych dwóch, ale nie może ich całkowicie zastąpić.

Źródło: A. Woodward, M. Kohli, *Inclusion and Exclusion in European Societies*, Routledge, London-New York 2003, s. 4–8 [w:] M. J. Sobczak, *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź 2016, s. 56.

ROZDZIAŁ IV

INFORMACJE O BADANIU WŁASNYM

4.1. Cele badania

Głównym celem badania była zarówno identyfikacja zjawiska pracy nierejestrowanej w Polsce wykonywanej bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, jak i świadomość rynku pracy w powiązaniu z elementami wykluczenia i włączenia społecznego.

Cele szczegółowe obejmowały:

- Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej wskazywanych przez pracownika.
- Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej zdaniem respondentów, które wymieniają pracodawcy.
- Analizę działań podejmowanych w celu znalezienia (pracy) zatrudnienia na oficjalnym rynku pracy.
- Ocena zalet i wad pracy nierejestrowanej.
- Znajomość pojęć inkluzji i ekskluzji społecznej.
- Analizę motywów włączenia społecznego.
- Ocena świadomości pracy w szarej strefie jako ryzyka wykluczenia społecznego.
- Ocenę barier wejścia na rynek pracy rejestrowanej.
- Ocenę szkoleń podejmowanych przez respondentów.
- Ocenę usługi poradnictwo zawodowe.
- Ocenę wpływu na podejmowanie pracy nierejestrowanie składki na ubezpieczenie społeczne.
- Ocenę wpływu wysokości opodatkowania na rozmiary pracy nierejestrowanej.

- Analizę działalność gospodarczej planowanej do podjęcia w celu wejścia na rynek pracy oficjalnej.

4.2. Metodyka badania oraz zastosowane testy statystyczne

Badanie przeprowadzono za pomocą metody badań ilościowych, techniką CATI (CATI – *Computer Assisted Telephone Interview*), na grupie respondentów liczącej 600 zarejestrowanych bezrobotnych. Próba była reprezentatywna ze względu na płeć, wiek i województwo. Wspomagany komputerowo wywiad telefoniczny to jedna z metod badań ilościowych. Metoda ta polega na przeprowadzaniu rozmowy telefonicznej z respondentem przy jednoczesnym wprowadzaniu przez teleankietera odpowiedzi badanego do formularza ankiety online. Wykorzystuje się przy tym system VoIP (*Voice over IP*) – telefonię internetową. Jest to najbardziej efektywny sposób dotarcia do grup trudnodostępnych respondentów, a dodatkowo istnieje większe prawdopodobieństwo, że respondenci udzielą rzetelnych odpowiedzi na pytania oraz zapewniony jest wysoki poziom kontroli nad jakością zebranego materiału.

Zebrane dane zostały poddane zarówno analizie ogólnej, jak i pogłębionej z użyciem tabel krzyżowych. Sprawdzenie, czy grupy respondentów odpowiadały istotnie inaczej, dokonano za pomocą testów istotności.

Test dobierany był w zależności od rodzaju krzyżowanych zmiennych (ilościowe, porządkowe oraz nominalne):

- w przypadku zmiennej ilościowej lub porządkowej krzyżowanej ze zmienną nominalną:
 - test U Manna-Whitney’a¹ (także: test sumy rang Wilcozona) dla dwóch grup nominalnych,

$$Z = \frac{R_{\min(1,2)} - \frac{n_{\min(1,2)}(n_{\min(1,2)} + 1)}{2} - \frac{n_1 n_2}{2}}{\sqrt{\frac{n_1 n_2 (n_1 + n_2 + 1)}{12} - \frac{n_1 n_2 \sum_{i=1}^3 (t_i^3 - t_i)}{12(n_1 + n_2)(n_1 + n_2 - 1)}}$$

¹ <https://www.statystyka.az.pl/test-u-manna-whitneya.php> (dostęp: 11.02.2022 r.).

gdzie:

Z – znormalizowana statystyka z uwzględnieniem poprawki na rangi wiązane;

$R_{\min(1,2)}$ – suma rang dla grupy, w której suma ta jest mniejsza;

$n_{\min(1,2)}$ – liczba obserwacji w grupie, w której suma rang jest mniejsza;

n_1 – liczebność pierwszej grupy;

n_2 – liczebność drugiej grupy;

t_i – liczba obserwacji posiadających tę samą rangę;

- test H Kruskala-Wallisa² dla więcej niż dwóch grup nominalnych,

$$H = \frac{12}{N(N+1)} \frac{\sum_{i=1}^k \frac{R_i^2}{n_i} - 3(N+1)}{1 - \frac{\sum_{i=1}^k (t_i^3 - t_i)}{N^3 - N}},$$

gdzie:

H – wynik testu Kruskala-Wallisa z uwzględnieniem poprawki na rangi wiązane;

N – liczba wszystkich obserwacji;

k – liczba porównywanych grup;

R_i – suma rang w danej grupie;

n_i – liczba obserwacji w danej grupie;

t_i – liczba obserwacji posiadających tę samą rangę;

- w przypadku zmiennej nominalnej krzyżowanej ze zmienną nominalną:

- test niezależności chi-kwadrat (także: test chi-kwadrat Pearsona)³, z uwzględnieniem modyfikacji statystyki przy niespełnieniu warunku na liczebność oczekiwaną

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i},$$

gdzie:

χ – wynik testu chi-kwadrat;

k – liczba porównywanych grup;

O_i – liczebność obserwowana;

E_i – liczebność teoretyczna;

² <https://www.statystyka.az.pl/test-anova-kruskala-wallisa.php> (dostęp: 11.02.2022 r.).

³ P. J. Durka, *Wstęp do współczesnej statystyki*, Warszawa 2003.

Powyższe testy statystyczne pozwoliły na wyliczenie wartości p . Przed zrealizowaniem badania wybrano krytyczny poziom istotności α odpowiadający dopuszczalnemu ryzyku popełnienia błędu pierwszego rodzaju (czyli uznania różnicy istotnej statystycznie, mimo iż w rzeczywistości takiej nie ma). Przyjęto standardowy poziom istotności $\alpha = 0,05$. Wartość p niższa od krytycznego poziomu istotności ($p < 0,05$) pozwala na odrzucenie hipotezy zerowej, a tym samym stwierdzeniu, iż dane grupy respondentów odpowiadały istotnie inaczej. Im mniejsza wartość p , tym większa znamienność statystyczna, określona następującymi progami:

- $p < 0,05$ (oznaczona jedną gwiazdką *),
- $p < 0,01$ (oznaczona dwiema gwiazdkami **),
- $p < 0,001$ (oznaczona trzema gwiazdkami ***).

Terenowym partnerem autorki do badania było Centrum Badawczo-Rozwojowe BIOSTAT. Koncepcja badania, kwestionariusz ankiety oraz opracowanie wyników badań oraz wnioski z badań stanowią oryginalny wkład autorki.

4.3. Opis rozkładu próby

Badanie ilościowe zostało przeprowadzone na reprezentatywnej próbie 600 osób bezrobotnych. Analiza próby została oparta o płeć, grupę wiekową oraz województwo ankietowanego. Dane ilościowe o osobach bezrobotnych zarejestrowanych pobrano z Głównego Urzędu Statystycznego (patrz tab. 9).

Tabela 9. Dane ilościowe o osobach bezrobotnych zarejestrowanych

Województwo	24 lata i mniej		25–34 lata		35–44 lata		45–54 lata		55 lat i więcej	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
dolnośląskie	2 606	4 191	5 539	11 583	7 483	10 687	6 720	6 608	9 782	3 623
kujawsko-pomorskie	3 530	5 717	6 135	14 062	7 000	11 694	6 405	7 673	7 523	3 743
lubelskie	5 523	5 757	8 924	13 905	8 369	9 990	7 028	6 059	7 951	2 999
lubuskie	1 024	1 754	1 869	4 524	2 360	3 652	2 101	2 262	2 920	1 208
łódzkie	3 214	3 851	5 909	10 564	7 598	9 723	7 272	6 848	9 187	3 646
małopolskie	5 656	6 662	8 250	15 009	7 734	11 902	7 077	7 677	9 141	3 942
mazowieckie	8 167	8 724	14 767	23 524	16 733	21 046	14 757	13 762	17 929	6 966
opolskie	1 074	1 785	1 928	4 683	2 370	3 574	2 146	2 366	3 643	1 407

Województwo	24 lata i mniej		25–34 lata		35–44 lata		45–54 lata		55 lat i więcej	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
podkarpackie	5 887	6 128	9 637	15 903	9 066	12 249	7 888	7 825	8 812	3 931
podlaskie	2 376	2 423	4 571	6 195	4 479	4 351	3 893	2 850	4 956	1 736
pomorskie	2 919	4 934	4 946	11 184	5 030	8 895	4 479	5 505	5 579	2 745
śląskie	4 002	5 987	7 883	15 636	9 785	13 968	8 767	9 249	10 744	5 011
świętokrzyskie	2 894	3 183	4 833	7 684	4 738	6 175	4 207	3 962	5 159	2 046
warmińsko-mazurskie	2 534	4 075	4 511	9 255	4 926	7 178	4 541	5 047	6 528	2 880
wielkopolskie	3 194	5 176	5 174	11 852	5 651	9 367	5 013	5 989	6 378	3 164
zachodniopomorskie	2 363	3 505	4 339	9 127	5 203	7 843	4 806	5 179	6 791	2 862

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/> (dostęp: 2.09.2021 r.)

Zgodnie z powyższymi danymi w Polsce było łącznie 1 046 432 osób bezrobotnych zarejestrowanych (stan w II połowie roku 2021). Poniżej zaprezentowano rozkład procentowy – każda z komórek została podzielona przez sumę, a następnie pomnożona przez 100%:

Tabela 10. Rozkład procentowy osób bezrobotnych zarejestrowanych

Województwo	24 lata i mniej		25–34 lata		35–44 lata		45–54 lata		55 lat i więcej	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
dolnośląskie	0,25%	0,40%	0,53%	1,11%	0,72%	1,02%	0,64%	0,63%	0,93%	0,35%
kujawsko-pomorskie	0,34%	0,55%	0,59%	1,34%	0,67%	1,12%	0,61%	0,73%	0,72%	0,36%
lubelskie	0,53%	0,55%	0,85%	1,33%	0,80%	0,95%	0,67%	0,58%	0,76%	0,29%
lubuskie	0,10%	0,17%	0,18%	0,43%	0,23%	0,35%	0,20%	0,22%	0,28%	0,12%
łódzkie	0,31%	0,37%	0,56%	1,01%	0,73%	0,93%	0,69%	0,65%	0,88%	0,35%
małopolskie	0,54%	0,64%	0,79%	1,43%	0,74%	1,14%	0,68%	0,73%	0,87%	0,38%
mazowieckie	0,78%	0,83%	1,41%	2,25%	1,60%	2,01%	1,41%	1,32%	1,71%	0,67%
opolskie	0,10%	0,17%	0,18%	0,45%	0,23%	0,34%	0,21%	0,23%	0,35%	0,13%
podkarpackie	0,56%	0,59%	0,92%	1,52%	0,87%	1,17%	0,75%	0,75%	0,84%	0,38%
podlaskie	0,23%	0,23%	0,44%	0,59%	0,43%	0,42%	0,37%	0,27%	0,47%	0,17%
pomorskie	0,28%	0,47%	0,47%	1,07%	0,48%	0,85%	0,43%	0,53%	0,53%	0,26%
śląskie	0,38%	0,57%	0,75%	1,49%	0,94%	1,33%	0,84%	0,88%	1,03%	0,48%
świętokrzyskie	0,28%	0,30%	0,46%	0,73%	0,45%	0,59%	0,40%	0,38%	0,49%	0,20%
warmińsko-mazurskie	0,24%	0,39%	0,43%	0,88%	0,47%	0,69%	0,43%	0,48%	0,62%	0,28%
wielkopolskie	0,31%	0,49%	0,49%	1,13%	0,54%	0,90%	0,48%	0,57%	0,61%	0,30%
zachodniopomorskie	0,23%	0,33%	0,41%	0,87%	0,50%	0,75%	0,46%	0,49%	0,65%	0,27%

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/> (dostęp: 2.09.2021 r.)

Następnie każdą z komórek rozkładu procentowego przemnożono przez 600, uzyskując w ten sposób ostateczny kształt rozkładu próby (patrz tab. 11).

Tabela 11. Rozkład próby osób bezrobotnych zarejestrowanych z podziałem na płeć, grupę wiekową oraz województwo

Województwo	24 lata i mniej		25–34 lata		35–44 lata		45–54 lata		55 lat i więcej	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
dolnośląskie	1	2	3	7	4	6	4	4	6	2
kujawsko-pomorskie	2	3	4	8	4	7	4	4	4	2
lubelskie	3	3	5	8	5	6	4	3	5	2
lubuskie	1	1	1	3	1	2	1	1	2	1
łódzkie	2	2	3	6	4	6	4	4	5	2
małopolskie	3	4	5	9	4	7	4	4	5	2
mazowieckie	5	5	8	13	10	12	8	8	10	4
opolskie	1	1	1	3	1	2	1	1	2	1
podkarpackie	3	4	6	9	5	7	5	4	5	2
podlaskie	1	1	3	4	3	3	2	2	3	1
pomorskie	2	3	3	6	3	5	3	3	3	2
śląskie	2	3	5	9	6	8	5	5	6	3
świętokrzyskie	2	2	3	4	3	4	2	2	3	1
warmińsko-mazurskie	1	2	3	5	3	4	3	3	4	2
wielkopolskie	2	3	3	7	3	5	3	3	4	2
zachodniopomorskie	1	2	2	5	3	5	3	3	4	2

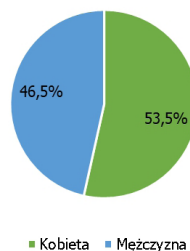
Źródło: Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/> (dostęp: 2.09.2021 r.)

4.4. Charakterystyka respondentów

W badaniu udział wzięło 600 respondentów. Nieco ponad połowę badanych stanowiły kobiety – 53,5%. Resztę badanych stanowili mężczyźni, tj. 46,5% (patrz wykres 2).

Największy odsetek respondentów stanowiły osoby w wieku od 25 do 34 lat – 27,3%, a następnie ankieterzy w wieku od 35 do 44

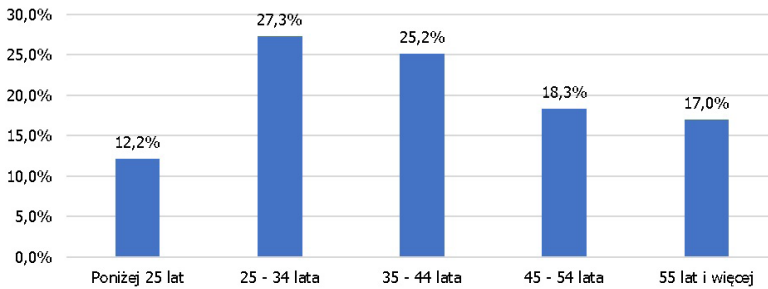
Wykres 2. Płeć

Źródło: Badanie własne

lat – 25,2%. Najmniejszy odsetek badanych stanowili respondenci z najmłodszej grupy wiekowej – 12,2%. Osoby w wieku 45–54 lata stanowiły 18,3%, w wieku 55 lat i powyżej 17,0%. Widzimy zatem, że najchętniej w badaniu brały udział osoby w wieku produkcyjnym (patrz wykres 3).

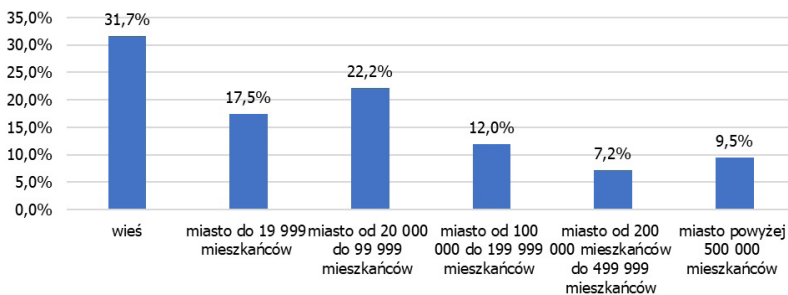
Wykres 3. Wiek

Źródło: Badanie własne

W przypadku miejsca zamieszkania odnotowano, iż największy udział w badaniu mieli mieszkańcy wsi – 31,7%, a następnie mieszkańcy miast od 20 tys. do 99 999 mieszkańców – 22,2%. Najmniej badanych zamieszkuje w miastach od 200 tys. do 499 999 mieszkańców – 7,2% (patrz wykres 4).

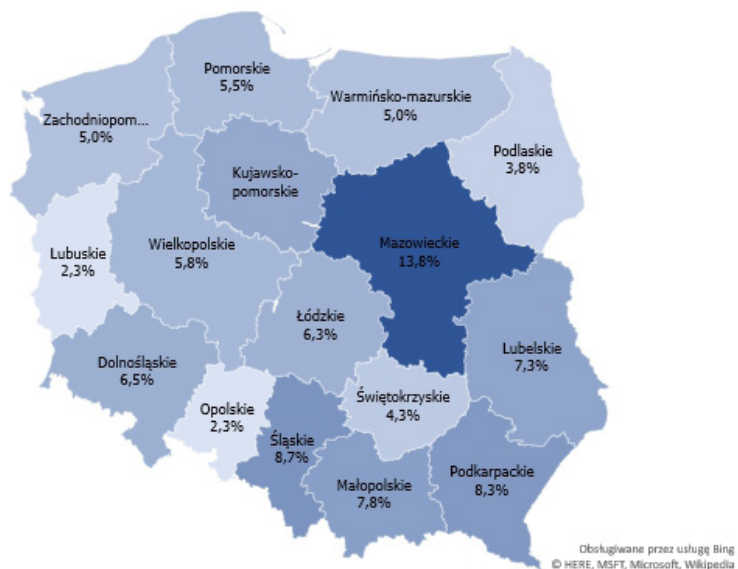
Wykres 4. Miejsce zamieszkania

Źródło: Badanie własne

Największy odsetek badanych stanowili mieszkańcy województwa mazowieckiego – 13,8%, z kolei najmniejszy udział w badaniu mieli mieszkańcy województwa opolskiego oraz lubuskiego – po 2,3% wskazań (patrz wykres 5)

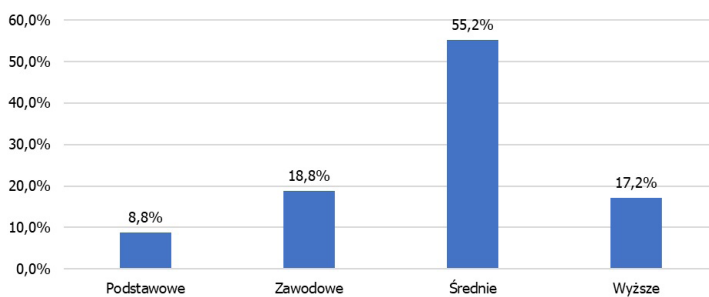
Wykres 5. Województwa

Źródło: Badanie własne

Ponad połowa badanych posiada wykształcenie średnie (55,2%), a mniej niż 1/5 – zawodowe (18,8%) oraz wyższe (17,2%). Co jedenasty ankietyowany posiada wykształcenie podstawowe – 8,8% (patrz wykres 6).

Wykres 6. Wykształcenie

Źródło: Badanie własne

ROZDZIAŁ V

ANALIZA OGÓLNOPOLSKICH WYNIKÓW BADAŃ

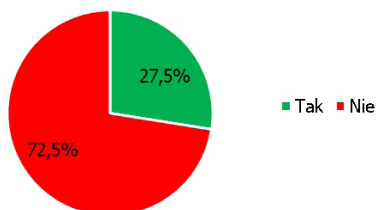
5.1. Praca nierejestrowana – hipotezy badawcze i ich weryfikacja w świetle rezultatów przeprowadzonych badań

W wyniku przeprowadzonych badań dotyczących pracy nierejestrowanej można w pierwszej kolejności postawić następujące hipotezy badawcze:

1. H_1 : Kobiety częściej wykonują pracę nierejestrowaną.
2. H_2 : Wraz z wiekiem maleje odsetek wskazań podejmowania pracy w szarej strefie.

W myśl tak postawionych hipotez zauważono, że ponad 1/4 badanych przyznała, iż pracowała „na czarno”, czyli 72,5% respondentów odpowiedziało na zadane pytanie w ankiecie: Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – Tak (patrz wykres 7).

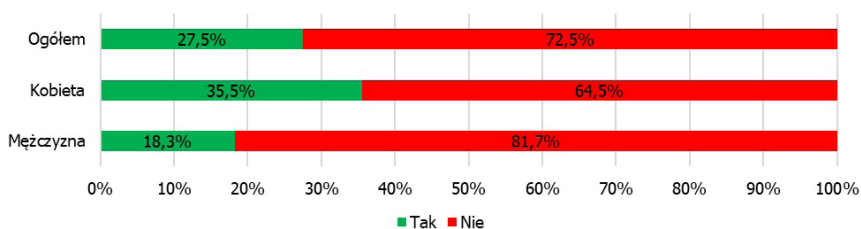
Wykres 7. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”)?

Źródło: Badanie własne

Ogólnie 27,5% badanych wskazuje, że pracuje w szarej strefie gospodarki. Odnotowano ponadto, iż kobiety znacząco częściej wskazywały, że pracowały w szarej strefie – odpowiednio: 35,5% - kobiety i 18,3% – mężczyźni ($\chi^2(1)=22,237$; $p<0,001$). Zależności sprawdzono za pomocą testu Pearsona. Wartość p jest mniejsza niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$, a zatem różnice w odpowiedziach są istotne statystycznie (patrz wykres 8).

Wykres 8. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”)? – Krzyżowanie ze względu na płeć

Źródło: Badanie własne

Do pierwszej hipotezy H_1 : Kobiety częściej wykonują pracę nierejestrowaną sformułowano hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Kobiety częściej wykonują pracę nierejestrowaną (X) niż mężczyźni (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Kobiety rzadziej wykonują pracę nierejestrowaną (X) niż mężczyźni (Y).

W tabeli 12 przedstawiono wynik statystyk, który wskazuje, że kobiety znacznie częściej pracowały w szarej strefie. Zatem występuje istotna zależność pomiędzy odpowiedziami deklarowanymi przez kobiety i mężczyzn. Kobiety pełnią istotną rolę w społeczeństwie, korzystają z urlopu macierzyńskiego oraz niekiedy i wychowawczego. Po dłuższym okresie biernym od pracy trudniej im jest wrócić na rynek pracy i podjąć pracę rejestrowaną. Zatem w okresie braku pracy podejmują często decyzję o wykonywaniu pracy nierejestrowanej, na co wskazują wyniki badań.

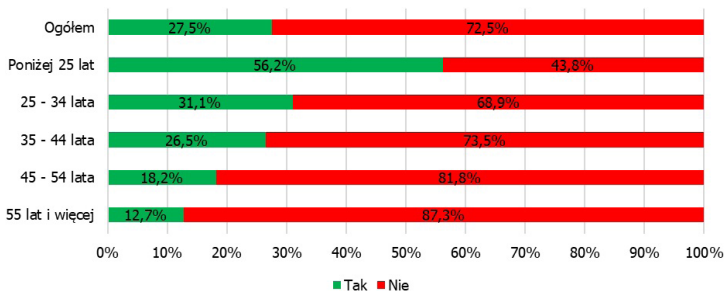
Tabela 12. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – wynik statystyk (płeć)

Czy pracował Pan/ Pani w szarej strefie („na czarno”)?	Kobieta	Mężczyzna	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Liczebność					
Tak	114	51	22,237	1	<0,001	***
Nie	207	228				

Źródło: Badanie własne

Ponadto odnotowano, iż wraz z wiekiem malał odsetek wskazań na podejmowanie pracy „na czarno” – od 56,2% w przypadku osób do 25 roku życia do 12,7% wśród osób w wieku 55 lat i więcej ($\chi^2(4)=47,154$; $p<0,001$). Zależności sprawdzono za pomocą testu Pearsona. Wartość p jest mniejsza niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$, a zatem różnice w odpowiedziach są istotne statystycznie (patrz wykres 9).

Wykres 9. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – Krzyżowanie ze względu na wiek

Źródło: Badanie własne

Do drugiej hipotezy H_2 : Wraz z wiekiem maleje odsetek wskazań podejmowania pracy w szarej strefie sformułowano hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Odsetek wskazań podejmowania pracy w szarej strefie maleje w przypadku osób starszych (X) wobec osób młodszych (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Odsetek wskazań podejmowania pracy w szarej strefie różnie w przypadku osób starszych (X) wobec osób młodszych (Y).

W tabeli 13 przedstawiono wynik statystyk, który wskazuje, że wraz z wiekiem maleje odsetek osób podejmujących pracę nierejestrowaną w szarej strefie. Powodem takiej decyzji jest większa świadomość i wiedza na temat braku uprawnień do świadczenia emerytalnego bądź rentowego w przypadku nieodprowadzania składek do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

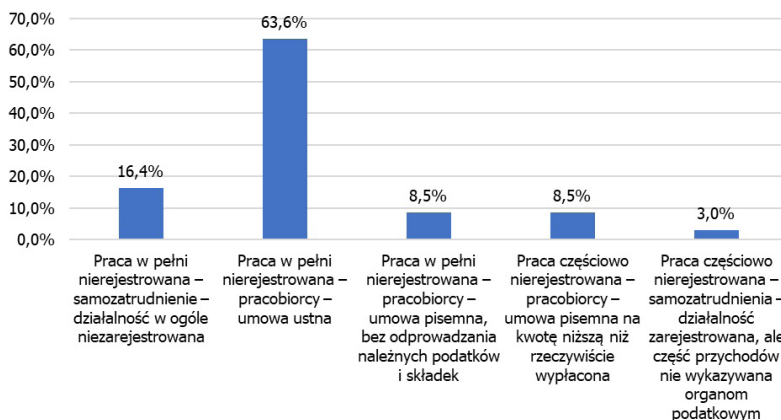
Tabela 13. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – wynik statystyk (wiek)

Czy pracował Pan/ Pani w szarej strefie („na czarno”)?	Poniżej 25 lat	25-34 lata	35-44 lata	45-54 lata	55 lat i więcej	χ^2	df	p-value	Poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Liczebność								
Tak	41	51	40	20	13	47,154	4	<0,001	***
Nie	32	113	111	90	89				

Źródło: Badanie własne

Badani, którzy przyznali, że pracowali w szarej strefie, zostali poproszeni o wskazanie, jaki był ich rodzaj zatrudnienia (N=165). W tym przypadku ankietowani najczęściej wskazywali, że była to praca w pełni nierejestrowana – pracobiorca zatrudniony na umowę w formie ustnej (63,6%). Co szósty badany wskazał na samozatrudnienie – działalność w ogóle niezarejestrowana – 16,4% (patrz wykres 10).

Wykres 10. Rodzaj zatrudnienia nierejestrowanego (N=165)

Źródło: Badanie własne.

5.2. Badanie powodów podejmowania pracy nierejestrowanej

W kolejnej części badań zapytano ankietowanych o powody podejmowania pracy w szarej strefie. Ponadto postawiono hipotezę H_3 : Głównym powodem podejmowania pracy w szarej strefie przez osoby bezrobotne są niewystarczające dochody lub ich brak. Do tak sformułowanej hipotezy postawiono hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Głównym powodem podejmowania pracy w szarej strefie przez osoby bezrobotne (X) są niewystarczające dochody lub ich brak (Y).

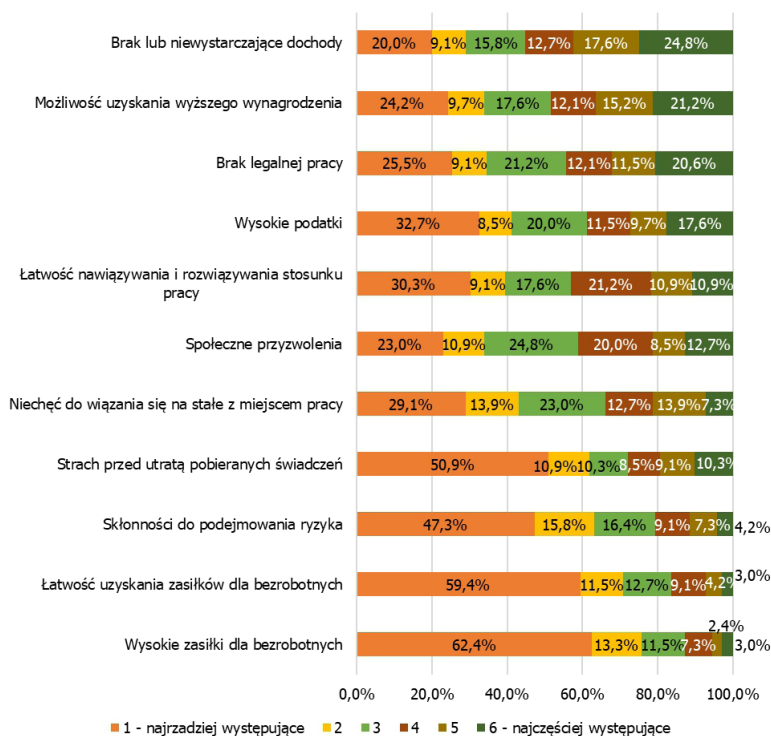
Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Głównym powodem podejmowania pracy w szarej strefie przez osoby bezrobotne (X) nie są niewystarczające dochody lub ich brak (Y).

Badani, którzy podejmowali się pracy „na czarno”, zostali zapytani o powody podjęcia takiej decyzji. Ankietowani najwyżej oceniali motywy, tj. niewystarczające dochody lub ich brak (suma wskazań na ocenę 5 i 6: 42,4%), możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia (36,4%) oraz brak legalnej pracy (32,1%). Ankietowani najniżej oceniali łatwość uzyskania zasiłków dla bezrobotnych (suma wskazań 1 i 2: 70,9%) oraz wysokie zasiłki dla bezrobotnych (75,8%).

Okazuje się, że głównym powodem podejmowania pracy nierejestrowanej przez osoby bezrobotne wskazywanym najczęściej przez ankietowanych są niewystarczające dochody lub ich brak. Można pokusić się o stwierdzenie, że osoby bezrobotne – respondenci traktują pracę w szarej strefie jako podstawowe źródło dochodu w przypadku braku jakiegokolwiek dochodu lub dodatkowe źródło dochodu w sytuacji małych, niewystarczających zarobków (patrz wykres 11).

Wykres 11. Powody podejmowania pracy w szarej strefie (N=165)

Źródło: Badanie własne

5.3. Badanie powodów zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia

Kolejną postawioną hipotezą była hipoteza H_4 : Podejmowanie pracy w szarej strefie uzależnione jest od powodu zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, jakim jest brak konieczności opłacania składek ZUS. Do tak sformułowanej hipotezy postawiono hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

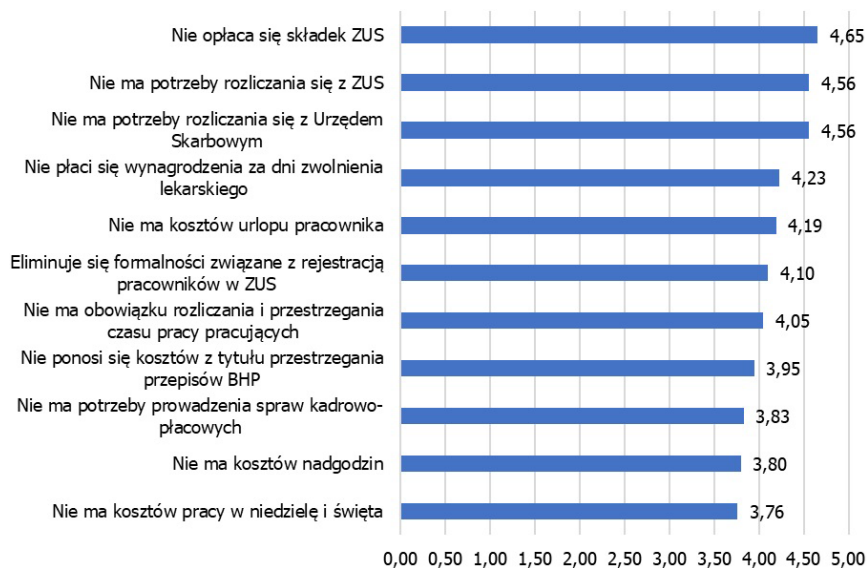
H_0 : Podejmowanie pracy w szarej strefie uzależnione jest od powodu zatrudniania (X) przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, jakim jest brak konieczności opłacania składek ZUS (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Podejmowanie pracy w szarej strefie nieuzależnione jest od powodu zatrudnienia (X) przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, jakim jest brak konieczności opłacania składek ZUS (Y).

Badani zostali poproszeni o ocenienie w skali od 1 do 6, gdzie 1 oznacza najrzadziej występujące, a 6 najczęściej występujące ich zdaniem powody zatrudnienia przez pracodawców pracowników bez umowy o pracę lub umowy zlecenia. W tym przypadku respondenci najwyżej oceniali czynnik, jakim jest brak konieczności opłacania składek ZUS (ocena w skali 1–6: 4,65), a następnie brak potrzeby rozliczania się z ZUS (4,56) oraz brak potrzeby rozliczania się z Urzędem Skarbowym (4,56). Najniżej oceniono z kolei następujące czynniki: brak potrzeby prowadzenia spraw kadrowo-płacowych (3,83), brak kosztów nadgodzin (3,80) oraz brak kosztów pracy w niedzielę i święta (3,76). Dane przedstawiono na wykresie 12.

Wykres 12. Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia

Źródło: Badania własne

Okazuje się, że głównym powodem podejmowania pracy w szarej strefie z punktu widzenia pracodawcy jest brak konieczności opłacania składek ZUS, które stanowią znaczący koszt pracowniczy obok wynagrodzeń (patrz tab. 14)

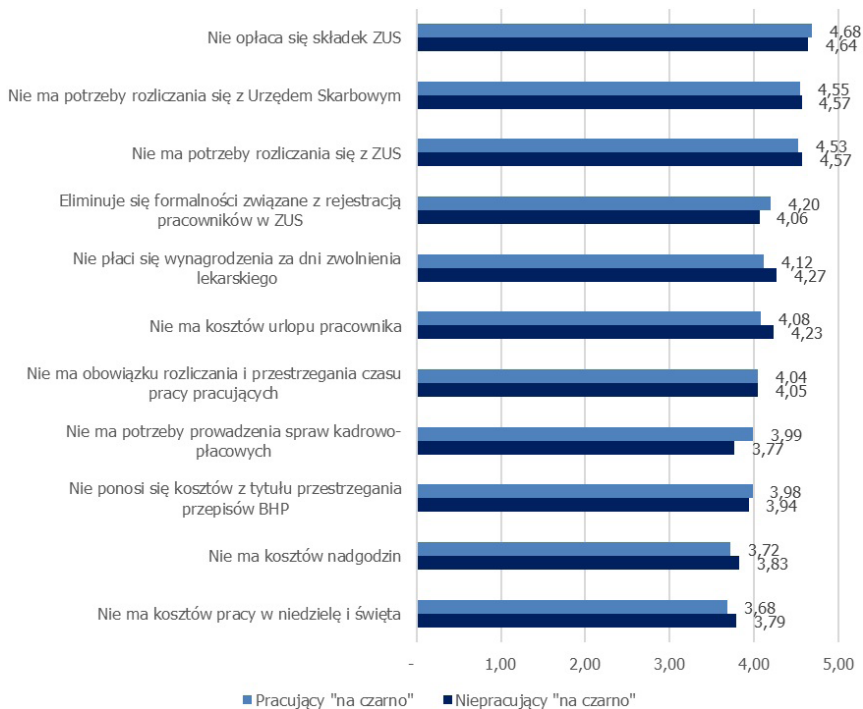
Tabela 14. Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia – statystyki opisowe

Powód	N	Średnia	Odch. stan.	Mediana	Dominanta
Nie opłaca się składek ZUS	600	4,65	1,69	5	6
Nie ma potrzeby rozliczania się z Urzędem Skarbowym	600	4,56	1,64	5	6
Nie ma potrzeby rozliczania się z ZUS	600	4,56	1,61	5	6
Nie płaci się wynagrodzenia za dni zwolnienia lekarskiego	600	4,23	1,67	5	6
Nie ma kosztów urlopu pracownika	600	4,19	1,65	5	6
Eliminuje się formalności związane z rejestracją pracowników w ZUS	600	4,10	1,66	4	6
Nie ma obowiązku rozliczania i przestrzegania czasu pracy pracujących	600	4,05	1,70	4	6
Nie ponosi się kosztów z tytułu przestrzegania przepisów BHP	600	3,95	1,63	4	6
Nie ma potrzeby prowadzenia spraw kadrowo-płacowych	600	3,83	1,62	4	3
Nie ma kosztów nadgodzin	600	3,80	1,67	4	6
Nie ma kosztów pracy w niedzielę i święta	600	3,76	1,68	4	6

Źródło: Badania własne

Nie odnotowano występowania istotnych statystycznie różnic ze względu na podejmowanie pracy w szarej strefie w przypadku badanych powodów zatrudnienia przez pracodawcę pracowników bez umowy o pracę lub umowy zlecenia, także w przypadku braku konieczności opłacania składek ZUS. Do sprawdzenia występowania zależności użyto testu U Manna-Withney'a. W przypadku każdego podpunktu wartość p jest większa niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$. Zatem nie stwierdzono istotnych statystycznie zależności. Szczegółowe dane zawarto w tabeli 15 i wykresie 13.

Wykres 13. Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia – krzyżowanie ze względu na podejmowanie pracy w szarej strefie

Źródło: Badania własne

Tabela 15. Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia- wynik statystyk (podejmowanie/niepodjęcie pracy w szarej strefie)

Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia	Czy pracował Pan/ Pani w szarej strefie („na czarno“)?				U	Z	p-value	Poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Tak	Nie	Tak	Nie				
	Liczebność		Suma rang					
Nie opłaca się składek ZUS	165	435	48812,0	131488,0	35117,0	-0,435	0,663	brak
Nie ma potrzeby rozliczania się z Urzędem Skarbowym	165	435	48684,5	131615,5	34989,5	-0,495	0,621	brak
Nie ma potrzeby rozliczania się z ZUS	165	435	48845,0	131455,0	35150,0	-0,407	0,684	brak
Eliminuje się formalności związane z rejestracją pracowników w ZUS	165	435	51492,0	128808,0	33978,0	-1,029	0,303	brak

Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia	Czy pracował Pan/ Pani w szarej strefie („na czarno”)?				U	Z	p-value	Poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Tak	Nie	Tak	Nie				
	Liczebność		Suma rang					
Nie płaci się wynagrodzenia za dni zwolnienia lekarskiego	165	435	47144,5	133155,5	33449,5	-1,318	0,188	brak
Nie ma kosztów urlopu pracownika	165	435	47795,0	132505,0	34100,0	-0,965	0,335	brak
Nie ma obowiązku rozliczania i przestrzegania czasu pracy pracujących	165	435	49605,5	130694,5	35864,5	-0,012	0,990	brak
Nie ma potrzeby prowadzenia spraw kadrowo-płacowych	165	435	52511,5	127788,5	32958,5	-1,571	0,116	brak
Nie ponosi się kosztów z tytułu przestrzegania przepisów BHP	165	435	50138,5	130161,5	35331,5	-0,298	0,765	brak
Nie ma kosztów nadgodzin	165	435	48507,5	131792,5	34812,5	-0,576	0,564	brak
Nie ma kosztów pracy w niedziele i święta	165	435	48397,5	131902,5	34702,5	-0,635	0,525	brak

Źródło: Badania własne

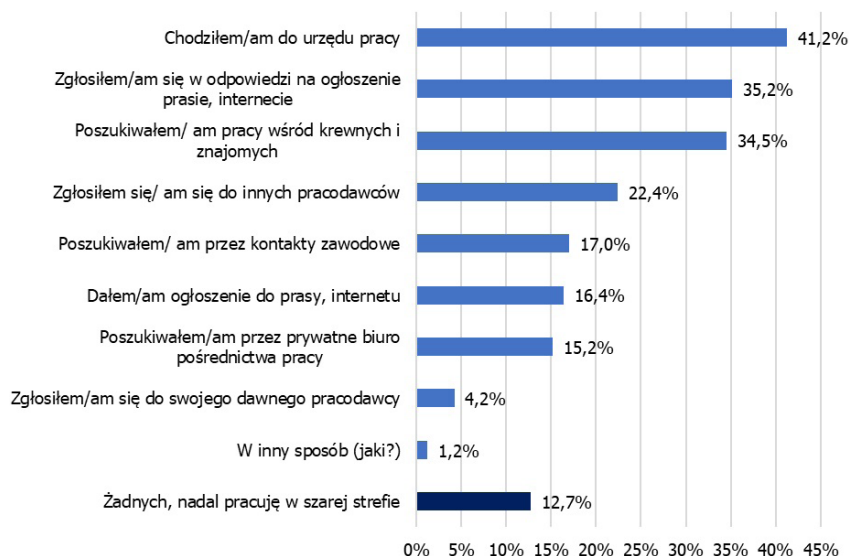
Zatem powody przedstawione w tabeli 15 nie wskazują istotnych statystycznie różnic ze względu na podejmowanie pracy w szarej strefie.

5.4. Podejmowanie działań w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia

Respondenci, którzy pracowali „na czarno”, zostali poproszeni o wskazanie, jakie kroki zostały przez nich podjęte w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku pracy i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia. Badani najczęściej wskazywali, że w celu znalezienia pracy odbywali wizyty w urzędach pracy (41,2%). Więcej niż 1/3 respondentów wskazała na zgłoszenie się w odpowiedzi na ogłoszenie pracy znalezione w Internecie (35,2%) lub/i poszukiwanie pracy wśród rodziny i znajomych (34,5%). Ponad 1/5 ankietowanych, poszukując pracy, zgłaszała się do innych pracodawców (22,4%). Respondenci najrzadziej wskazywali, że szukając pracy, zgłaszali się do swoich byłych pracodawców (4,2%). W przypadku odpowiedzi „inne, jakie?” odnotowano następujące wy-

powiedzi: „pomoc personelu domu samotnej matki” (N=1) oraz „skończone studia” (N=1). Co ósmy badany przyznał, że nie podjął żadnych kroków w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku pracy i nadal pracuje w szarej strefie (12,7%). Podejmowane kroki w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia przedstawiono na wykresie 14.

Wykres 14. Jakie kroki podjął/podjęła Pan/ Pani w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia? (N=165)

Źródło: Badania własne

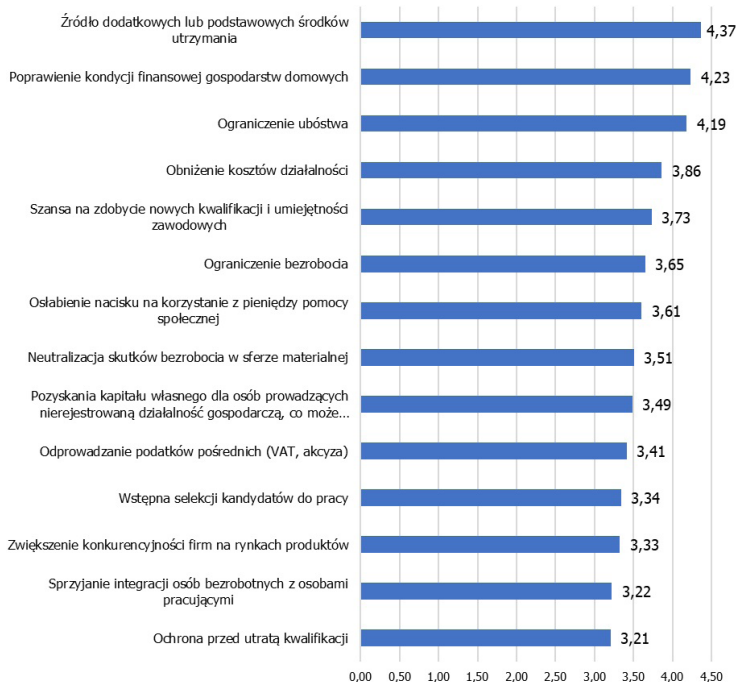
5.5. Zalety i wady pracy nierejestrowanej

Respondenci zostali poproszeni o ocenienie w skali od 1 do 6, gdzie 1 oznacza zaletę najmniej ważną, a 6 – najważniejszą, przedstawionych kategorii dotyczących pracy nierejestrowanej w kontekście ich znaczenia dla pracownika.

Badani najwyżej ocenili elementy bezpośrednio związane z finansami pracowników, takimi jak źródło dodatkowych lub podstawowych środków utrzymania (średnia ocen w skali od 1–6: 4,37), a następnie poprawienie kondycji finansowej gospodarstw domowych (4,23) oraz ograniczenie ubóstwa (4,19). Spośród przedstawionych elementów ba-

dani najniżej ocenili sprzyjanie integracji osób bezrobotnych z osobami pracującymi (3,22) oraz ochronę przed utratą kwalifikacji (3,21). Dane zaprezentowano na wykresie 15.

Wykres 15. Zalety pracy nierejestrowanej – dla pracownika

Źródło: Badania własne

W tabeli 16 przedstawiono statystyki opisowe dla zalet pracy nierejestrowanej.

Tabela 16. Zalety pracy nierejestrowanej- dla pracownika (statystyki opisowe)

Zalety	N	Średnia	Odch. stan.	Mediana	Dominanta
Źródło dodatkowych lub podstawowych środków utrzymania	600	4,37	1,57	5	6
Poprawienie kondycji finansowej gospodarstw domowych	600	4,23	1,46	4	6
Ograniczenie ubóstwa	600	4,19	1,50	4	6
Obniżenie kosztów działalności	600	3,86	1,60	4	4

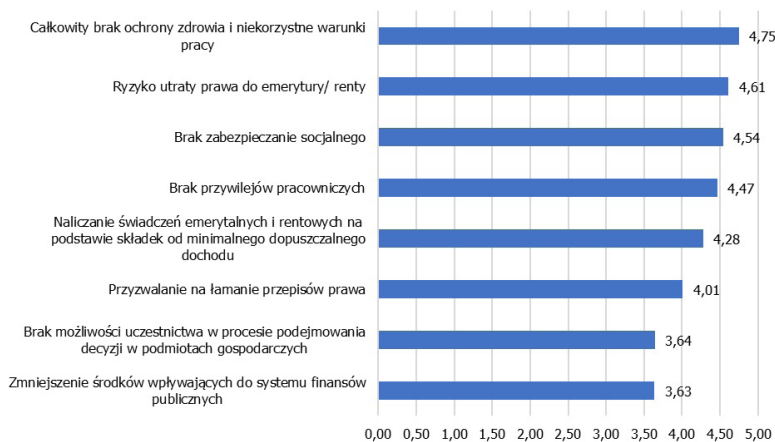
Zalety	N	Średnia	Odch. stan.	Mediana	Dominanta
Szansa na zdobycie nowych kwalifikacji i umiejętności zawodowych	600	3,73	1,60	4	4
Ograniczenie bezrobocia	600	3,65	1,58	4	4
Oslabienie nacisku na korzystanie z pieniędzy pomocy społecznej	600	3,61	1,51	4	4
Neutralizacja skutków bezrobocia w sferze materialnej	600	3,51	1,51	4	3
Pozyskania kapitału własnego dla osób prowadzących nierejestrowaną działalność gospodarczą, co może prowadzić do legalizacji w/w działalności w przyszłości	600	3,49	1,46	3	3
Odprowadzanie podatków pośrednich (VAT, akcyza)	600	3,41	1,54	3	3
Wstępna selekcji kandydatów do pracy	600	3,34	1,45	3	3
Zwiększenie konkurencyjności firm na rynkach produktów	600	3,33	1,46	3	3
Sprzyjanie integracji osób bezrobotnych z osobami pracującymi	600	3,22	1,58	3	3
Ochrona przed utratą kwalifikacji	600	3,21	1,49	3	3

Źródło: Badania własne (Poster i publikacja: M. Szewczyk-Jarocka, *Advantages and disadvantages of unregistered work in Poland based on own nationwide research*, 23rd International Scientific Conference, Economic science for rural development 2022, 11–13 May 2022, Jelgava, Latvia, https://www.esaf.llu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/Krajums_Nr_56_14082022_v1_0.pdf).

Ponadto respondenci zostali poproszeni o ocenienie w skali od 1 do 6, gdzie 1 oznacza wadę najmniej ważną, a 6 – najważniejszą, przedstawionych kategorii dot. pracy nierejestrowanej w kontekście ich znaczenia dla pracownika.

Badani za największą wadę pracy nierejestrowanej uznali całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy (średnia ocen w skali od 1–6: 4,75). Dla ankietowanych znaczącą wadą jest ponadto ryzyko utraty prawa do emerytury lub renty (4,61), brak zabezpieczenia socjalnego (4,54) oraz brak przywilejów pracowniczych (4,47). Respondenci za mniej istotne od pozostałych wymienionych wad uznali brak możliwości uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji w podmiotach gospodarczych (3,64) oraz zmniejszenie środków wpływających do systemu finansów publicznych (3,63). Dane zaprezentowano na wykresie 16.

Wykres 16. Wady pracy nierejestrowanej – dla pracownika

Źródło: Badania własne

W tabeli 17 przedstawiono statystyki opisowe dla wad pracy nierejestrowanej.

Tabela 17. Wady pracy nierejestrowanej – dla pracownika (statystyki opisowe)

Wady	N	Średnia	Odch. stan.	Mediana	Dominanta
Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy	600	4,75	1,56	5	6
Ryzyko utraty prawa do emerytury/ renty	600	4,61	1,62	5	6
Brak zabezpieczenia socjalnego	600	4,54	1,66	5	6
Brak przywilejów pracowniczych	600	4,47	1,53	5	6
Naliczanie świadczeń emerytalnych i rentowych na podstawie składek od minimalnego dopuszczalnego dochodu	600	4,28	1,55	4	6
Przyzwalanie na łamanie przepisów prawa	600	4,01	1,66	4	6
Brak możliwości uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji w podmiotach gospodarczych	600	3,64	1,50	4	3
Zmniejszenie środków wpływających do systemu finansów publicznych	600	3,63	1,59	4	4

Źródło: Badania własne (Poster i publikacja: M. Szewczyk-Jarocka, *Advantages and disadvantages of unregistered work in Poland based on own nationwide research*, 23rd International Scientific Conference, Economic science for rural development 2022, 11–13 May 2022, Jelgava, Latvia, https://www.esaf.llu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/Krajums_Nr_56_14082022_v1_0.pdf)

Kolejną postawioną hipotezą była hipoteza H_5 : Brak przywilejów pracowniczych oraz brak zabezpieczenia socjalnego były uznawane przez kobiety jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej. Do tak sformułowanej hipotezy postawiono hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

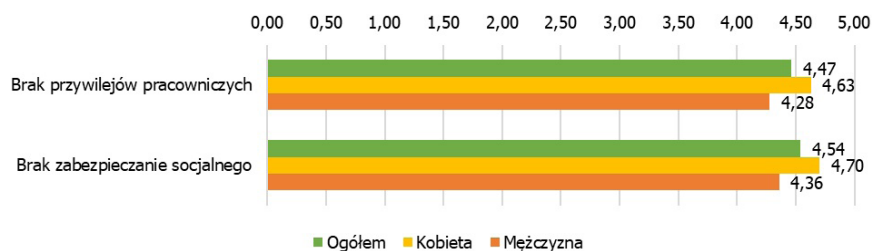
H_0 : Brak przywilejów pracowniczych oraz brak zabezpieczenia socjalnego (X) były uznawane przez kobiety jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Brak przywilejów pracowniczych oraz brak zabezpieczenia socjalnego (X) nie były uznawane przez kobiety jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej (Y).

Dane przedstawiono na wykresie 17.

Wykres 17. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – krzyżowanie ze względu na płeć

Źródło: Badania własne

Odnotowano zatem występowanie istotnych statystycznie zależności, potwierdzonych za pomocą testu U Manna-Whitney’a, w przypadku części badanych wad związanych z podjęciem pracy nierejestrowanej. Zauważono, iż kobiety znacząco częściej za wadę uznawały brak przywilejów pracowniczych (średnia ocen wyniosła odpowiednio: 4,63 i 4,28; $U=38079,5$; $p=0,002$) oraz brak zabezpieczenia socjalnego (odpowiednio: 4,70 i 4,36; $U=38421,0$; $p=0,001$). Wartość p w obu wspomnianych przypadkach jest mniejsza niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$. Statystyki przedstawiono w tabeli 18.

Tabela 18. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika- wynik statystyk (płeć)

Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika	Płeć				U	Z	p-value	Poziom znamienności (istotność statystyczna)
	K	M	K	M				
	Liczebność		Suma rang					
Brak przywilejów pracowniczych	321	279	103160,5	77139,5	38079,5	-3,265	0,001	**
Brak zabezpieczenia socjalnego	321	279	102819,0	77481,0	38421,0	-3,156	0,002	**

Źródło: Badania własne (Poster i publikacja: M. Szewczyk-Jarocka, *Advantages and disadvantages of unregistered work in Poland based on own nationwide research*, 23rd International Scientific Conference, *Economic science for rural development 2022*, 11–13 May 2022, Jelgava, Latvia, https://www.esaf.llu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/Krajums_Nr_56_14082022_v1_0.pdf).

Kolejną postawioną hipotezą była hipoteza H_6 : Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy były uznawane przez respondentów w wieku od 45 lat wzwyż jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej. Do tak sformułowanej hipotezy postawiono hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

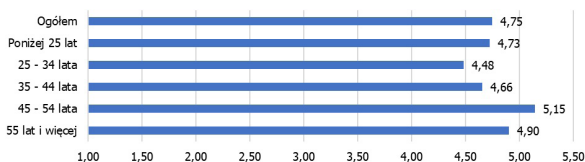
H_0 : Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy (X) były uznawane przez respondentów w wieku od 45 lat wzwyż jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy (X) nie były uznawane przez respondentów w wieku od 45 lat wzwyż jako wady związane z podjęciem pracy nierejestrowanej (Y).

Dane przedstawiono na wykresie 18.

Wykres 18. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy. Krzyżowanie ze względu na wiek

Źródło: Badania własne

Odnotowano występowanie istotnych statystycznie zależności, potwierdzonych za pomocą testu Kruskala-Wallisa, w przypadku jednej z badanych wad związanych z podjęciem pracy nierejestrowanej ($\chi^2(4)=13,614$; $p=0,009$). Wynikowa wartość p jest mniejsza niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$, a zatem odpowiedzi osób z różnych grup wiekowych istotnie się różniły. Zauważono, iż badani w wieku od 45 lat wżwyż znacząco częściej za wadę uznawali całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy (średnia ocen wyniosła dla tych grup odpowiednio: 5,15 i 4,90). Spośród wszystkich grup wiekowych badany czynnik został oceniony najniżej przez ankietowanych z grupy wiekowej od 25 do 34 lat (4,48), natomiast warto pamiętać o tym, że średnia ocen pomimo tego jest dość wysoka, a co za tym idzie, czynnik ten jest znaczącą wadą dla sporej części należących do tej grupy wiekowej uczestników badania (patrz tab. 19).

Tabela 19. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – wynik statystyk (wiek)

Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy	13,614	4	0,009	**

Źródło: Badania własne

Badani, którzy podjęli pracę w szarej strefie, zostali poproszeni o wskazanie, jakiego typu prace podejmowali w ramach pracy „na czarno”. Respondenci najczęściej przyznawali, że podejmowali się prac fizycznych (N=18), pracowali w gastronomii (N=17), w sprzedaży (N=15) czy też podejmowali się prac budowlanych (N=13). Szczegóły przedstawiono w poniższej tabeli. Część ankietowanych odmówiła udzielenia odpowiedzi na to pytanie (N=13) – patrz tab. 20.

Tabela 20. Jaki rodzaj pracy wykonywał Pan/Pani pracując w szarej strefie gospodarki? (N=165)*

Odpowiedź	Liczba wskazań (N)
praca fizyczna	18
gastronomia	17

Odpowiedź	Liczba wskazań (N)
sprzedaż, handel	15
prace budowlane	13
kelner	12
prace ogrodnicze, rolnicze	12
zbiory owoców i warzyw	11
sprzątanie	10
opieka nad dziećmi lub starszymi	9
odmowa	13

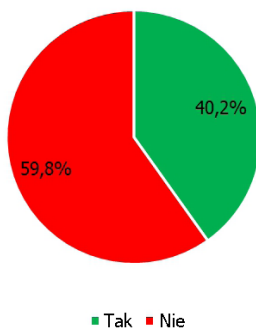
Źródło: Badania własne

* W tabeli zaprezentowane zostały jedynie te kategorie, na które wskazało co najmniej 9 ankietowanych (N=9).

5.6. Znajomość pojęć inkluzja i ekskluzja społeczna a szara strefa zatrudnienia

W toku prowadzonych badań próbowano powiązać zjawisko inkluzji i ekskluzji społecznej z zagadnieniem szarej strefy zatrudnienia. We wstępnej fazie projektowanych badań ustalono, że pojęcie ekskluzji społecznej (wykluczenie społeczne) znane jest 2/5 ogółu ankietowanych osób (40,2%). Osoby ankietowane były osobami bezrobotnymi i miały świadomość, że z racji swojego położenia społecznego zaliczane są do osób wykluczonych społecznie. Dane przedstawiono na wykresie 19.

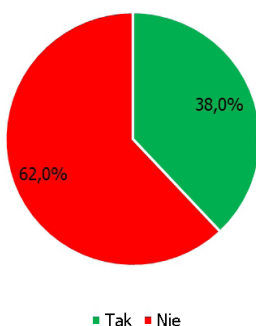
Wykres 19. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie ekskluzja społeczna (wykluczenie społeczne dot. m.in. osób bezrobotnych)?

Źródło: Badania własne

Na kolejnym etapie prowadzonych badań stwierdzono, że ponad 1/3 badanych zna pojęcie „inkluzja społeczna” (38,0%). Inkluzja społeczna, inaczej włączanie społeczne, jest powrotem na rynek pracy oficjalnej osób bezrobotnych po epizodzie braku pracy. Dane zobrazowano na wykresie 20.

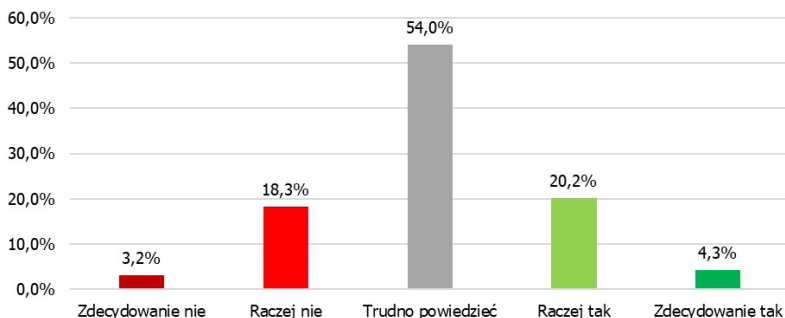
Wykres 20. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie inkluzja społeczna (powrót na rynek pracy oficjalnej)?

Źródło: Badania własne

Ponad połowa badanych nie potrafiła jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy praca w szarej strefie gospodarki może doprowadzić do społecznego wykluczenia osób w niej pracujących (54,0%). Niemal 1/4 ankieterów zgodziła się z badanym twierdzeniem (suma wskazań pozytywnych: 24,5%). Dane przedstawiono na wykresie 21.

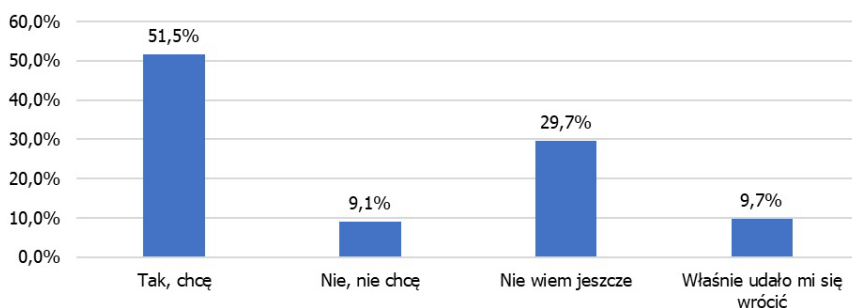
Wykres 21. Czy uważa Pan/Pani, że praca w szarej strefie gospodarki może doprowadzić do wykluczenia społecznego osób pracujących bez umowy o pracę czy zlecenia?

Źródło: Badania własne

Badani, którzy przyznali, że pracują bądź pracowali „na czarno”, zostali zapytani o to, czy chcieliby wrócić na rynek pracy oficjalnej. Ponad połowa z nich przyznała, że chciałaby wrócić na rynek pracy oficjalnej (51,5%), przeciwnego zdania był co jedenasty respondent (9,1%). 3 na 10 ankietowanych nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie (29,7%), z kolei co dziesiątemu respondentowi z tej grupy udało się wrócić na rynek pracy oficjalnej (9,7%). Dane przedstawiono na wykresie 22.

Wykres 22. Czy chciałby Pan/Pani wrócić na rynek pracy oficjalnej z rynku pracy nieoficjalnej? (N=165)

Źródło: Badania własne

5.7. Analiza motywów włączania społecznego

Kolejną kwestią podjętą w prowadzonych badaniach było pytanie o motywy włączania społecznego. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie w skali od 1 do 6, gdzie 1 oznacza motyw najmniej ważny, a 6 – najważniejszy, motywów, jakimi w ich opinii osoby bezrobotne kierują się, wchodząc na rynek pracy oficjalnej.

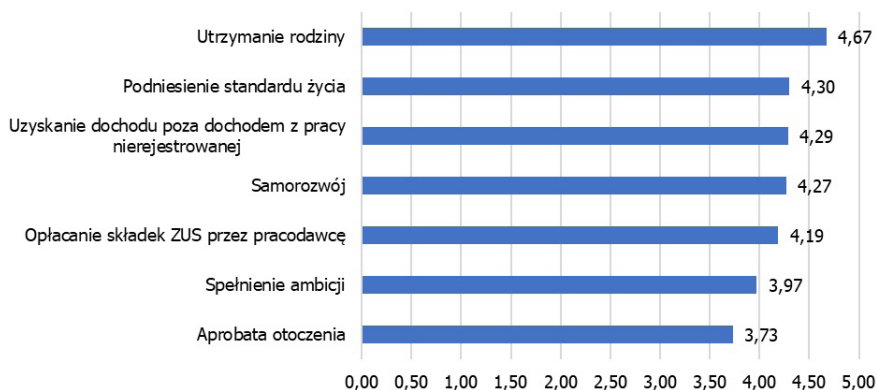
Ankietowani zdecydowanie najwyższej ocenili motyw, jakim jest utrzymanie rodziny (4,67). Zbliżoną średnią ocenę uzyskiwały następujące motywy: podniesienie standardu życia (4,30), uzyskanie dochodu poza dochodem z pracy nierejestrowanej (4,29) oraz samorozwój (4,27). Najniższą średnią ocen spośród badanych kategorii uzyskała aprobata otoczenia (3,73).

Część respondentów wymieniła inne motywy materialne (N=8). Wśród nich znalazły się: emerytura (N=2), dobra płaca (N=1), le-

galność pracy (N=1), liczenie lat do emerytury (N=1), możliwość uzyskania kredytu bankowego (N=1), zdobycie doświadczenia zawodowego w życiu (N=1) oraz zmniejszenie ryzyka „złapania”, próba zabezpieczenia się przed wypadkami (N=1). Wymienione przez badanych motywy są dla nich bardzo ważne (średnia ocen wyniosła: 5,75).

Również część ankietowanych przytoczyła niematerialne motywy wchodzenia osób bezrobotnych na rynek pracy oficjalnej – głównie dotyczyły się one zapewnienia komfortu psychicznego związanego z posiadaniem umowy o pracę. Respondenci wskazali następujące motywy: poczucie bezpieczeństwa (N=2), bezpieczeństwo psychiczne (N=1), próba wejścia na „legalną” strefę pracy w celu minimalizacji stresu, lęku, ryzyka szkód lub spraw sądowych (N=1) oraz umowa o pracę, normalna umowa (N=1). Podobnie jak w przypadku innych motywów materialnych przedstawione przez siebie motywy podjęcia pracy oficjalnej badani ocenili dość wysoko (średnia ocen: 4,83). Dane przedstawiono na wykresie 23.

Wykres 23. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? (N=600)

Źródło: Badania własne

W tabeli 21 przedstawiono statystyki opisowe motywów włączania społecznego.

Tabela 21. Jakie według Pana/Pani są motywy włączenia społecznego tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – statystyki opisowe

	Motywy	N	Średnia	Odch. stan.	Mediana	Dominanta
Motywy materialne	Podniesienie standardu życia	600	4,30	1,47	4	6
	Utrzymanie rodziny	600	4,67	1,51	5	6
	Oplacanie składek ZUS przez pracodawcę	600	4,19	1,48	4	6
	Uzyskanie dochodu poza dochodem z pracy nierejestrowanej	600	4,29	1,38	4	4
	Inne motywy materialne	8	5,75	0,46	6	6
Motywy niematerialne	Spełnienie ambicji	600	3,97	1,46	4	4
	Aprobata otoczenia	600	3,73	1,47	4	4
	Samorozwój	600	4,27	1,45	4	6
	Inne motywy niematerialne	6	4,83	1,77	5,5	6

Źródło: Badania własne

W toku analiz postawiono kolejną hipotezę H_7 : Aprobata społeczna i utrzymanie rodziny wpływają na postawę respondentów dotyczącą powrotu do legalnej pracy. Do tak sformułowanej hipotezy postawiono hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Aprobata społeczna i utrzymanie rodziny wpływają na postawę respondentów (X) dotyczącą powrotu do legalnej pracy (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

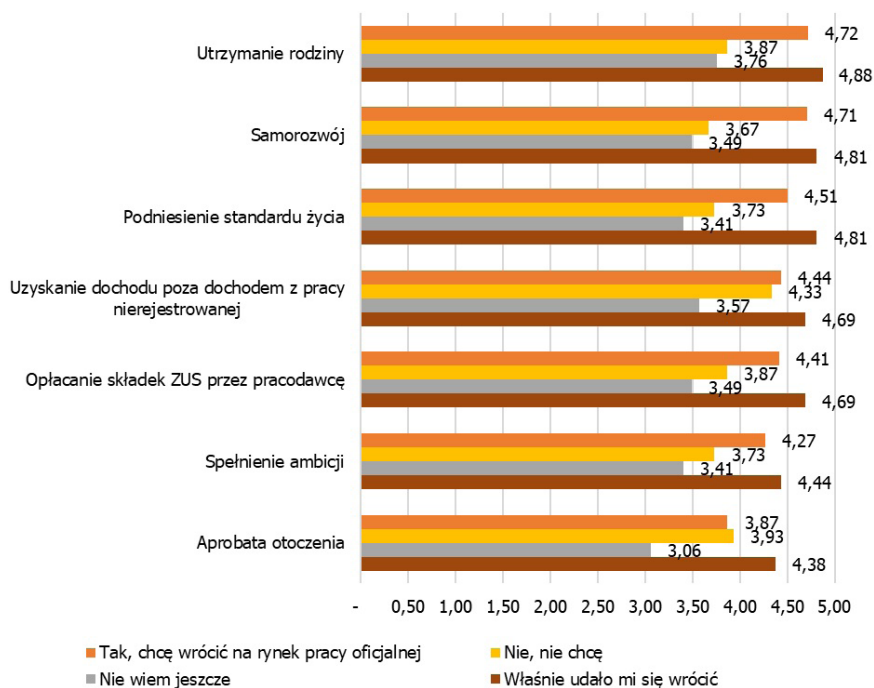
H_1 : Aprobata społeczna i utrzymanie rodziny nie wpływają na postawę respondentów (X) dotyczącą powrotu do legalnej pracy (Y).

Odnotowano występowanie istotnych statystycznie zależności, potwierdzonych testem Kruskala-Wallisa, w przypadku wpływu postawy respondentów dot. powrotu do legalnej pracy na ocenę motywów powrotu na rynek pracy oficjalnej. Wyniki testów zostały zaprezentowane poniżej w tabeli 22. W każdym ze wspomnianych niżej motywów wartość p była niższa niż poziom istotności $\alpha=0,05$.

Respondenci, którym udało się powrócić na rynek pracy legalnej oraz badani, którzy chcą znaleźć legalną pracę, znacząco lepiej od ankietowanych,

którzy nie chcą wrócić oraz tych, którzy nie podjęli jeszcze decyzji w tym zakresie, oceniali przedstawione motywy wchodzenia na rynek pracy legalnej (patrz wykres 24). Największą różnicę w ocenach odnotowano w przypadku motywu, jakim jest aprobata otoczenia ($\chi^2(3)=12,094$; $p=0,007$), z kolei najniższą – w przypadku utrzymania rodziny ($\chi^2(3)=14,704$; $p=0,002$).

Wykres 24. Jakie według Pana/Pani są motywy włączenia społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – Krzyżowanie ze względu na chęć powrotu do legalnej pracy

Źródło: Badania własne

Tabela 22. Jakie według Pana/ Pani są motywy włączenia społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – wyniki statystyk (chęć powrotu do legalnej pracy)

Motyw	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
Utrzymanie rodziny	14,704	3	0,002	**
Samorozwój	23,731	3	<0,001	***
Podniesienie standardu życia	20,285	3	<0,001	***

Motyw	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
Uzyskanie dochodu poza dochodem z pracy nierejestrowanej	11,842	3	0,008	**
Opłacanie składek ZUS przez pracodawcę	12,627	3	0,006	**
Spełnienie ambicji	13,281	3	0,004	**
Aprobata otoczenia	12,094	3	0,007	**

Źródło: Badania własne

Kolejna hipoteza H_8 : Uczestniczki badania zdecydowanie wyżej oceniły opłacanie składek ZUS przez pracodawcę i motyw utrzymania rodziny jako motyw wchodzenia na rynek pracy oficjalnej. Dla tak postawionej hipotezy sformułowano hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

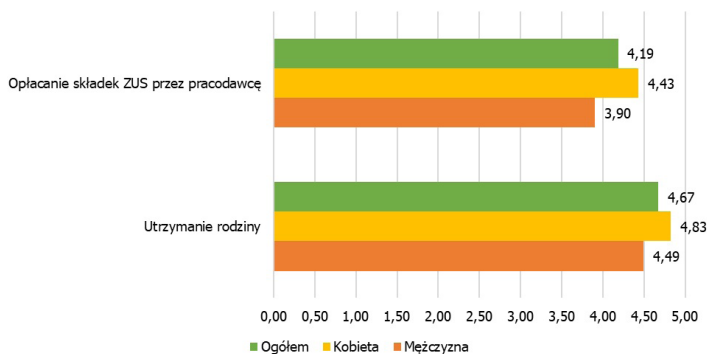
H_0 : Uczestniczki badania zdecydowanie wyżej oceniły opłacanie składek ZUS przez pracodawcę i motyw utrzymania rodziny (X) jako motyw wchodzenia na rynek pracy oficjalnej (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Uczestniczki badania zdecydowanie niżej oceniły opłacanie składek ZUS przez pracodawcę i motyw utrzymania rodziny (X) jako motyw wchodzenia na rynek pracy oficjalnej (Y).

Dane przedstawiono na wykresie 25.

Wykres 25. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – Krzyżowanie ze względu na płeć

Źródło: Badanie własne

Odnotowano występowanie istotnych statystycznie zależności, potwierdzonych testem U Manna-Withney’a, w przypadku 2 badanych powodów powrotu na rynek pracy oficjalnej ze względu na płeć respondenta. Uczestniczki badania zdecydowanie wyżej oceniły opłacanie składek ZUS przez pracodawcę jako motyw wchodzenia na rynek pracy oficjalnej (odpowiednio: 4,43 i 3,90; $U=35187,5$; $p<0,001$), również znacząco wyżej oceniły motyw, jakim jest utrzymanie rodziny (odpowiednio: 4,83 i 4,49; $U=38432,0$; $p=0,002$). W obu przypadkach wynikowa wartość p była niższa niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$. Dane pokazano w tabeli 23.

Tabela 23. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – wyniki statystyk (płeć)

Motywy włączania społecznego	Płeć				U	Z	p-value	Poziom znamienności (istotność statystyczna)
	K	M	K	M				
	Liczebność		Suma rang					
Opłacanie składek ZUS przez pracodawcę	321	279	106052,5	74247,5	35187,5	-4,627	<0,001	***
Utrzymanie rodziny	321	279	102808,0	77492,0	38432,0	-3,147	0,002	**

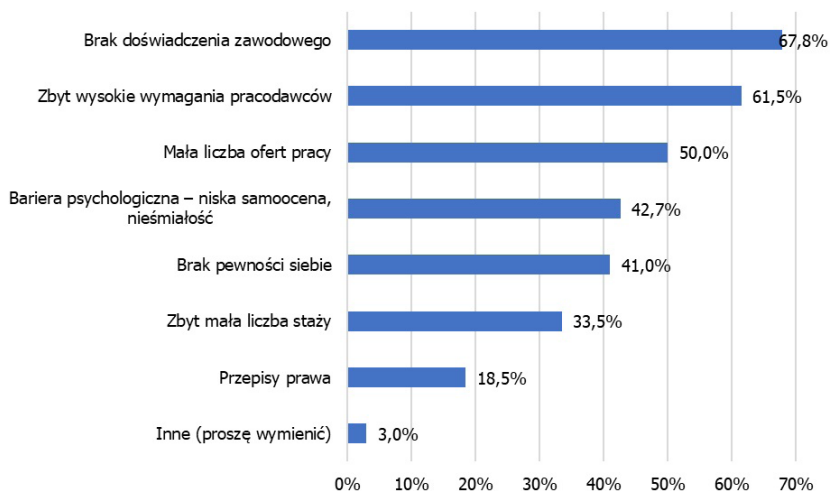
Źródło: Badania własne

5.8. Bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej

Ponad 2/3 badanych za barierę wejścia na rynek pracy oficjalnej uznało brak doświadczenia zawodowego (67,8%), z kolei 6 na 10 respondentów za przeszkodę w znalezieniu legalnej pracy uznało zbyt wysokie wymagania pracodawców (61,5%). Zbyt małą liczbę ofert pracy wskazała połowa ankietowanych bezrobotnych. Ponad 2/5 badanych uznało problemy z niską samooceną (42,7%) oraz brakiem pewności siebie (41,0%) za przeszkodę w znalezieniu legalnej pracy, z kolei zbyt małą liczbę staży wskazała 1/3 uczestników badania (33,5%). Mniej niż 1/5 respondentów za barierę wejścia uznaje obowiązujące przepisy prawa (18,5%). W przypadku innych niż wymienione bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej ankietowani wskazali odpowiednio: zbyt niskie płace ($N=5$), podatki, w tym wysokie koszty, jakie muszą ponieść pracodawcy oraz wysokie opodatkowanie wypłaty ($N=6$), wiek ($N=2$), „otyłość, nie-

pełnosprawność, zły stan zdrowia, zniszczenie psychiczne lub fizyczne człowieka, przedkładanie spraw osobistych ponad zawodowe, obawa, że przez pracę zaniedba się bliskich” (N=1), „długi (chwilówki, pożyczki), w momencie zarobku komornik konfiskuje wypłatę albo dużą jej część” (N=1), a także „brak wewnętrznej potrzeby, samozaparcia (zwłaszcza osoby samotne)” (N=1). Dane szczegółowe przedstawiono na wykresie 26.

Wykres 26. Jakie według Pana/Pani są bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej?

Źródło: Badania własne

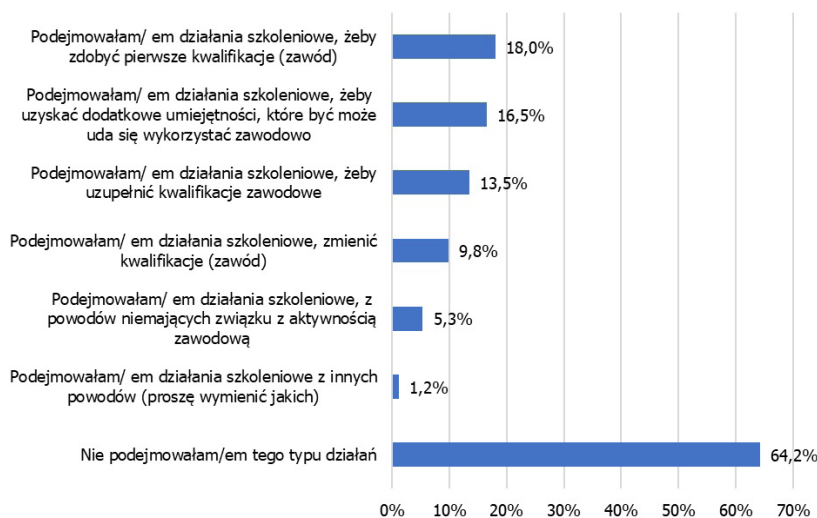
5.9. Analiza podejmowanych działań szkoleniowych w celu wejścia na rynek pracy

Niemal 2/3 uczestników badania przyznało, że nie podejmowało działań szkoleniowych mających na celu ułatwienie w wejściu na rynek pracy oficjalnej (64,2%).

Ankietowani, którzy podejmowali jakiegokolwiek z wymienionych działań, najczęściej wskazywali na działania szkoleniowe mające na celu zdobycie zawodu (18,0%), nieco mniej wskazań dotyczyło działań służących uzyskaniu dodatkowych kwalifikacji i umiejętności, które mogłyby zostać wykorzystane w pracy zawodowej (16,5%). Co siódmy respondent skorzystał ze szkoleń mających na celu uzupełnienie ich

kwalifikacji zawodowych (13,5%), a co dziesiąty podjął szkolenia mające na celu przekwalifikowanie się (9,8%). Co dwudziesty uczestnik badania udał się na szkolenie/a z powodów innych niż związane z aktywnością zawodową. W przypadku innych powodów podjęcia szkolenia ankietowani wymieniali m.in.: poszerzanie zainteresowań (N=1), „ambicję, chęć nauki czegoś nowego, z powodu nacisku społecznego” (N=1), „lepszej komunikacji w pracy w języku obcym” (N=1) czy też „nie lubię stać w miejscu, a muszę” (N=1). Dane szczegółowe przedstawiono na wykresie 27.

Wykres 27. Czy były podejmowane przez Pana/Panią działania szkoleniowe w celu wejścia na rynek oficjalny pracy i czemu służyły szkolenia?

Źródło: Badania własne

Respondenci, którzy przyznali, że brali udział w szkoleniach w celu zwiększenia swoich szans znalezienia pracy oficjalnej, zostali poproszeni o wskazanie nazw tych szkoleń. Najczęściej podawanym rodzajem szkoleń była obsługa kasy fiskalnej (N=23). Zbliżona liczba respondentów brała udział w kursach z zakresu sprzedaży (N=13), obsługi komputera (N=12), ze szkolenia z zakresu gastronomii (N=11), udała się na studia (N=10) oraz wzięła udział z kursie języków obcych (N=10). Dokładnej nazwy i zakresu szkolenia nie pamięta 45 osób, zaś 2 ankietowanych odmówiło udzielenia odpowiedzi na to pytanie. Dane przedstawiono w tabeli 24.

Tabela 24. Proszę wymienić nazwę szkolenia/szkoleń, które Pan/Pani podejmował/a, żeby wejść na rynek pracy (N=215)*

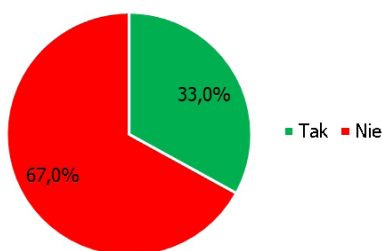
Odpowiedź	Liczba wskazań (N)
Obsługa kasy fiskalnej	23
Szkolenia dot. sprzedaży	13
Obsługa komputera	12
Gastronomiczny	11
Studia	10
Kursy języków obcych	10
Kadry i płace	8
Administracja biurowa	8
Kurs BHP	7
Księgowość	7
Usługi kosmetyczne/kosmetologia	6
Kurs barmański/kelnerski	5
Odmowa odpowiedzi	2
Nie pamiętam nazwy	45

Źródło: Badania własne

* W tabeli przedstawione zostały skategoryzowane wypowiedzi respondentów, na które wskazało co najmniej 5 ankietowanych (z wyjątkiem kategorii „Odmowa odpowiedzi”). W związku z tym, że ankietowani często wskazywali więcej niż 1 szkolenie/kurs, a w załączonej tabeli przedstawiono jedynie najczęściej pojawiające się wypowiedzi, liczba wskazań nie będzie się sumować do 215 (ogólnej liczby respondentów udzielających odpowiedzi na to pytanie).

Ponad 2/3 ankietowanych biorących udział w szkoleniu przyznało, że nie zagwarantowało ono podjęcia pracy (67,0%). Dane przedstawiono na wykresie 28.

Wykres 28. Czy ukończone przez Pana/Panią szkolenie/szkolenia zagwarantowały podjęcie pracy? (N=215)

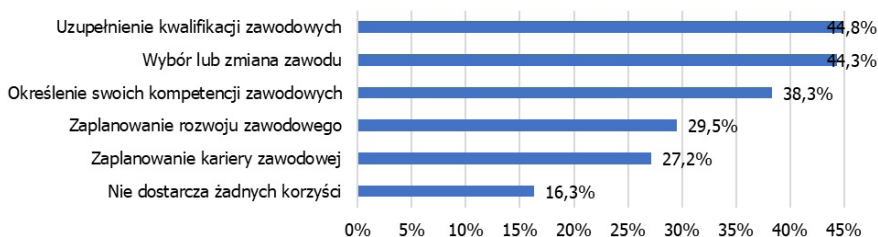

Źródło: Badania własne

5.10. Usługa poradnictwa pracy

Uczestnicy badania zostali poproszeni o wskazanie, jakich korzyści w ich opinii dostarcza bezpłatna usługa w ramach poradnictwa pracy. Odnotowano zbliżony odsetek wskazań na to, że taka forma porady prowadzi do uzupełnienia kwalifikacji zawodowych (44,8%) oraz wyboru lub zmiany zawodu (44,3%). Mniej niż 2/5 wskazań dotyczyło określenia swoich kompetencji zawodowych (38,3%), a z kolei 3 na 10 ankieterowanych wskazało na zaplanowanie swojego rozwoju zawodowego (29,5%). Ponad 1/4 uczestników badania wskazała, że bezpłatna usługa poradnictwa pracy pozwala na zaplanowanie kariery zawodowej (27,2%). 16,3% ankieterowanych uznało, że bezpłatna usługa poradnictwa pracy nie dostarcza żadnych korzyści osobie bezrobotnej. Dane przedstawiono na wykresie 29.

Wykres 29. Jakich według Pana/Pani korzyści dostarcza bezpłatna usługa w ramach poradnictwa pracy?

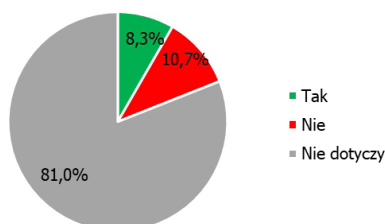

Źródło: Badania własne

5.11. Praca w szarej strefie jako praca dodatkowa

Respondenci zostali zapytani o to, czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla nich pracą dodatkową. W tym przypadku co dwunasty ankieterowany udzielił odpowiedzi twierdzącej (8,3%); przeczącej odpowiedzi udzielił zaś co dziewiąty badany (10,7%) – patrz wykres 30.

Wykres 30. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/ Pani pracą dodatkową?

Źródło: Badania własne

Kolejna hipoteza H_0 : Kobiety znacząco częściej niż mężczyźni wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej działalność w szarej strefie nie była dla nich pracą dodatkową. Dla tak postawionej hipotezy sformułowano hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

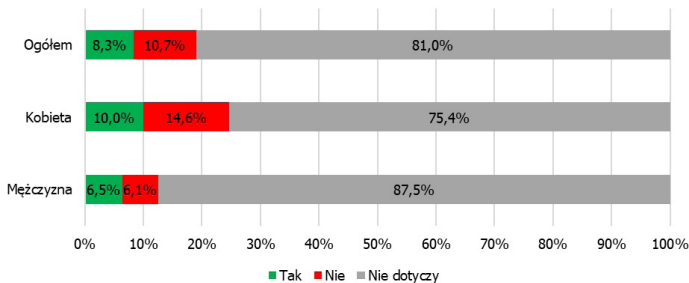
H_0 : Kobiety znacząco częściej niż mężczyźni wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej (X) działalność w szarej strefie nie była dla nich pracą dodatkową (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Kobiety znacząco częściej niż mężczyźni wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej (X) działalność w szarej strefie była dla nich pracą dodatkową (Y).

Dane przedstawiono na poniższym wykresie.

Wykres 31. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową? – Krzyżowanie ze względu na płeć

Źródło: Badania własne

Tabela 25. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/ Pani pracą dodatkową – wyniki statystyk (płeć)

Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową?	K	M	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Liczebność					
Tak	32	18	15,125	2	0,001	**
Nie	47	17				
Nie dotyczy	242	244				

Źródło: Badania własne

Kolejna hipoteza H_{10} : Osoby w wieku poniżej 25 lat wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej działalność w szarej strefie nie była dla nich pracą dodatkową. Dla tak postawionej hipotezy sformułowano hipotezę zerową i alternatywną.

Hipoteza zerowa brzmi:

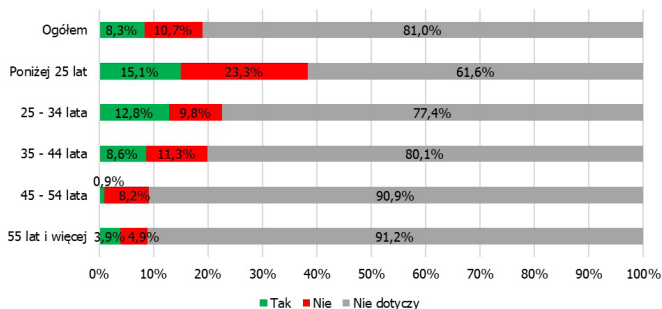
H_0 : Osoby w wieku poniżej 25 lat wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej (X) działalność w szarej strefie nie była dla nich pracą dodatkową (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Osoby w wieku poniżej 25 lat wskazywały, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej (X) działalność w szarej strefie była dla nich pracą dodatkową (Y).

Dane przedstawiono na wykresie 32.

Wykres 32. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową? – Krzyżowanie ze względu na wiek

Źródło: Badania własne

Odnotowano, iż w przypadku odpowiedzi „nie dotyczy” odsetek wskazań na tę kategorię wzrastał znacząco wraz z wiekiem ankietowanych (od 61,6% w przypadku osób do 25 roku życia do 91,2% w przypadku najstarszych uczestników badania). Niemal 1/4 badanych w wieku poniżej 25 lat przyznała, że po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie nie była dla nich pracą dodatkową. Zależności sprawdzono za pomocą testu Pearsona ($\chi^2(8)=38,758$; $p<0,001$), na podstawie którego stwierdzono istotną różnicę (wartość p jest niższa niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$). Dane przedstawiono w tabeli 26.

Tabela 26. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/ Pani pracą dodatkową – wynik statystyk (wiek)

Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/ Pani pracą dodatkową?	Poniżej 25 lat	25–34 lata	35–44 lata	45–54 lata	55 lat i więcej	χ^2	df	p-value	poziom znamierności (istotność statystyczna)
	Liczebność								
Tak	11	21	13	1	4	38,758	8	<0,001	***
Nie	17	16	17	9	5				
Nie dotyczy	45	127	121	100	93				

Źródło: Badania własne

5.12. Składka na ubezpieczenie społeczne przyczyną pracy nierejestrowanej

Ponad połowa badanych zgodziła się ze twierdzeniem, iż wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy (51,2%), przeciwnego zdania był co dziewiąty respondent (11,0%). Jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie nie potrafiło udzielić 37,8% ankietowanych (patrz wykres 33).

Kolejna hipoteza H_{11} : Kobiety uważają, że wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy. Postawiono zatem dwie hipotezy zerową i alternatywną.

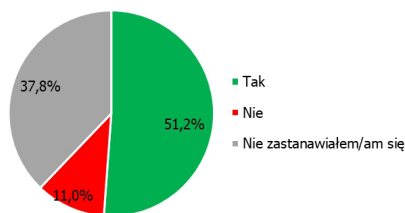
Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Kobiety uważają, że wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę (X) jest przyczyną występowania szarej strefy (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

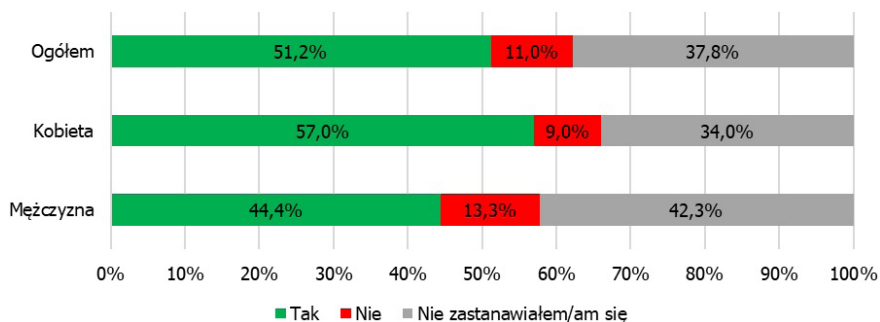
H_1 : Kobiety uważają, że wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę (X) nie jest przyczyną występowania szarej strefy (Y).

Wykres 33. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy?

Źródło: Badania własne

Wykres 34. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy? – Krzyżowanie ze względu na płeć

Źródło: Badania własne

Odnotowano, iż respondenci znacząco częściej zgadzały się ze stwierdzeniem, iż wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy (odpowiednio: 57,0% i 44,4%), z kolei respondenci-mężczyźni częściej nie potrafili udzielić jednoznacznej odpowiedzi na zadane pytanie – odpowiednio: 42,3% i 34,0% (patrz wykres 34). Zależności potwierdzono za pomocą testu Pearsona ($\chi^2(2)=9,773$; $p=0,008$), na podstawie którego stwierdzono istotną różnicę (wartość p jest niższa niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$). Dane przedstawiono w tabeli 27.

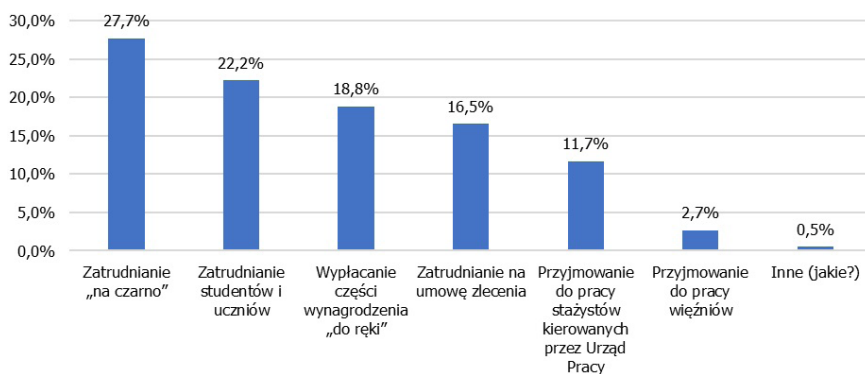
Tabela 27. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy? – wyniki statystyk (płeć)

Jak Pan/ Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy?	K	M	χ^2	df	p-value	poziom znamienności (istotność statystyczna)
	Liczebność					
Tak	183	124	9,773	2	0,008	**
Nie	29	37				
Nie zastanawiałem/am się	109	118				

Źródło: Badania własne

Respondenci zostali poproszeni o wskazanie najważniejszych w ich opinii sposobów unikania przez pracodawców obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego. Uczestnicy badania najczęściej wskazywali na zatrudnianie „pracowników na czarno” (27,7%), następnie na zatrudnianie studentów i uczniów (22,2%) oraz wypłacanie części wynagrodzenia „do ręki” (18,8%). Ankietowani najrzadziej wskazywali na przyjmowanie do pracy więźniów jako sposobu uniknięcia przez pracodawców obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego (2,7%). W przypadku odpowiedzi „inne, jakie?” respondenci wskazywali m.in. na „zarówno wypłacanie na rękę, jak i zatrudnianie studentów oraz niepełnosprawnych (*widywałem ogłoszenia np. tylko dla niepełnosprawnych albo miałem sytuację, gdzie pracodawca nie chciał mi umożliwić oficjalnej pracy i chciał wymusić na mnie wieczny staż/praktyki*) (N=1), „zmniejszenie składki” (N=1). Dane przedstawiono na poniższym wykresie.

Wykres 35. Proszę wskazać Pana/Pani zdaniem najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego przez pracodawców

Źródło: Badania własne

Kolejna hipoteza H_{12} : Opinia respondentów o wpływie wysokości składki na ubezpieczenie społeczne płaconej przez pracodawcę na występowanie szarej strefy jest uzależniona od ich opinii na temat najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania.

Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Opinia respondentów o wpływie wysokości składki na ubezpieczenie społeczne płaconej przez pracodawcę na występowanie szarej strefy jest niezależna od ich opinii na temat najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania.

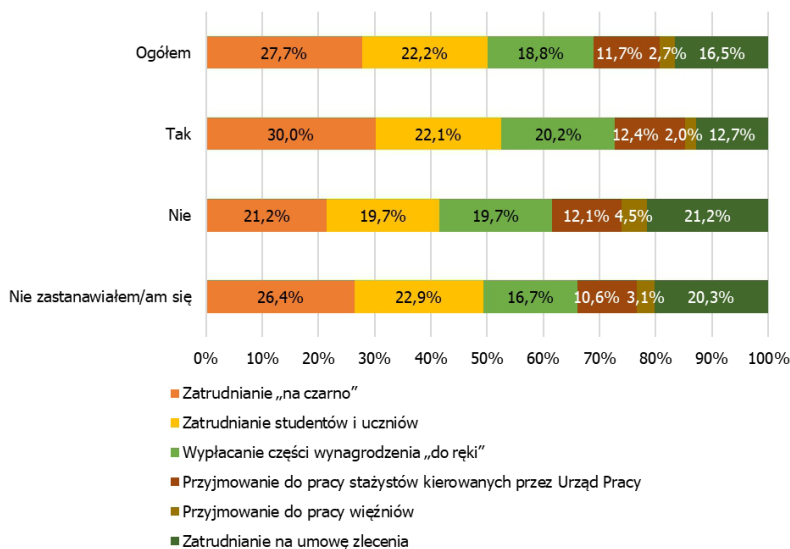
rej strefy jest uzależniona (X) od ich opinii na temat najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

H_1 : Opinia respondentów o wpływie wysokości składki na ubezpieczenie społeczne płaconej przez pracodawcę na występowanie szarej strefy nie jest uzależniona (X) od ich opinii na temat najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania (Y).

Zgodnie z wynikami testu chi-kwadrat nie odnotowano występowania istotnych statystycznie zależności w opinii respondentów o wpływie wysokości składki na ubezpieczenie społeczne płaconej przez pracodawcę na występowanie szarej strefy a ich opiniami na temat najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania – wartość p jest wyższa niż zakładany poziom istotności $\alpha=0,05$ ($\chi^2(12)=12,940$; $p=0,373$). Dane przedstawiono na poniższym wykresie.

Wykres 36. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu obciążeń ubezpieczenia społecznego – krzyżowanie ze względu na pytanie, czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy

Źródło: Badania własne

Tabela 28. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu obciążeń ubezpieczenia społecznego – wyniki statystyk (czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy)

Proszę wskazać Pana/ Pani zdaniem najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego przez pracodawców	Tak	Nie	Nie zastanawiałem/am się	χ^2	df	p-value	poziom zmienności (istotność statystyczna)
	Liczebność						
Zatrudnianie „na czarno”	92	14	60	12,940	12	0,373	brak
Zatrudnianie studentów i uczniów	68	13	52				
Wypłacanie części wynagrodzenia „do ręki”	62	13	38				
Przyjmowanie do pracy stażystów kierowanych przez Urząd Pracy	38	8	24				
Przyjmowanie do pracy więźniów	6	3	7				
Zatrudnianie na umowę zlecenia	39	14	46				

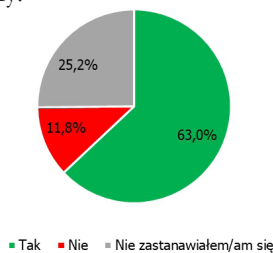
Źródło: Badania własne

5.13. Wysokie podatki przyczyną pracy w szarej strefie

Niemal 2/3 ankietowanych zgodziło się z twierdzeniem, iż wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy (63,0%), przeciwnego zdania było 11,8% respondentów. 1/4 uczestników badania nie potrafiła udzielić jednoznacznej odpowiedzi na zadane pytanie (25,2%) – patrz wykres 37.

W przypadku najistotniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania zbliżony odsetek wskazań odnotowano w przypadku niewypłacalności pracodawcy (29,2%) oraz prowadze-

Wykres 37. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy?

Źródło: Badania własne

nia działalności gospodarczej bez zgłaszania obowiązku podatkowego (28,0%). Niemal 1/4 respondentów wskazała na składanie niezgodnych z prawdą zeznań podatkowych (24,3%). Badani najrzadziej wskazywali na wyludzenie zwrotu z podatku VAT (16,0%). W przypadku odpowiedzi „inne, jakie?” respondenci najczęściej wskazywali, że nie potrafią udzielić odpowiedzi na to pytanie (N=12).

Kolejna hipoteza H_{13} : Wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy zatrudnienia.

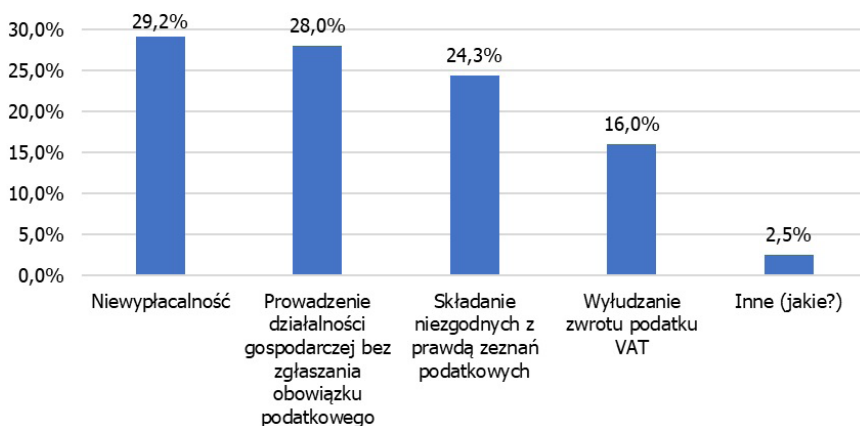
Hipoteza zerowa brzmi:

H_0 : Wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną (X) występowania szarej strefy zatrudnienia (Y).

Hipoteza alternatywna brzmi:

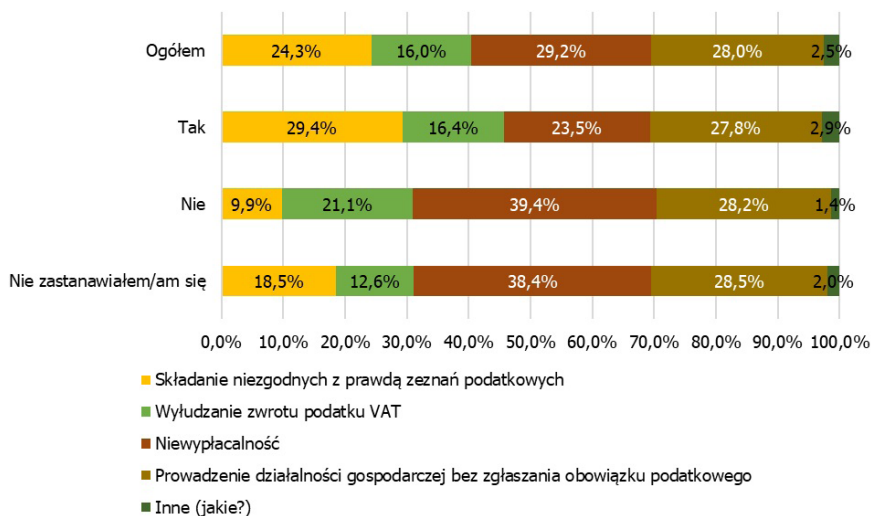
H_1 : Wysokie podatki płacone przez pracodawcę nie są przyczyną (X) występowania szarej strefy zatrudnienia (Y).

Wykres 38. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania

Źródło: Badania własne

Wykres 39. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania – krzyżowanie ze względu na pytanie, czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy?

Źródło: Badania własne

Odnotowano występowanie istotnych statystycznie zależności, potwierdzonych testem Pearsona, w przypadku wpływu opinii respondentów o tym, czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy, na istotność badanych sposobów unikania obciążeń z tytułu opodatkowania ($\chi^2(8)=26,292$; $p<0,001$). Badani, którzy uważają, że wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy istotnie częściej od pozostałych respondentów wskazywali na kategorię „składanie niezgodnych z prawdą zeznań podatkowych” (29,4%). Na opcję „niewypłacalność” odnotowano zbliżony odsetek wskazań zarówno wśród badanych, którzy nie zgadzają się z twierdzeniem, że wysokie podatki płacone przez pracodawców są przyczyną występowania szarej strefy, jak i tych, którzy nie potrafili udzielić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie (odpowiednio: 39,4% i 38,4%). Szczegóły przedstawiono na wykresie 39 oraz w tabeli 29.

Tabela 29. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania – wyniki statystyk (czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy)

Proszę wskazać Pana/ Pani zdaniem najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania	Tak	Nie	Nie zastanawiałem/am się	χ ²	df	p-value	poziom zmienności (istotność statystyczna)
	Liczebność						
Składanie niezgodnych z prawdą zeznań podatkowych	111	7	28	26,292	8	<0,001	***
Wyludzenie zwrotu podatku VAT	62	15	19				
Niewypłacalność	89	28	58				
Prowadzenie działalności gospodarczej bez zgłaszania obowiązku podatkowego	105	20	43				
Inne sposoby	11	1	3				

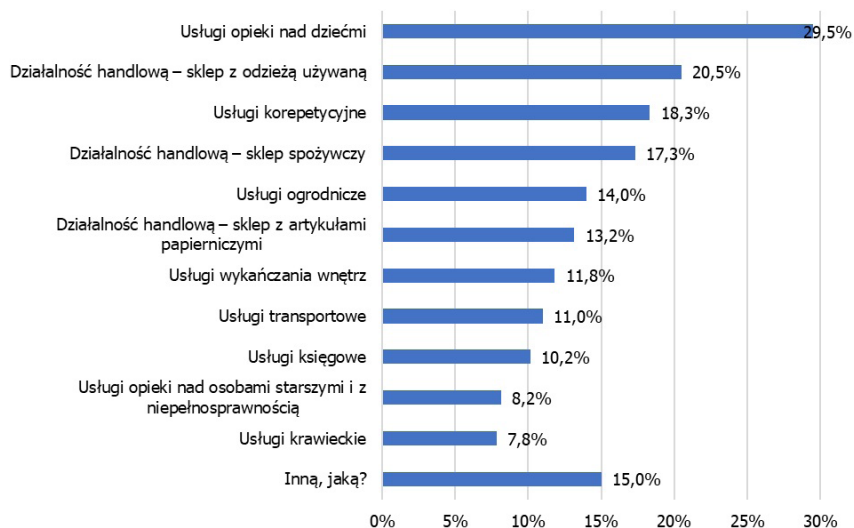
Źródło: Badania własne

5.14. Wskazywana przez respondentów działalność gospodarcza, którą chcieliby zarejestrować

Respondenci zostali poproszeni o wskazanie branży, w której zarejestrowaliby własną działalność gospodarczą, jeżeli by chcieli takową założyć. Badani najczęściej wskazywali na usługi związane z opieką nad dziećmi (29,5%), a następnie na działalność handlową w zakresie sklepu z odzieżą używaną (20,5%). Zbliżony odsetek wskazań dotyczył usług korepetycyjnych (18,3%) oraz działalności handlowej w formie sklepu spożywczego (17,3%). Badani najrzadziej wskazywali na usługi związane z opieką nad osobami starszymi i niepełnosprawnymi (8,2%) oraz usługi krawieckie (7,8%). W przypadku innych typów działalności gospodarczej uczestnicy badania wskazali m.in. na: usługi kosmetyczne (N=8), gastronomiczne, tj. restauracje, kawiarnie (N=6), rękodzieło (N=4), fryzjerstwo (N=4), poradnię psychologiczną (N=3), usługi grafiki komputerowej (N=3), a także firmę sprzątającą (N=2). 20 ankietowanych nie udzieliło jednoznacznej odpowiedzi na zadane pytanie (nie

wiem, odmowa odpowiedzi), z kolei 6 badanych nie jest zainteresowanych zakładaniem własnej działalności (nie dotyczy, żadną) – patrz wykres 40.

Wykres 40. Jeżeli chciałby/aby Pan/Pani zarejestrować własną działalność gospodarczą, to jaką Pan/Pani by wskazał/a?

Źródło: Badanie własne

W przypadku okresu zarejestrowania w Powiatowym Urzędzie Pracy ankietowani najczęściej odmawiali udzielenia takiej informacji (N=174) lub wskazywali na odpowiedź „nie pamiętam” (N=76). Badani, którzy podali konkretny okres lub przedział czasu, najczęściej wskazywali na okres około 1 roku (N=64), a następnie 2 lat (N=47). Znacząca część uczestników badania jest zarejestrowana w Powiatowym Urzędzie Pracy od kilku miesięcy lub tygodni. W badaniu udział wzięli również bezrobotni, którzy w PUP-ach zarejestrowani są od kilku do kilkunastu lat. Jeden z badanych przyznał, że w Powiatowym Urzędzie Pracy zarejestrowany jest od 30 lat.

ZAKOŃCZENIE

Zebrany materiał badawczy pozwolił na wypracowanie następujących wniosków:

- Pracę w szarej strefie podjęła ponad 1/4 uczestników badania. Do podejmowania pracy „na czarno” częściej przyznawały się kobiety. Odnotowano z kolei, iż w przypadku wieku odsetek wskazań pozytywnych znacząco malał wraz z wiekiem ankietowanych.
- Osoby, które pracowały w szarej strefie, zdecydowanie najczęściej wskazywały, że forma ich zatrudnienia była całkowicie nierejestrowana – pracobiorcy zatrudnieni w oparciu o umowę ustną.
- Respondenci, którzy pracowali bądź pracują nadal „na czarno”, najczęściej przyznawali, że motywacją do tego były niewystarczające dochody lub ich brak, możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia oraz brak legalnej pracy.
- W przypadku motywów zatrudniania pracowników bez umowy o pracę lub umowy zlecenia badani najwyżej ocenili brak konieczności opłacania składek ZUS, rozliczania się z ZUS oraz brak konieczności rozliczania się z Urzędem Skarbowym.
- Respondenci, którzy przyznali, że pracowali/pracują w szarej strefie, zostali zapytani o to, jakie kroki zostały przez nich podjęte w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku pracy. Badani Ci najczęściej wskazywali, że odbywali wizyty w urzędach pracy. Co ósmy badany przyznał, że nie podjął żadnych kroków w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku pracy i nadal pracuje w szarej strefie.

- W przypadku zalet pracy nierejestrowanej ankietowani najwyżej ocenili czynnik, jakim jest źródło dodatkowych lub podstawowych środków utrzymania, następnie poprawienie kondycji finansowej gospodarstw domowych oraz ograniczenie ubóstwa.
- Badani za największą wadę pracy nierejestrowanej uznali całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy.
- Uczestnicy badania, którzy pracowali w szarej strefie, zostali poproszeni o wskazanie, jakiego typu prace wykonywali. Ankietowani najczęściej wymieniali podejmowanie się prac fizycznych, budowlanych, pracy w gastronomii oraz w sprzedaży.
- Pojęcie ekskluzji społecznej znane jest 2/5 ogółu ankietowanych, z kolei sformułowanie inkluzja społeczna rozpoznaje mniej niż 2/5 badanych.
- Ponad połowa badanych nie potrafiła jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie o to, czy praca w szarej strefie gospodarki może doprowadzić do społecznego wykluczenia osób w niej pracujących.
- Ponad połowa respondentów pracujących „na czarno” przyznała, że chciałaby wrócić na rynek pracy oficjalnej.
- Uczestnicy badania najwyżej ocenili kwestię utrzymania rodziny jako motyw podjęcia legalnej pracy.
- Badani za bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej uznawali najczęściej brak doświadczenia zawodowego oraz zbyt wysokie wymagania pracodawców.
- Niemal 2/3 uczestników badania nie podejmowało żadnych działań szkoleniowych mających na celu ułatwienie w wejściu na rynek pracy oficjalnej. Natomiast ankietowani, którzy tego typu działania podejmowali, najczęściej wskazywali na zdobycie pierwszych kwalifikacji (zawodu) jako powód takich inicjatyw. Ta grupa uczestników badania została poproszona o podanie, w jakich szkoleniach brali udział. Badani ci najczęściej wskazywali, że odbywali szkolenia z obsługi kasy fiskalnej, ze sprzedaży oraz z obsługi komputera.
- Ponad 2/3 ankietowanych biorących udział w szkoleniach przyznała, że ukończenie ich nie wpłynęło na podjęcie przez nich pracy.

-
- Badani najczęściej przyznawali, że bezpłatna usługa w ramach poradnictwa pracy przynosi korzyści w formie pomocy w uzupełnieniu kwalifikacji zawodowych oraz pomocy przy wyborze lub zmianie pracy.
 - Respondenci zostali zapytani o to, czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla nich pracą dodatkową. W tym przypadku co dwunasty ankietowany udzielił odpowiedzi twierdzącej; przeczącej odpowiedzi udzielił zaś co dziewiąty badany. Pozostała część ankietowanych wskazała na odpowiedź „nie dotyczy”.
 - Ponad połowa badanych zgodziła się z twierdzeniem, iż wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy.
 - W przypadku najważniejszych sposobów unikania obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego przez pracodawców respondenci najczęściej wskazywali na zatrudnianie pracowników „na czarno”.
 - Niemal 2/3 ankietowanych zgodziło się z twierdzeniem, iż wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy.
 - W przypadku pytania o najważniejsze sposoby unikania przez pracodawców obciążeń z tytułu opodatkowania największa grupa badanych wskazała, iż jest nim niewypłacalność pracodawcy oraz prowadzenie działalności gospodarczej bez zgłaszania obowiązku podatkowego.
 - Respondenci zostali poproszeni o wskazanie branży, w której zarejestrowaliby własną działalność gospodarczą, jeżeli by chcieli takową założyć. Badani w tym przypadku najczęściej wskazywali na usługi związane z opieką nad dziećmi, a następnie działalność handlową w zakresie prowadzenia sklepu z odzieżą używaną.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarski M., *Wykluczenie społeczne a szara strefa w gospodarce*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9, s. 24–29.
- Durka P.J., *Wstęp do współczesnej statystyki*, Wydawnictwo Adamantan, Warszawa 2003.
- Frieske K. W. (red.), *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004.
- Gluchowski J., Handor D., Patyk J., Szymańska J., *Formy zmniejszania wysokości podatków w Polsce*, PWN, Warszawa 2002.
- Grewiński M., *Wielosektorowa polityka społeczna. O przeobrażeniach Państwa opiekuńczego*, WWSP TWP, Warszawa 2009.
- Gutmann P., *The Subterranean Economy*, „Financial Analysts Journal”, November–December 1977.
- Kotowska I. (red.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków*, Diagnostyka społeczna 2013, Raport Tematyczny, Warszawa 2014.
- <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/przepisy/czym-jest-bezrobocie-klasyczne/fkb4yj8> (dostęp: 27.03.2022 r.).
- <https://www.gov.pl/web/rodzina/rynek-pracy> (dostęp: 15.02.2022 r.).
- https://mfiles.pl/pl/index.php/Szara_strefa (dostęp: 17.02.2022 r.).
- <https://pkps.org.pl/wp-content/uploads/2016/12/Inkluzja-spo%C5%82eczna.pdf> (dostęp: 12.02.2022 r.).
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Inkluzja_spo%C5%82eczna (dostęp 9.07.2021 r.).
- <https://porady.pracuj.pl/zycie-zawodowe/czym-jest-bezrobocie-ukryte/> (dostęp: 27.03.2022 r.).
- <https://rynekpracy.pl/slownik/bezrobocie-strukturalne> (dostęp: 27.03.2022 r.).
- <https://rynekpracy.pl/slownik/podaz-pracy> (dostęp: 14.02.2022 r.).
- <https://rynekpracy.pl/slownik/popyt-na-prace> (dostęp: 14.02.2022 r.).

- <https://rynekpracy.pl/slownik/rynek-pracy> (dostęp: 12.02.2022 r.).
- <https://www.statystyka.az.pl/test-u-manna-whitneya.php> (dostęp: 11.02.2022 r.).
- <https://www.statystyka.az.pl/test-anova-kruskala-wallisa.php> (dostęp: 11.02.2022 r.).
- https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5818/3/1/1/bael_zeszyt_metodologiczny_zalacznik_9.pdf (dostęp: 17.02.2022 r.).
- Inkluzja społeczna osób wykluczonych społecznie – z doświadczeń Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej*, projekt „Magazyny Wsparcia Społecznego PKPS” współfinansowany ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego, <https://pkps.org.pl/wp-content/uploads/2016/12/Inkluzja-spo%C5%82eczna.pdf> (dostęp: 17.03.2022 r.).
- Mankiw G. N., Taylor M. P., *Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2016.
- Materiały Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej <https://www.gov.pl/web/rodzina/zrodla-prawa-pracy> (dostęp: 16.02.2022 r.).
- Milewski J., Czerkawski W., *Polityka ekonomiczna*, Kraków 1905.
- Milewski R., *Elementarne zagadnienia ekonomii*, PWN, Warszawa 1995.
- Mrólz B., *Gospodarka nieoficjalna w systemie ekonomicznym*, SGH, Warszawa 2002.
- Mrólz B., *Metody pomiaru gospodarki nieoficjalnej*, „Ekonomista” 2001, nr 1.
- Nehrig A., *Charakter i wielkość bezrobocia w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2010 nr 836, <https://r.uek.krakow.pl/bitstream/123456789/2561/1/168177390.pdf> (dostęp: 19.02.2022 r.).
- Nowicki J., *Paradoksy pełnego zatrudnienia w Polsce*, Warszawa 1990.
- Praca nierejestrowana w Polsce w 2017* https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5475/22/5/1/praca_nierejestrowana_w_polsce_w_2017.pdf (dostęp: 12.02.2022 r.)
- Raczkowska M., *Procesy inkluzji społecznej na obszarach wiejskich w Polsce*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2013, t. XV, nr 5, s. 241–248.
- Schneider F., *Further Empirical Results of the Size of the Shadow Economy of 17 OECD Countries Over Time*. 54th Congress of the International Institute of Public Finance, Cordoba (Argentina), August 24–27, 1998.
- Smuga T. (red.), *Metodologia badań szarej strefy na rynku usług turystycznych*, Instytut Konjunktur i Cen Zagranicznych, Warszawa 2005.
- Sobczak M. J., *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

Szewczyk-Jarocka M., *Advantages and disadvantages of unregistered work in Poland based on own nationwide research*, 23rd International Scientific Conference, Economic science for rural development 2022, 11-13 May 2022, Jelgava, Latvia, link: https://www.esaf.llu.lv/sites/esaf/files/files/lapas/Krajums_Nr_56_14082022_v1_0.pdf

The underground economy: global evidence of its size and impact. Red. O. Lippert, M. Walker. The Frazer Institute, Vancouver 1997

Winiarski B. (red.), *Polityka gospodarcza*, PWN, Warszawa 2012.

Woodward A., Kohli M., *Inclusion and Exclusion in European Societies*, Routledge, London- New York 2003.

SPIS TABEL

Tabela 1. Taksonomia form nierejestrowanej działalności gospodarczej	21
Tabela 2. Wybrane formy gospodarki nieoficjalnej	22
Tabela 3. Przejawy gospodarki nieoficjalnej w sferze dystrybucji i wymiany towarów	23
Tabela 4. Zalety i wady pomiaru gospodarki nieoficjalnej	32
Tabela 5. Tematyka badań modułowych BAEL pracy nierejestrowanej w Polsce realizowanych w latach 1993–2018	34
Tabela 6. Wybrane przyczyny i skutki wykluczenia społecznego.	39
Tabela 7. Strategie inkluzji społecznej.	41
Tabela 8. Wymiary inkluzji społecznej	42
Tabela 9. Dane ilościowe o osobach bezrobotnych zarejestrowanych	46
Tabela 10. Rozkład procentowy osób bezrobotnych zarejestrowanych	47
Tabela 11. Rozkład próby osób bezrobotnych zarejestrowanych z podziałem na płeć, grupę wiekową oraz województwo	48
Tabela 12. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – wynik statystyk (płeć)	53
Tabela 13. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”) – wynik statystyk (wiek)	54
Tabela 14. Powody zatrudnienia przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia – statystyki opisowe	58
Tabela 15. Powody zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia- wynik statystyk (podejmowanie/niepodjęcie pracy w szarej strefie)	59
Tabela 16. Zalety pracy nierejestrowanej- dla pracownika (statystyki opisowe)	62
Tabela 17. Wady pracy nierejestrowanej – dla pracownika (statystyki opisowe)	64

Tabela 18. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – wynik statystyk (płeć) . . .	66
Tabela 19. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika– wynik statystyk (wiek). . .	67
Tabela 20. Jaki rodzaj pracy wykonywał Pan/Pani pracując w szarej strefie gospodarki? (N=165)	67
Tabela 21. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – statystyki opisowe	72
Tabela 22. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, zn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – wyniki statystyk (chęć powrotu do legalnej pracy).	73
Tabela 23. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – wyniki statystyk (płeć).	75
Tabela 24. Proszę wymienić nazwę szkolenia/szkoleń, które Pan/Pani podejmował/a, żeby wejść na rynek pracy (N=215)	78
Tabela 25. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową – wyniki statystyk (płeć)	80
Tabela 26. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową – wynik statystyk (wiek)	82
Tabela 27. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy? – wyniki statystyk (płeć).	83
Tabela 28. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu obciążeń ubezpieczenia społecznego – wyniki statystyk czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy.	86
Tabela 29. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania – wyniki statystyk (czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy)	89

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Metody szacowania gospodarki nieoficjalnej	25
Wykres 2. Płeć	48
Wykres 3. Wiek.	49
Wykres 4. Miejsce zamieszkania	49
Wykres 5. Województwa	50
Wykres 6. Wykształcenie	50
Wykres 7. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”)?	51
Wykres 8. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”)? – Krzyżowanie ze względu na płeć	52
Wykres 9. Czy pracował Pan/Pani w szarej strefie („na czarno”)? – Krzyżowanie ze względu na wiek.	53
Wykres 10. Rodzaj zatrudnienia nierejestrowanego (N=165)	54
Wykres 11. Powody podejmowania pracy w szarej strefie (N=165)	56
Wykres 12. Powody zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia	57
Wykres 13. Powody zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia – krzyżowanie ze względu na podejmowanie pracy w szarej strefie.	59
Wykres 14. Jakie kroki podjął/podjęła Pan/Pani w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia? (N=165)	61
Wykres 15. Zalety pracy nierejestrowanej – dla pracownika	62
Wykres 16. Wady pracy nierejestrowanej – dla pracownika	64
Wykres 17. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – krzyżowanie ze względem na płeć	65

Wykres 18. Wady pracy nierejestrowanej dla pracownika – całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy. Krzyżowanie ze względu na wiek	66
Wykres 19. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie ekskluzja społeczna (wykluczenie społeczne dot. m.in. osób bezrobotnych)?	68
Wykres 20. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie inkluzja społeczna (powrót na rynek pracy oficjalnej)?	69
Wykres 21. Czy uważa Pan/Pani, że praca w szarej strefie gospodarki może doprowadzić do wykluczenia społecznego osób pracujących bez umowy o pracę czy zlecenia?	69
Wykres 22. Czy chciałby Pan/Pani wrócić na rynek pracy oficjalnej z rynku pracy nieoficjalnej? (N=165)	70
Wykres 23. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? (N=600)	71
Wykres 24. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – Krzyżowanie ze względu na chęć powrotu do legalnej pracy.	73
Wykres 25. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego, tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej? – Krzyżowanie ze względu na płęć.	74
Wykres 26. Jakie według Pana/Pani są bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej?	76
Wykres 27. Czy były podejmowane przez Pana/Panią działania szkoleniowe w celu wejścia na rynek oficjalny pracy i czemu służyły szkolenia?	77
Wykres 28. Czy ukończone przez Pana/Panią szkolenie/szkolenia zagwarantowały podjęcie pracy? (N=215).	78
Wykres 29. Jakich według Pana/Pani korzyści dostarcza bezpłatna usługa w ramach poradnictwa pracy?	79
Wykres 30. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową?	79
Wykres 31. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową? – Krzyżowanie ze względu na płęć.	80
Wykres 32. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową? – Krzyżowanie ze względu na wiek	81

Wykres 33. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy?	82
Wykres 34. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy? – Krzyżowanie ze względu na płęć	83
Wykres 35. Proszę wskazać Pana/Pani zdaniem najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego przez pracodawców	84
Wykres 36. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu obciążeń ubezpieczenia społecznego – krzyżowanie ze względu na pytanie, czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy	85
Wykres 37. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy?	86
Wykres 38. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania	87
Wykres 39. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania – krzyżowanie ze względu na pytanie, czy wysokie podatki płacone przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy?	88
Wykres 40. Jeżeli chciałby/aby Pan/Pani zarejestrować własną działalność gospodarczą, to jaką Pan/Pani by wskazał/a?	90

Załącznik

Ankieta – Badanie rynku pracy nierejestrowanej

ANKIETA

BADANIE RYNKU PRACY NIEREJESTROWANEJ – EDUKACJA, WYKLUCZENIE I WŁĄCZENIE SPOŁECZNE

(ankieta skierowana do osób bezrobotnych)

Szanowni Państwo,

odwołując się do Pana/i opinii, zwracam się z gorącą prośbą o szczerą i wyczerpującą odpowiedź na pytania niniejszej ankiety.

Dane uzyskane z ankiet zostaną wykorzystane wyłącznie do celów naukowych. Bardzo liczę na Państwa pomoc w moich badaniach. Za wypełnienie ankiety z góry serdecznie dziękuję.

Proszę wypełnić ankietę zaznaczając tylko jedną odpowiedź (chyba, że w pytaniu określono inaczej) za pomocą „krzyżyka”.

Dr Mariola Szewczyk-Jarocka – adiunkt
Katedra Ekonomii
Zakład Ekonomii i Finansów
Wydział Nauk Społecznych
Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku
Zakład Finansów i Rachunkowości
Instytut Nauk Społecznych i Technicznych
Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku

1. Czy pracował Pan/ Pani w *szarej strefie* („na czarno”)?

- tak
 nie

2. [jeżeli 1=tak] Proszę zakreślić właściwą odpowiedź określającą Pana/ Pani rodzaj zatrudnienia nierejestrowanego:

- praca w pełni nierejestrowana – samozatrudnienie – działalność w ogóle niezarejestrowana
 praca w pełni nierejestrowana – pracobiorcy – umowa ustna
 praca w pełni nierejestrowana – pracobiorcy – umowa pisemna, bez odprowadzania należnych podatków i składek
 praca częściowo nierejestrowana – pracobiorcy – umowa pisemna na kwotę niższą niż rzeczywiście wypłacona
 praca częściowo nierejestrowana – samozatrudnienia – działalność zarejestrowana, ale część przychodów nie wykazywana organom podatkowym

3. [jeżeli 1=tak] Jakie były powody podejmowania przez Pana/Panią pracy w szarej strefie. Proszę dokonać oceny w skali od 1 (najrzadziej występujące) do 6 (najczęściej występujące):

Powody podejmowania przez Pana/ Panią pracy w szarej strefie	1	2	3	4	5	6
Ekonomiczne						
Brak legalnej pracy						
Brak lub niewystarczające dochody						
Strach przed utratą pobieranych świadczeń						
Możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia						
Psychologiczne						
Spoleczne przyzwolenia						
Skłonności do podejmowania ryzyka						
Niechęć do wiązania się na stałe z miejscem pracy						
Wysokie podatki						
Institutionalne						
Wysokie zasiłki dla bezrobotnych						
Łatwość uzyskania zasiłków dla bezrobotnych						
Łatwość nawiązywania i rozwiązywania stosunku pracy						

4. Jakiego Pana/Pani zdaniem są powody zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę lub umowy zlecenia. Proszę dokonać oceny w skali od 1 (najrzadziej występujące) do 6 (najczęściej występujące)

Powody zatrudniania przez pracodawcę bez umowy o pracę bądź umowy zlecenia	1	2	3	4	5	6
Nie ma obowiązku rozliczania i przestrzegania czasu pracy pracujących						
Nie ma potrzeby prowadzenia spraw kadrowo-płacowych						
Nie ma kosztów urlopu pracownika						
Nie płaci się wynagrodzenia za dni zwolnienia lekarskiego						
Nie opłaca się składek ZUS						
Eliminuje się formalności związane z rejestracją pracowników w ZUS						
Nie ma kosztów nadgodzin						
Nie ma kosztów pracy w niedzielę i święta						
Nie ma potrzeby rozliczania się z Urzędem Skarbowym						
Nie ma potrzeby rozliczania się z ZUS						
Nie ponosi się kosztów z tytułu przestrzegania przepisów BHP						

5. [jeżeli 1=tak] Jakiego kroki podjął Pan/Pani w celu znalezienia pracy na oficjalnym rynku i wyjścia z szarej strefy zatrudnienia?

- żadnych, nadal pracuję w szarej strefie
- chodziłem/am do urzędu pracy
- poszukiwałem/am przez prywatne biuro pośrednictwa pracy
- zgłosiłem/am się w odpowiedzi na ogłoszenie prasie, Internecie
- dałem/am ogłoszenie do prasy, Internetu
- zgłosiłem/am się do swojego dawnego pracodawcy
- zgłosiłem się/ am się do innych pracodawców
- poszukiwałem/ am pracy wśród krewnych i znajomych
- poszukiwałem/ am przez kontakty zawodowe
- w inny sposób (jaki?)

.....

6. Proszę określić jakie zalety ma zdaniem Pana/Pani dla pracownika praca nierejestrowana. Proszę dokonać oceny w skali od 1 (najmniej ważna zaleta) do 6 (najważniejsza zaleta)

Zalety pracy nierejestrowanej	1	2	3	4	5	6
Źródło dodatkowych lub podstawowych środków utrzymania						
Neutralizacja skutków bezrobocia w sferze materialnej						
Ochrona przed utratą kwalifikacji						
Szansa na zdobycie nowych kwalifikacji i umiejętności zawodowych						
Ograniczenie ubóstwa						
Oslabienie nacisku na korzystanie z pieniędzy pomocy społecznej						
Sprzyjanie integracji osób bezrobotnych z osobami pracującymi						
Pozyskanie kapitału własnego dla osób prowadzących nierejestrowaną działalność gospodarczą, co może prowadzić do legalizacji w/w działalności w przyszłości						
Wstępna selekcji kandydatów do pracy						
Obniżenie kosztów działalności						
Zwiększenie konkurencyjności firm na rynkach produktów						
Poprawienie kondycji finansowej gospodarstw domowych						
Odprowadzanie podatków pośrednich (VAT, akcyza)						
Ograniczenie bezrobocia						

7. Proszę określić jakie wady ma zdaniem Pana/Pani dla pracownika praca nierejestrowana. Proszę dokonać oceny w skali od 1 (najmniej ważna wada) do 6 (najważniejsza wada)

Wady pracy nierejestrowanej	1	2	3	4	5	6
Brak zabezpieczenia socjalnego						
Brak przywilejów pracowniczych						
Brak możliwości uczestnictwa w procesie podejmowania decyzji w podmiotach gospodarczych						
Ryzyko utraty prawa do emerytury/ renty						
Całkowity brak ochrony zdrowia i niekorzystne warunki pracy						

Wady pracy nierejestrowanej	1	2	3	4	5	6
Naliczanie świadczeń emerytalnych i rentowych na podstawie składek od minimalnego dopuszczalnego dochodu						
Zmniejszenie środków wpływających do systemu finansów publicznych						
Przyzwalanie na łamanie przepisów prawa						

8. [jeżeli 1=tak] Jaki rodzaj prac wykonywał Pan/Pani w pracując w „szarej strefie gospodarki”? (proszę wymienić)

.....

9. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie „ekskluzyja społeczna” (wykluczenie społeczne dot. m.in. osób bezrobotnych)?

- tak
 nie

10. Czy znane jest Panu/Pani pojęcie „inkluzyja społeczna” (powrót na rynek pracy oficjalnej)?

- tak
 nie

11. Czy uważa Pan/Pani, że praca w szarej strefie gospodarki może doprowadzić do wykluczenia społecznego osób pracujących bez umowy o pracę czy zlecenia?

- zdecydowanie nie
 raczej nie
 trudno powiedzieć
 raczej tak
 zdecydowanie tak

12. [jeżeli 1=tak] Czy chciałby Pan/Pani wrócić na rynek pracy oficjalnej z rynku pracy nieoficjalnej?

- tak, chcę
 nie, nie chcę
 nie wiem jeszcze
 właśnie udało mi się wrócić

13. Jakie według Pana/Pani są motywy włączania społecznego tzn. wchodzenia na rynek pracy oficjalnej?

Proszę dokonać oceny w skali od 1 (najmniej ważny motyw) do 6 (najważniejszy motyw)

Motywy włączania społecznego	1	2	3	4	5	6
Motywy materialne						
Podniesienie standardu życia						
Utrzymanie rodziny						
Opłacanie składek ZUS przez pracodawcę						
Uzyskanie dochodu poza dochodem z pracy nierejstrowanej						
Inne (jakie?)						
Motywy niematerialne						
Spełnienie ambicji						
Aprobata otoczenia						
Samorozwój						
Inne (jakie?)						

14. Jakie według Pana/Pani są bariery wejścia na rynek pracy oficjalnej?

- brak doświadczenia zawodowego
- zbyt wysokie wymagania pracodawców
- brak pewności siebie
- mała liczba ofert pracy
- przepisy prawa
- bariera psychologiczna – niska samoocena, nieśmiałość
- zbyt mała liczba staży
- inne (proszę wymienić)

.....

15. Czy były podejmowane przez Pana/Panią działania szkoleniowe w celu wejścia na rynek oficjalny pracy i czemu służyły szkolenia? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)

- podejmowałam/em działania szkoleniowe, żeby zdobyć pierwsze kwalifikacje (zawód)
 - podejmowałam/em działania szkoleniowe, zmienić kwalifikacje (zawód)
 - podejmowałam/em działania szkoleniowe, żeby uzupełnić kwalifikacje zawodowe
 - podejmowałam/em działania szkoleniowe, żeby uzyskać dodatkowe umiejętności, które być może uda się wykorzystać zawodowo
 - podejmowałam/em działania szkoleniowe, z powodów niemających związku z aktywnością zawodową
 - podejmowałam/em działania szkoleniowe z innych powodów (proszę wymienić jakich)
-
-
-
- nie podejmowałam/em tego typu działań [pomija pytanie 16 i 17]
16. Proszę wymienić nazwę szkolenia/szkoleń, które Pan/Pani podejmował, żeby wejść na rynek pracy.
-
-
-
17. Czy ukończone szkolenie/szkolenia przez Pana/Panią zagwarantowały podjęcie pracy?
- tak
 - nie
18. Jakie według Pana/Pani korzyści dostarcza bezpłatna usługa w ramach poradnictwa pracy? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)
- wybór lub zmiana zawodu
 - zaplanowanie kariery zawodowej
 - uzupełnienie kwalifikacji zawodowych
 - określenie swoich kompetencji zawodowych
 - zaplanowanie rozwoju zawodowego
 - nie dostarcza żadnych korzyści

19. Czy po wejściu na rynek pracy oficjalnej praca w szarej strefie była dla Pana/Pani pracą dodatkową?
- tak
 - nie
 - nie dotyczy
20. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysoka składka na ubezpieczenie społeczne płacona przez pracodawcę jest przyczyną występowania szarej strefy?
- tak
 - nie
 - nie zastanawiałem się
21. Proszę wskazać Pana/Pani zdaniem najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu ubezpieczenia społecznego przez pracodawców.
- zatrudnianie „na czarno”
 - zatrudnianie studentów i uczniów
 - wypłacanie części wynagrodzenia „do ręki”
 - przyjmowanie do pracy stażystów kierowanych przez Urząd Pracy
 - przyjmowanie do pracy więźniów
 - zatrudnianie na umowę zlecenia
 - inne (jakie?)
-
-
-
22. Jak Pan/Pani sądzi: czy wysokie podatki płacona przez pracodawcę są przyczyną występowania szarej strefy?
- tak
 - nie
 - nie zastanawiałem się
23. Proszę wskazać najważniejsze sposoby unikania obciążeń z tytułu opodatkowania.
- składanie niezgodnych z prawdą zeznań podatkowych
 - wyludzanie zwrotu podatku VAT
 - niewypłacalność
 - prowadzenie działalności gospodarczej bez zgłaszania obowiązku podatkowego

inne (jakie?)

.....
.....
.....

24. Jeżeli chciałby Pan/Pani zarejestrować własną działalność gospodarczą to jaką Pan/ Pani by wskazał (można zaznaczyć więcej niż 1 odpowiedź):

- usługi krawieckie
- usługi wykańczania wnętrz
- usługi korepetycyjne
- usługi księgowe
- usługi transportowe
- usługi ogrodnicze
- usługi opieki nad dziećmi
- usługi opieki nad osobami starszymi i z niepełnosprawnością
- działalność handlową – sklep spożywczy
- działalność handlową – sklep z odzieżą używaną
- działalność handlową – sklep z artykułami papierniczymi
- inne (jakie?)

.....
.....
.....

Metryczka

Płeć:

- kobieta
- mężczyzna

Wiek:

- poniżej 25 lat
- 25–35 lat
- 36–45 lat
- 46–55 lat
- powyżej 56 lat

Wykształcenie:

- wyższe
- średnie
- zawodowe
- podstawowe
- inne:

Okres zarejestrowania w Powiatowym Urzędzie Pracy:

.....

Województwo:

.....

Z jakiej miejscowości Pan/Pani pochodzi:

.....

Jaka jest wielkość miejscowości, z której Pan/Pani pochodzi:

- wieś
- miasto do 19 999 mieszkańców
- miasto od 20 000 do 99 999 mieszkańców
- miasto od 100 000 do 199 999 mieszkańców
- miasto od 200 000 mieszkańców do 499 999 mieszkańców
- miasto powyżej 500 000 mieszkańców

